aldous huxley

doors of perception /
heaven and hell

suvokimo durys • dangus ir pragaras

Aldousas Huxley – anglų poetas, dramaturgas, romanistas, eseistas, kritikas, filosofas, garsių romanų („Puikus naujas pasaulis“, „Neregys Gazoje“, „Sala“) autorius, pacifistas, eksperimentuotojas, siekęs praplėsti žmogaus suvokimo ribas. Pasak šio autoriaus kūrybos tyrinėtojo Roberto Kuehno, Huxley „gyvenimą pradėjo kaip judraus, skvarbaus proto *enfant terrible*, o baigė kaip išminčius“.

Sybille Bedford teigimu, rašytojas vėlyvuoju kūrybos etapu ieškojo tokio narkotiko, kuris leistų pabėgti nuo savęs ir saikingai vartojamas būtų fiziškai ir socialiai nekenksmingas. Remdamasis savo meskalino vartojimo patirtimi, Huxley parašė dvi publicistikos knygas – „Suvokimo durys“ (1954) ir „Dangus ir pragaras“ (1956).

„Suvokimo duris“ autorius sukūrė per du mėnesius. Juodraštį įteikė savo žmonai Marijai – ji stebėjo jo eksperimentus su narkotinėmis medžiagomis. Išleista 1954 m. vasarį, ši „nedidelės apimties knyga“ (tik 20 tūkstančių žodžių) pagarsėjo kaip sensacija. Tačiau Thomas Mannas laiške, adresuotam Idai Herz, ją pavadino „neatsakinga knyga“. O Huxley tęsė bandymus. 1955 m. jis du kartus išbandė meskaliną – kartu su pacifistu Geraldu Heardu ir ekscentrišku Vankuverio urano korporacijos prezidentu Alu Hubbardu. Bičiuliai jo dėmesį atkreipė į socialinius meskalino aspektus. Netrukus naują vizijų pasaulį jis aprašė esė „Dangus ir pragaras“; pagrindinė šio kūrinio mintis, kad psichologijos paribio zonos – tai šiuolaikinio mokslo sritis.

„Suvokimo durys“ – vienas garsiausių XX a. penktojo dešimtmečio psichodelinės kultūros tekstų, pagal jo pavadinimą pavadinta kultinė grupė „The Doors“ („Durys“).

www.kitosknygos.lt

UDK 820-4
Hu204

Aldous Huxley
Suvokimo durys / Dangus ir pragaras
esė

Iš anglų kalbos vertė Irena Jomantienė
Leidyklos redaktorius Saulius Repečka

Versta iš:
Aldous Huxley, *The Doors of Perception* / *Heaven and Hell*,
Harperperenial, 2004

Viršelyje panaudotas Heloso grafikos darbas
„Kalipsei atiduodamas protas", 1992

Knygos dizainas:
vario burnos | idėjų dirbtuvės
www.varioburnos.com

Išleido:
UAB „Kitos knygos"
Vienybės g. 21, LT-51379 Kaunas
info@kitosknygos.lt
www.kitosknygos.lt

Spausdino:
„AJS spaustuvė"
Dariaus ir Girėno g. 21, LT-02189 Vilnius
www.ajs.lt

Tiražas: 1500 egz.

ISBN 978-9955-640-65-3

aldous huxley

suvokimo durys • dangus ir pragaras

esė

Skiriu M.

Suvokimo duris atvėręs, žmogus kiekvieną daiktą išvystų tokį, koks jis yra, – amžiną ir begalinį.

WILLIAM BLAKE

suvokimo durys

1886 m. vokiečių farmakologas Louisas Lewinas paskelbė pirmą sistemišką studiją apie kaktusą, kuris vėliau buvo pavadintas mokslininko vardu. *Anhalonium Lewinii* mokslui buvo naujiena. Primityvių religijų išpažinėjai ir Meksikos bei Amerikos Pietvakarių indėnai su šiuo kaktusu „draugavo" nuo neatmenamų laikų. Tiesą sakant, kur kas daugiau, nei „draugavo". Pasak vieno ankstyvųjų ispanų Naujojo pasaulio lankytojų, „jie valgo šaknį, kurią vadina meskalu, ir garbina ją nelyginant dievybę".

Kodėl jie ją garbina nelyginant dievybę, paaiškėjo tada, kai tokie garsūs psichologai kaip Jaenschas, Havelockas Ellisas ir Weiras Mitchellas ėmė eksperimentuoti su meskalinu, aktyviąja meskalo medžiaga. Tiesa, jie prie dievinimo taip ir nepriėjo, tik sutartinai pripažino, kad meskalinas – ypatingomis savybėmis pasižymintis narkotikas. Tinkamos jo dozės labai pakeičia sąmonės būseną, nepaisant to, jis – daug mažiau toksiškas nei bet kuri kita farmacininkų naudojama medžiaga.

Sporadiški meskalino tyrimai vykdomi nuo pat Lewino ir Havelocko Elliso laikų. Chemikai ne tik išskyrė alkaloidą, bet ir išmoko jį sintetinti, taigi jo ištekliai nebepriklausė nuo negausaus ir nereguliaraus dykumos kaktuso derliaus. Psichiatrai patys išbandė meskalino dozes vildamiesi, kad tiesioginė patirtis leis geriau suvokti paciento psichinius procesus. Deja, dirbdami su pernelyg mažu skaičiumi pacientų, apsiriboję siauromis aplinkybėmis, psichologai pastebėjo ir aprašė tik

kai kuriuos ryškiausius narkotiko poveikio aspektus. Neurologai ir psichologai šiek tiek išsiaiškino jo poveikio centrinei nervų sistemai mechanizmą. Ir bent vienas profesionalus filosofas išbandė meskaliną, tikėdamasis naujų įžvalgų, sprendžiant senąsias, neišspręstas psichikos vietos gamtoje bei smegenų ir sąmonės santykio mįsles.

Reikalai taip ir nepasistūmėjo toliau tol, kol prieš porą ar trejetą metų buvo pastebėtas naujas ir galbūt itin svarbus faktas[a]. Tiesą sakant, šis faktas buvo akivaizdus visiems jau kelis dešimtmečius, tačiau aplinkybės taip susiklostė, kad jo niekas nepastebėjo, kol jaunas anglų psichiatras, šiuo metu dirbantis Kanadoje, netikėtai pastebėjo meskalino ir adrenalino cheminės sudėties panašumą. Tolesni tyrimai parodė, kad lizergo rūgštis, itin stiprus haliucinogenas, gaunamas iš skalsiagrybio, biochemine sandara panašus į kitus haliu-

....

[a] Žr. šiuos veikalus:

„Schizophrenia. A New Approach", Humphry Osmond ir John Smythies, *Journal of Mental Science*. XCVIII t. 1952, balandis.

„On Being Mad", Humphry Osmond, *Saskatchewan Psychiatric Services Journal*. I t. Nr. 2. 1952, rugsėjis.

„The Mescalin Phenomena", John Smythies, *The British Journal of the Philosophy of Science*. III t. 1953, vasaris.

„Schizophrenia: A New Approach", Humphry Osmond ir John Smythies, *Journal of Mental Science*. C t. Nr. 418. 1954, sausis.

„Schizophrenia: A New Approach", Abraham Hoffer, Humphry Osmond ir John Smythies, *Journal of Mental Science*. C t. Nr. 418. 1945, sausis.

Rengiama dar daug medžiagos apie šizofrenijos biochemijos, farmakologijos, psichologijos ir neuropsichologijos aspektus bei meskalino reiškinį.

cinogenus. Paskui buvo atrasta, kad adrenochroma, adrenalino irimo produktas, sukelia daugelį simptomų, kuriuos patiria meskalinu apsisvaiginęs asmuo. Tačiau adrenochromos žmogaus kūne veikiausiai esama savaime. Kitaip tariant, kiekvienas mūsų gali pagaminti cheminę medžiagą, kurios mažytė dozė, kaip nustatyta, gali sukelti didelių sąmonės pokyčių. Kai kurie jų primena tuos, kuriuos sukelia tipiškiausia dvidešimto amžiaus rykštė – šizofrenija. Ar šį psichikos sutrikimą sukelia cheminis sutrikimas? Ir ar cheminis sutrikimas kyla dėl psichologinio sukrėtimo, paveikiančio antinksčius? Toks tvirtinimas būtų nepamatuotas ir ankstyvas. Daugių daugiausia pavyko susidaryti šiokį tokį *prima facie*. Šiuo metu sistemiškai sekama apčiuopta kryptimi, o veltėdžiai biochemikai, psichiatrai, psichologai treplena pramintais takais.

Itin sėkmingai susiklosčiusios aplinkybės 1953 m. pavasarį man leido pasukti radikaliai priešinga kryptimi. Vienas tinginys su reikalais atvyko į Kaliforniją. Nepaisant septyniasdešimties metų meskalino tyrimų, jo turima psichologinė medžiaga buvo absurdiškai neadekvati, ir jis troško papildyti turimas žinias. Man pasitaikė būti reikiamoj vietoj, ir aš mielai sutikau – tiesiog netvėriau kailyje – pabūti bandomuoju triušiu. Taip atsitiko, kad vieną šviesų gegužės rytą aš išgėriau stiklinėje vandens ištirpdytas keturias dešimtąsias gramo meskalino ir prisėdau laukti rezultatų.

Mes gyvename drauge, mūsų veiksmai ir atoveiksmiai nukreipti vieni į kitus, visgi visada ir visomis aplinkybėmis esame kiekvienas sau. Kankiniai žengia į areną susikibę rankomis, bet nukryžiuojami skyrium. Įsimylėjėliai globia vienas kitą, žūtbūt stengdamiesi sulieti atskirtyje kylančias ekstazes į vieną savitranscendenciją, tačiau bergždžiai. Tokia įkūnytos dvasios prigimtis – jai lemta kentėti ir džiaugtis vienišai. Pojūčiai, jausmai, įžvalgos, įnoriai – visa tai asmeniška ir neperteikiama niekaip kitaip, kaip tik per simbolius ar iš kitų lūpų. Galime sukaupti informaciją apie patirtis, bet ne pačias patirtis. Nuo šeimos iki tautos kiekviena žmonių grupė – atskira sala.

Dauguma šių salų-visatų ganėtinai panašios, todėl galimas numanomasis pažinimas, abipusė empatija ar „įsijautimas“. Taigi, prisimindami savo netektis ar pažeminimus, pajėgiame atjausti kitus, ištiktus panašių aplinkybių, galime pabūti (žinoma, pikvikiškąja prasme) jų kailyje. Tačiau esama atvejų, kai komunikacija tarp visatų yra neišsami arba nevyksta visai. Psichika – pati sau žemė, ir tos teritorijos, kuriose įsikuria nesveikieji arba talentingieji, taip skiriasi nuo tų, kuriose gyvena paprasti vyrai bei moterys, kad bendrų prisiminimų plotai lieka visai menki arba jų beveik nėra, tad nėra ir pagrindo tarpusavio supratimui ar atjautai. Žodžiai tariami, bet neturi galios atskleisti. Simboliai bei jų paženklinti dalykai ir įvykiai priklauso nesuderinamoms patirties sritims.

Matyti save taip, kaip mato mus kiti, itin sveikintina dovana. Nemenkiau svarbus sugebėjimas matyti kitus taip, kaip jie mato save. O jei tie kiti priklauso visai kitai rūšiai ir gyvena visiškai svetimoje visatoje? Pavyzdžiui, kaip gali sveikas žmogus sužinoti, ką išties reiškia būti bepročiu? Arba kaip, tarkime, negimę regėtojais, mediumais, muzikos genijais, galėtume apsilankyti pasauliuose, kurie buvo savi Blake'ui, Swedenborgui, Johannui Sebastianui Bachui? Kaip galėtų maksimalios ektomorfijos ir cerebrotonijos žmogus įsivaizduoti save maksimalios endomorfijos ir viscerotonijos žmogaus kailyje, ar, išskyrus itin siauras sritis, patirti panašius jausmus kaip kitas, maksimalios mezomorfijos ir somatotonijos žmogus? Numanau, kad nepalaužiamam bihevioristui tokie klausimai beprasmiai. Tačiau tiems, kurie teoriškai pripažįsta tai, ką patyrė praktiškai, – kad kiekviena patirtis turi vidinę bei išorinę pusę, – čia iškeltos problemos yra tikros, ir dar rimtesnės dėl to, kad kai kurios jų – visiškai neišsprendžiamos, o kitos išsprendžiamos tik ypatingomis aplinkybėmis ir ne visiems prieinamais metodais. Tai, regis, prilygsta neabejotinam tikrumui, kad aš niekada nesužinosiu, ką reiškia būti seru Johnu Falstaffu arba Joe Lousu. Kita vertus, man visada atrodė, kad, tarkime, hipnozė arba autohipnozė, sistemingas vaistų vartojimas arba atitinkamas narkotikas galėtų pakeisti mano įprastinę sąmonę taip, kad iš vidaus patirčiau tai, apie ką kalbėjo regėtojai, mediumai ir netgi mistikai.

Buvau skaitęs apie meskalino atveriamą patirtį ir iš anksto tikėjausi, kad narkotikas leis man bent kelioms valandoms pakliūti į tokį pasaulį, kokį aprašė Blake'as ir Æ. Tačiau tai, ko vyliausi, neįvyko. Maniau gulėsiąs užmerktomis akimis, žvelgsiąs į įvairiaspalves geometrines vizijas, į atgijusius pasakiško grožio architektūros, brangakmeniais nusagstytus statinius, peizažus su herojinėmis figūromis, simbolines dramas, nepaliaujamai virpančias ties aukščiausio apsireiškimo slenksčiu. Tačiau akivaizdu, kad neįvertinau savo mentalinės sąrangos ypatumų, temperamento, mokymo ir įpročių.

Kiek save pamenu, mano įsivaizdavimo galios visuomet buvo menkos. Žodžiai – netgi prasmėmis apvaisinti poetų žodžiai – nežadina man prieš akis jokių vaizdinių. Ties miego slenksčiu manęs nepasitinka snūdo vizijos. Kai ką nors prisimenu, mano atsiminimai neiškyla kaip aiškiai regėtas įvykis ar objektas. Valingai pasistengęs, galiu ištraukti iš atminties ne itin ryškų paveikslą to, kas nutiko vakar popiet, arba vaizdą, atsiverdavusį einant Arno pakrante, kol dar nebuvo sunaikinti tiltai, arba atsiminti Baisvaterio kelią, kol juo važinėjo tik žali, maži vagonėliai, traukiami pagyvenusių arklių trijų su puse mylių per valandą greičiu. Tačiau šie vaizdiniai beveik bekūniai ir visiškai neturi nepriklausomo gyvenimo. Jų santykis su tikrais, suvokiamais daiktais toks pats, koks Homero pamėklių su vyrais iš kūno ir kraujo, kurie leidžiasi jų lankyti šešėlių karalystėje. Tik pakilus aukštai

temperatūrai mano mentaliniai vaizdiniai atgyja nepriklausomam gyvenimui. Tiems, kurie turi stiprų vizualizavimo gebėjimą, mano vidinis pasaulis turėtų atrodyti keistai nykus, ribotas ir neįdomus. Taigi aš ir vyliausi išvysti šį pasaulį, lai varganą, bet savą, perkeistą į kažką visiškai nepažįstamo.

Pokytis, kuris išties įvyko tame pasaulyje, jokia prasme nebuvo perversmas. Praėjus pusvalandžiui po to, kai išgėriau narkotiko, išvydau lėtai šokančias auksines liepsneles. Kiek vėliau iš ryškių energijos pumpurų, nepaliaujamai vibruojančių keičiantis piešiniui, išsiveržė ir paplito sodrūs raudoni paviršiai. Užmerkęs akis kitą kartą, išvydau sudėtingas pilkas struktūras, iš kurių niro blyškios, melsvos sferos ir netrukus sukietėjusios be garso kilo aukštyn, nykdamos iš akių. Tačiau nė karto nemačiau nei žmonių veidų, nei gyvulių snukių ar jų pavidalų. Nemačiau nei peizažų, nei beribių erdvių, nei magiško statinių augimo bei virsmo, nieko panašaus į dramą ar parabolę. Kitas pasaulis, kurį man atvėrė meskalinas, nebuvo regėjimų pasaulis – jis egzistavo išorėje, kurią regėjau savo atvertomis akimis. Didieji pokyčiai įvyko objektyvaus fakto plotmėje. Tai, kas įvyko mano subjektyvioje visatoje, buvo palyginti nesvarbu.

Man skirtą piliulę išgėriau vienuoliktą. Po pusantros valandos sėdėjau studijoje įsmeigęs žvilgsnį į mažytę stiklo vazą. Joje buvo pamerktos tik trys gėlės – jau prasiskleidusi „Portugalijos gražioji“ rožė, gelsvai rausva su šiltesnio atspalvio liepsnele ties kiekvieno žiedlapio

šaknele, didelis raudonas su kreminiu atspalviu gvazdikas bei ant nulaužto stiebo besipuikuojantis blyškaus purpuro heraldinis iriso žiedas. Atsitiktinė, laikinai atsiradusi mažytė puokštė laužė visas tradicinio gero skonio taisykles. Anksčiau tą rytą pusryčiaujant man į akis krito gyvas jos spalvų disonansas. Tačiau dabar ne tai buvo svarbu. Šią akimirką aš žvelgiau ne į neįprastą gėlių kompoziciją. Aš regėjau tai, ką matė Adomas savo sukūrimo rytą: akimirka po akimirkos man vėrėsi plikos egzistencijos stebuklas.

– Ar jums malonu? – paklausė kažkas. (Per šį eksperimentą visi pokalbiai buvo įrašyti diktofonu, tad galėjau prisiminti, kas buvo kalbėta.)

– Nei malonu, nei ne, – atsakiau. – Tiesiog yra.

Istigkeit – ar ne šį žodį mėgo Meisteris Eckhartas? „Esimas“. Platonizmo filosofijos Būtis – tik panašu, kad Platonas padarė didžiulę, groteskišką klaidą, atskirdamas Būtį nuo tapsmo ir sutapatinęs ją su matematine idėjos abstrakcija. Vargšeliui niekaip nebūtų pavykę išvysti gėlių puokštės, švytinčios savo vidine šviesa ir tiesiog virpančios nuo joje įkrautos prasmės; jis nebūtų suvokęs, kad vienintelė prasmė, kurią taip galingai skelbia rožė, irisas, gvazdikas – ne daugiau ir ne mažiau kaip laikinumas, kuris yra amžinasis gyvenimas, nenumaldomas nykimas ir podraug grynoji Būtis, ryšelis smulkių, savitų skirtybių, kuriose dėl kažkokio neapsakomo ir visgi akivaizdaus paradokso įžvelgiame dieviškąjį visos egzistencijos šaltinį.

Aš toliau žvelgiau į gėles ir man regėjos, kad jų gyvoje šviesoje išskyriau kokybinį kvėpavimo atitikmenį – tačiau tai buvo kvėpavimas be grįžimo į pradžios tašką, be pasikartojančių atoslūgių, nuolatinis plaukimas nuo grožio prie dar didesnio grožio, nuo gilios prie dar gilesnės prasmės. Mintys atplukdė žodžius „malonė" ir „atsimainymas", šie, be kitų dalykų, apėmė ir tai, ką mačiau. Mano žvilgsnis klydinėjo nuo rožės prie gvazdiko, nuo kaitinančių liežuvėlių prie glotnių, jautraus ametisto voliutų – iriso. Palaimintasis regėjimas, Sačidananda, Būtis-Budrumas-Palaima – pirmą kartą neverbaliniame lygmenyje, ne iš vos apčiuopiamų užuominų, ne daugmaž, bet tiksliai ir galutinai supratau, ką šie didingieji skiemenys žymi. Tada prisiminiau vienoje iš Suzuki esė skaitytą tekstą: „Kas yra Budhos Dharmos Kūnas?" (Budhos Dharmos Kūnas yra kitas būdas pasakyti Protas, Tokumas (nuo žodžio „toks"), Tuštuma, Dievybė.) Šį klausimą dzenbudistų vienuolyne pateikia kruopštus ir suglumęs naujokas. Su mikliu vieno iš brolių Marxų[a] atsainumu Mokytojas atsako: „Gyvatvorė sodo pakraštyje." „O žmogus, kuris suvokia šią tiesą, – abejodamas teiraujasi novicijus. – Kas, jei galėčiau paklausti, jis yra?" Groucho taukšteli jam per petį lazdele ir atsako: „Auksavilnis liūtas."

[a] Turima omenyje XX a. pirmos pusės JAV komikų, garsėjusių sąmoju, šeima. Vienas jos atstovų buvo Groucho Marxas (1890–1977). (*Vert. past.*)

Kai skaičiau, man tai tebuvo miglotos prasmės nesąmonė. Dabar viskas tapo aišku kaip dieną, akivaizdu kaip Euklido teiginiai. Žinoma, kad Budhos Dharmos Kūnas yra gyvatvorė sodo pakraštyje. Tuo pat metu nė kiek ne mažiau akivaizdžiai buvo šios gėlės ir bet kas kitas, į ką aš, arba, veikiau, palaimintasis Ne aš, akimirkai paleistas iš mano smaugiančio glėbio, žvelgė. Štai knygos palei mano kambario sienas. Kaip ir anos gėlės, man pažvelgus, jos sušvito ryškesnėmis spalvomis, gilesne prasme. Knygos raudonos kaip rubinai, smaragdo knygos, knygos įrištos į baltą nefritą, knygos agato, akvamarino, geltono topazo, lazurito spalvos, tokios intensyvios, tokios kupinos vidinės prasmės, kad regėjosi, taisosi palikti lentynas, kad galėtų dar atkakliau siekti mano dėmesio.

– Kokie erdviniai ryšiai? – pasiteiravo tyrėjas, man įsižiūrėjus į knygas.

Buvo sunku pasakyti. Tiesa, perspektyva atrodė gana keistai, ir kambario sienos kampuose susijungė jau nebe stačiais kampais. Tačiau tai nebuvo tikrai svarbūs faktai. Svarbu buvo tai, kad erdviniai ryšiai nustojo man rūpėti ir kad sąmonė suvokė pasaulį kitaip nei erdvinėmis kategorijomis. Įprastai akis matuoja, vertina Kur? Kokiu nuotoliu? Kokioje padėtyje ir kieno atžvilgiu? Numanomieji klausimai, į kuriuos atsako meskalino paveikto žmogaus akis, susiję su visai kita sąranga. Vieta ir nuotolis nebetenka įdomumo. Suvokiama pagal egzistavimo intensyvumą, reikšmės gelmę,

santykius piešinyje. Aš mačiau knygas, bet man jų padėtis erdvėje buvo nė motais. Pastebėjau, ir tas faktas įsirėžė man į sąmonę, kad jos švytėjo gyvąja šviesa, ir jog vienų didingumas buvo akivaizdesnis nei kitų. Šiame kontekste padėtis ir trys matavimai nevaidino jokio vaidmens. Žinoma, erdvės kategorija neišnyko. Pakilęs ir pasisukinėjęs aplink, galėjau daryti tai visiškai normaliai, neapsirikdamas dėl objektų vietos. Erdvė buvo kaip buvusi, tačiau ji neteko savo viršumo. Sąmonę pirmiausia domino ne matavimai ir lokacija, bet būtis ir prasmė.

Podraug su abejingumu erdvei radosi dar gilesnis abejingumas laikui.

„Regis, kad jo yra labai daug", – tai viskas, ką atsakiau, kai tyrėjas paklausė manęs apie laiką.

Daug, bet kiek tiksliai, buvo absoliučiai nesvarbu. Žinoma, būčiau galėjęs žvilgtelėti į laikrodį, bet mano laikrodis, kaip žinojau, liko visai kituose matmenyse. Mano tuometinė patirtis buvo – tokią ją ir toliau jutau – beribės trukmės arba, kitaip, amžina dabartis, nenumaldomo virsmo apokalipsė.

Tyrėjas mano dėmesį nuo knygų nukreipė į baldus. Kambario viduryje stovėjo rašomasis stalelis, už jo, žvelgiant iš mano pusės, – pinta kėdė, o dar už jos – rašomasis stalas. Šie trys baldai sudarė įdomų horizontalių, statmenų ir įstrižainių piešinį, juo įdomesnį, kad jis nesileido nagrinėjamas erdvinių santykių atžvilgiu. Stalelis, kėdė ir stalas sudarė kompoziciją lyg iš Braque'o

ar Juano Gris paveikslų, natiurmortą, dar atpažįstamai susijusį su objektyviuoju pasauliu, bet perteiktą be gelmės, be jokio fotografinio realizmo siekio. Aš žvelgiau į savo baldus ne kaip taikytojas, kuris turi sėdėti ant kėdžių, rašyti prie stalų, ir ne kaip fotografas ar fiksuojantis mokslininkas, bet kaip grynasis estetas, kurį domina tik formos ir jų santykiai regėjimo lauke arba paveikslo erdvėje. Tačiau man žiūrint, šį grynai estetinį, kubisto akimi regimą vaizdą pakeitė kitoks, ir jį tegalėčiau apibūdinti tik kaip sakramentinę realybės viziją. Grįžau ten pat, kur jau buvau buvęs, kai žvelgiau į gėles – grįžau į pasaulį, kur viskas švietė Vidine Šviesa ir vėrėsi beribė prasmė. Antai, tos kėdės kojos, koks nuostabus jų apvalumas, koks antgamtiškas nugludintas lygumas! Praleidau kelias minutes – o gal tai buvo keli amžiai? – ne tik žvelgdamas į šias bambuko kojas, bet esmingai pats *būdamas* jomis – ar, tikriau, būdamas savimi jose; ar, dar tikriau (nes „aš“ šiuo atveju nedalyvavo, nei tam tikra prasme „jos“), būdamas Nesavimi toje Nesatyje, kuri buvo kėdė.

Mąstydamas apie savo patirtį, suprantu, kad sutinku su garsiuoju Kembridžo profesoriumi, daktaru C. D. Broadu, teigiančiu, esą „būtų teisinga daug rimčiau, negu buvome ligi šiol linkę, apsvarstyti tokio tipo teoriją, kurią Bergsonas pateikė nagrinėdamas atmintį ir pojūtinę percepciją. Siūloma teorija, kad smegenų, nervų sistemos ir jutimo organų funkcija yra daugiausia *atmetamojo*, bet ne produktyvaus pobūdžio. Kiek-

vienas žmogus kiekvieną minutę gali prisiminti viską, kas jam kada nors atsitiko, ir suvokti viską, kas vyksta visoje visatoje. Smegenų ir nervų sistemos funkcija yra apsaugoti mus, kad mūsų nepriblokštų ir nesupainiotų šios daugiausia nenaudingos ir nereikšmingos žinios, jie užkerta kelią didumai to, ką mes antraip kiekvienu momentu suvoktume ar prisimintume, ir palieka tik tą mažą ir ypatingai atrinktą dalį, kuri, tikėtina, praktiniu požiūriu yra naudinga". Pagal tokią teoriją kiekvienas mūsų potencialiai yra Didžioji Sąmonė. Tačiau tiek, kiek esame gyvūnai, mūsų reikalas yra išlikimas bet kokia kaina. Kad būtų užtikrinta biologinio išlikimo galimybė, Didžioji Sąmonė turi būti praleista pro redukuojančią smegenų ir nervų sistemos sklendę. Taigi kitame gale išvarva tik niekingi lašai tos sąmonės, kuri padės mums išgyventi konkrečiai šioje planetoje. Kad suformuluotų ir išreikštų šios budriosios sąmonės turinį, žmogus sukūrė ir labai ištobulino tas simbolių sistemas ir jose slypinčias filosofijas, kurias mes vadiname kalbomis. Kiekvienam žmogui jo gimtosios kalbos tradicija podraug teikia naudos ir skriaudos – nauda ta, kad ji suteikia būdą pasiekti sukauptus kitų žmonių patirties inventorius, skriauda ta, jog įtvirtina jo įsitikinimą, esą šis redukuotas suvokimas yra vienintelis ir sutrikdo jo realybės jausmą taip, kad žmogus pernelyg lengvai linksta priimti savo supratimą kaip duomenis, savo žodžius – kaip faktinius daiktus. Tai, kas religijos kalba vadinama „šiuo pasauliu", yra

redukuoto suvokimo visata, išreikšta ir nelyg suakmenėjusi kalboje. Įvairūs „kiti pasauliai“, su kuriais žmonės gali padrikai susidurti, yra tie gausūs budriosios sąmonės visumos elementai, priklausantys Didžiajai Sąmonei. Dauguma žmonių dažniausiai pažįsta tik tai, kas pakliūva pro redukuojančiąją sklendę ir yra vietinės kalbos palaiminta kaip tikroji realybė. Tačiau kai kurie žmonės, regis, gimsta su tam tikra redukuojančios sklendės apylanka. Kiti tokius aplinkkelius gali atverti laikinai: spontaniškai arba pasiekti tiksliais „dvasiniais pratimais“, hipnoze ar narkotikais. Tais nuolat ar laikinai atvertais aplinkkeliais plaukia išties ne „visko, kas vyksta visur visatoje“ suvokimas (nes aplinkkelis nepanaikina redukuojančios sklendės, kuri ir toliau neleidžia visam Didžiosios Sąmonės turiniui prasiskverbti), bet šis tas daugiau ir, svarbiausia, šis tas kitokio negu kruopščiai atrinkta utilitarinė medžiaga, kurią mūsų susiaurinti, individualūs protai laiko išsamiu ar bent jau pakankamu tikrovės vaizdu.

Smegenys yra aprūpintos enzimų sistemomis, kurių paskirtis koordinuoti smegenų veiklą. Vieni šių enzimų reguliuoja gliukozės tiekimą smegenims. Meskalinas veikia kaip šių enzimų gamybos inhibitorius, dėl to sumažėja gliukozės kiekiai, kuriuos gali gauti šis organas, nuolatos reikalaujantis cukraus. Kai meskalinas sumažina normalią cukraus dozę, kas gi įvyksta? Buvo stebėta pernelyg mažai atvejų, todėl kol kas neįmanoma pateikti išsamaus atsakymo. Bet tai,

kas nutinka tiems, kurie stebimi išbandė meskaliną, galima apibendrinti taip:

(1) Gebėjimas prisiminti ir „teisingai galvoti“ sumažėja menkai arba visai nesumažėja. (Pasiklausęs, kaip atsakinėjau paveiktas narkotiko, nepastebėjau, jog būčiau buvęs bent kiek kvailesnis negu paprastai.)

(2) Vizualiniai įspūdžiai itin suintensyvėja ir akis atgauna tą suvokimo vaikystės nekaltybę, kai juslinis duomuo nebuvo tiesiogiai ir savaime susiejamas su sąvoka. Susidomėjimas erdve sumažėja, o laikas tampa beveik neaktualus.

(3) Nors intelektas nė kiek nesusilpnėja, o suvokimas nepaprastai paaštrėja, valia patiria didelį nuosmukį. Meskalino vartotojas nemato reikalo ko nors konkrečiai imtis ir daugelis priežasčių, dėl kurių įprastomis aplinkybėmis jis pasirengęs veikti ir kentėti, dabar jam atrodo esmingai neįdomios. Jos nebepelno jo dėmesio, ir tam yra rimta priežastis – jis apmąstymams turi geresnių dalykų.

(4) Šie geresni dalykai gali būti patiriami (kaip aš juos patyriau) „anapus“ arba „šiapus“, arba abiejuose pasauliuose, vidiniame ir išoriniame, lygiagrečiai arba nuosekliai. Kad jie *yra* geresni, regis, akivaizdu visiems meskalino bandytojams, kurie narkotiką panaudojo sveikomis kepenimis ir nesudrumstos psichikos.

Šis meskalino poveikis ir yra toks, kokio galėtume tikėtis, kai skiriamas narkotikas, kuris gali sumažinti smegenų turinio sklendės efektyvumą. Kai smegenys

nebegauna cukraus, *ego* ima badauti ir silpsta, nebesivargina dirbti būtinų darbų ir praranda susidomėjimą tais erdviniais bei laiko santykiais, kurie tiek daug reiškia organizmui, pasiryžusiam išlikti pasaulyje. Kai Didžioji Sąmonė pradeda sunktis pro jau nebe sandarią sklendę, ima vykti įvairiausi biologiškai nenaudingi dalykai. Kai kuriais atvejais gali rastis ekstrasensorinių pojūčių. Kiti žmonės atranda regimą grožio pasaulį. Kitiems atsiskleidžia plikos būties, duoto, sąvokon neįsprausto įvykio didingumas, beribė vertė bei prasmė. Paskutinėje *ego* praradimo pakopoje glūdi „miglotas žinojimas", kad Visa yra visuose ir Visa išties yra kiekvienas. Tai, manyčiau, arčiausia, kiek baigtinė sąmonė gali priartėti prie būsenos, kai „suvoks viską, kas vyksta visur visatoje".

Koks tad šiame kontekste svarbus dėl meskalino poveikio nepaprastai sustiprėjantis spalvos pojūtis! Kai kuriems gyvūnams biologiškai itin svarbu atskirti tam tikras spalvas. Tačiau už šio utilitarinio spektro ribų dauguma padarų spalvų visiškai neskiria. Antai bitės praleidžia didumą laiko „atimdamos nekaltybę šviežioms pavasario mergaitėms", bet, kaip parodė Von Frischas, jos atskiria vos kelias spalvas. Itin išvystytas žmogaus spalvos pojūtis yra biologinė prabanga, neįkainojamai brangi jam kaip intelektinei ir dvasinei būtybei, bet nebūtina jo kaip gyvūno išlikimui. Sprendžiant pagal būdvardžius, kuriuos Homeras įdėjo į Trojos karo herojų lūpas, jie vargu ar pralenkė bites savo

gebėjimu skirti spalvas. Bent jau šiuo požiūriu žmonija padarė stebuklingą pažangą.

Meskalinas padidina visų spalvų intensyvumą ir leidžia suvokėjui atskirti nesuskaičiuojamus subtilius atspalvius, kurių paprastai šis visiškai neskiria. Atrodytų, tarsi Didžiajai Sąmonei vadinamosios antrinės savybės tampa pirminėmis. Kitaip nei Locke'as, jis akivaizdžiai jaučia, kad spalvos svarbiau ir labiau vertos mūsų dėmesio nei masės, padėtys ir matmenys. Kaip meskalino vartotojai, daugelis mistikų mato antgamtiškai vaiskias spalvas ne tik vidine akimi, bet netgi objektyviame juos supančiame pasaulyje. Panašius dalykus pasakoja mediumai ir sensityvai. Esama mediumų, kuriems trumpas meskalino vartojimo apreiškimas yra kasdienė, valandas trunkanti ilgalaikė patirtis.

Po šio ilgo, bet būtino nukrypimo į teorijos sritį galime grįžti prie stebuklingų faktų – bambuko kėdės kojų kambario viduryje. Kaip Wordswortho narcizai, jos atvėrė visokiausius turtus – neįkainojamą dovaną naujos, tiesioginės pačios Daiktų Esmės įžvalgos, kartu su kuklesne supratimo dovana tam tikroje srityje, ypač menų.

Rožė yra rožė yra rožė. Bet šios kėdės kojos buvo kėdės kojos buvo šv. Mykolas ir visi angelai. Praėjus keturioms ar penkioms valandoms po šio įvykio, kai smegenims tiekiamo cukraus stygiaus poveikis ėmė sklaidytis, mane pakvietė šiek tiek pasižvalgyti po miestą,

artėjant saulėlydžiui užsukome į vietą, kuri kukliai laikoma Didžiausia pasaulio farmacijos parduotuve. Kaip keista – DPNP gilumoje tarp žaislų, sveikinimo atvirukų ir komiksų stovėjo meno knygų eilė. Atsiverčiau pirmą pasitaikiusį tomelį. Ji buvo apie Van Goghą, o mano atverstas paveikslas pasitaikė „Kėdė", tas stulbinamas *Ding an Sich* vaizdas, į kurį išprotėjęs dailininkas žvelgė su garbinančiu šiurpuliu ir bandė perteikti ant drobės. Tačiau tai buvo užduotis, kuriai, pasirodo, nepakako net jo genijaus galios. Van Gogho regėtoji kėdė, matyt, buvo esmingai toji pati kėdė, kurią aš mačiau. Tačiau nors ir nepalyginti tikresnė nei paprastai suvokiama kėdė, paveikslo kėdė tebuvo tik nepaprastai raiškus fakto simbolis. Faktas buvo pasirodęs Tokumas, o čia tik ženklas. Tokie ženklai yra žinių apie Daiktų Prigimtį versmė, ir šios tikros žinios gali parengti protą, kuris priima jas kaip tiesiogines pačios sąmonės įžvalgas. Bet tai ir viskas. Net ir labiausiai ekspresyvūs simboliai niekada negali būti daiktai, kuriuos jie žymi.

Šiame kontekste būtų įdomu patyrinėti, kokiais meno kūriniais galėjo remtis didieji Tokumo ekspertai. Į kokius paveikslus žvelgė Eckhartas? Kokios skulptūros ir paveikslai prisidėjo prie šv. Kryžiaus Jono religinės patirties, arba Hakuino, Huinengo, Williamo Law? Į šiuos klausimus nepajėgčiau atsakyti, bet rimtai įtariu, kad dauguma didžiųjų Tokumo žinovų menkai teskyrė dėmesio menui, kai kurie apskritai atsisakė su juo turėti ką nors bendro, dar kiti pasitenkino tuo, ką kritiškas

žvilgsnis laikytų antrarūšiais ar net dešimtrūšiais darbais. (Žmogus, kurio perkeista ir perkeičianti sąmonė regi Visą kiekviename dalyke, liks be galo abejingas tam net ir religinės tapybos kūrinio pirmarūšiškumui ar dešimtrūšiškumui.) Manyčiau, kad menas reikalingas tik pradedantiesiems arba tiems, kurie užsispyrę pasilieka akligatvyje ir nusprendė tenkintis Tokumo *erzacu*, pasirinko simbolius vietoje to, ką jie simbolizuoja, tenkinasi elegantiškai surašytu meniu, užuot užsisakę tikruosius pietus.

Padėjau Van Goghą į lentyną ir paėmiau šalia stovėjusią knygą. Tai buvo knyga apie Botticelli. Verčiau puslapius: „Veneros gimimas", niekada šio paveikslo nemėgau. „Marsas ir Venera", tas meilumas, taip aistringai atmestas vargšo Ruskino, jo ilgai seksualinei tragedijai pasiekus viršūnę. Nuostabiai turtingas ir pinklus Botticelli atkurtas Apelio „Kerštas". Ir kiek mažiau žinomas, ne pats geriausias – „Judita". Jis prikaustė mano dėmesį, ir aš žvelgiau – ne į išblyškusią neurotišką heroję ar jos palydovę, ne į gauruotą aukos galvą ar pavasario peizažą fone, bet į purpurinę rauktą Juditos liemenę bei ilgus vėjo išpūstus sijonus.

Tai jau buvau matęs anksčiau, tą patį rytą tarp gėlių ir baldų, kai netyčiom žvilgtelėjau žemyn ir įsistebeilijau į savo sukryžiuotas kojas. Tos kelnių klostės – koks nesibaigiantis, sudėtingas prasmės labirintas! O kokia turtinga, giliai, paslaptingai prabangi pilkos flanelės faktūra! Ir štai jos vėl čia, Botticelli paveiksle.

Civilizuoti žmonės vilki rūbus, todėl neįmanoma nutapyti portreto, mitologinio ar istorinio pasakojimo ir nepavaizduoti audinio klosčių. Bet nors jos randasi dėl poreikio apsirengti, vien siuviniai nepaaiškins, kaip draperijos tampa tokia prabangiai plėtojama, viena pagrindinių plastinių menų temų. Akivaizdu, kad dailininkai visuomet mėgo vaizduoti klostes dėl pačių klosčių ar, tikriau, dėl pačių savęs. Kai tapai ar raižai klostes, tapai arba raižai formas, kurios praktiniu požiūriu nieko nevaizduoja, tai tokios nesąlygotos formos, kad net labiausiai nuo tikroviškumo nutolusios tradicijos dailininkas bus linkęs atsipalaiduoti. Griežtai žmogiškas vaizduojamasis elementas sudaro apie dešimt procentų vidutinio madonos ar angelo atvaizdo visumos. Visa kita – beribės spalvotos variacijos neišsemiama suglamžytos vilnos ar lino tema. Labai dažnai draperijos nustato tonaciją visam meno kūriniui, jos tarsi temos plėtojimo raktas, jos išreiškia menininko nuotaiką, temperamentą, nuostatą pasaulio atžvilgiu. Stojiška ramybė sklinda iš glotnių, plačių, neiškankintų Piero (della Francesca) draperijų klosčių paviršių. Blaškydamasis tarp fakto ir įgeidžio, tarp cinizmo ir idealizmo, Bernini sutramdo beveik karikatūrišką savo veidų tikroviškumą didžiulėmis siuvinių abstrakcijomis – akmenyje ar bronzoje įkūnytomis nenykstančiomis retorinėmis banalybėmis: heroizmu, šventumu, taurumu, kurio žmonija nuolat siekia, dažniausiai tuščiai. O dar El Greco nerimo nuojautą sėjantys sijo-

nai ir apsiaustai. O štai aštrios, besiraitančios klosčių liepsnos, kuriomis Cosimo Tura apsupa savo figūras – pirmuoju atveju tradicinis dvasingumas pratrūksta bevardžiu fiziologiniu geismu, antruoju – klostes grąžo esminio pasaulio susvetimėjimo ir atšiaurumo jausmas. Arba pažvelkime į Watteau: jo vyrai ir moterys skambina liutniomis, rengiasi puotoms bei karnavalams, aksominėse pievose, po tauriais medžiais atranda kiekvieno įsimylėjėlio svajonių Kiterėją: beribė jų melancholija ir kūrėjo skausmingas, beodis jausmingumas atsiskleidžia ne vaizduojamuose veiksmuose, bet taftos sijonų, atlaso pelerinų ir liemenių reljefuose bei faktūrose. Nė lopelio lygaus paviršiaus, nė akimirkos ramybės ar pasikliovimo, tik šilkinė nesuskaičiuojamų smulkių klostelių bei raukšlelių plynė, raibuliuojantys perėjimai – vidinis netikrumas, perteiktas tobulai tikros meistro rankos, – nuo vieno tono prie kito, nuo vienos nenusakomos spalvos prie kitos. Sakoma, žmogus kelią taiso, bet Dievas žingsnius kreipia. Plastiniuose menuose kelią taiso turinys, o žingsnius kreipia dailininko temperamentas, tiesiogiai (bent portrete, istorinėje ir žanrinėje tapyboje) atskleidžia išraižyta ar nutapyta draperija. Jiedu gali taip sutarti, kad *fête galante* jaudins iki ašarų, kad Nukryžiavimas bus giedras ir beveik džiugus, stigmų atsivėrimas – beveik nepakeliamai seksualus, o genialaus moteriško paikumo paveikslas (turiu omenyje Ingres neprilygstamąją „Madam Muatesje“) išreikš šaltą, nepalaužiamą intelektualumą.

Tačiau tai tik istorijos dalis. Kaip dabar išsiaiškinau, draperijos – kur kas daugiau negu būdas į natūralistinę tapybą arba skulptūrą įterpti nieko nevaizduojančių formų. Tai, ką regime tik veikiami meskalino, dailininkas iš prigimties pasirengęs matyti visą laiką. Jo suvokimas nėra apribotas vien biologiškai ar tuo, kas socialiai reikšminga. Pro redukuojančią smegenų ir *ego* sklendę į jo sąmonę prasiskverbia šiek tiek žinių, priklausančių Didžiajai Sąmonei. Tai prigimtinės kiekvieno egzistuojančiojo reikšmės supratimas. Dailininkui – ir meskalino vartotojui – draperijos yra gyvieji hieroglifai, kurie tam tikru būdu, savitai išreiškia bedugnę grynosios būties paslaptį. Daugiau nei kėdė, nors mažiau nei visiškai antgamtiškos gėlės, mano pilkų flanelinių kelnių klostės buvo įkrautos „esmu“. Kas joms suteikė šį privilegijuotą statusą, negaliu pasakyti. Galbūt taip yra todėl, kad draperijos klostės – tokios keistos ir teatrališkos, jog patraukia akį ir priverčia atkreipti dėmesį į stebuklingą tiesiog buvimo faktą? Kas žino? Patirties priežastis mažiau svarbi už pačią patirtį. Naršydamas po Judito sijonus čia, Didžiausioje pasaulio kvaišalų parduotuvėje, aš žinojau, kad Botticelli, ir ne tik Botticelli, taip pat daugelis kitų žvelgė į klostes tomis perkeistomis ir perkeičiančiomis akimis, kokiomis aš žvelgiau tą rytą. Jie regėjo *Istigkeit*, audinio klosčių Visybę ir Beribiškumą, ir kiek įmanydami stengėsi perteikti tai dažais arba akmenyje. Žinoma, jiems negalėjo pavykti. Nes tyrosios būties šlovė ir nuostaba priklauso kitiems

matmenims, ir net aukščiausias menas neįstengs to perteikti. Tačiau Juditos sijonuose regėjau tai, ką aš, būdamas talentingas tapytojas, būčiau stengęsi perteikti savo flanelinėmis kelnėmis. Dievai mato – kukliai palyginti su tikrove, tačiau to pakaktų, kad kartų kartos žiūrovų pasigėrėtų ir suprastų bent trupinėlį tos tikrosios prasmės, kurią mes, apgailėtini begalviai, vadiname „paprastais daiktais" ir, nekreipdami į juos dėmesio, žavimės televizija.

– Štai kaip mes turėtume matyti, – kartojau aš, žvelgdamas į savo kelnes, pakėlęs akis į brangakmeniais sagstytas knygas lentynose arba į savosios nepralenkiamai daugiau nei Van Gogho kėdės kojas. – Štai kaip turėtume matyti, kokie daiktai yra iš tiesų.

Tačiau kilo ir abejonių. Mat jei visada šitaip matytumei, daugiau nieko nebenorėtumei daryti. Tik žiūrėti, būti dieviškuoju gėlės, knygos, kėdės, flanelės skiautės Ne-savimi. Bet jei šitaip, kaipgi kiti žmonės? Kaip žmonių santykiai? To ryto pokalbių įrašuose radau nuolat pasikartojantį klausimą: „Kaipgi žmonių santykiai?" Kaip suderinti belaikį regėjimą, – taip žmogus ir turėtų matyti, – su darymu to, ką žmogus privalėtų daryti, ir jausmais, kuriuos turėtų patirti?

– Turėtumei sugebėti, – pasakiau aš, – matyti beribę šių kelnių svarbą ir dar nepalyginti talpesnę žmonių svarbą.

Turėtumei sugebėti – tačiau panašu, kad praktiškai tai neįmanoma. Šis pasirodžiusių daiktų šlovės

patyrimas nepaliko vietos vadinamiesiems paprastiems, būtiniems žmogaus egzistencijos rūpesčiams, visų mažiausiai rūpesčiams asmenimis. Nes asmenys yra savastys, o aš, bent jau žvelgiant vienaip, dabar buvau Ne-savimi, vienu kartu suvokdamas ir būdamas mane supančių daiktų Ne-savimi. Šiam naujai gimusiam „Ne aš" akimirkai paliovė egzistavęs „aš" elgesys, išvaizda, net mintis apie save ir kiti „aš", kadaise buvę manojo „aš" draugais, regėjosi ne atkarūs (nes atkarumas nebuvo iš tų kategorijų, kuriomis dabar mąsčiau), bet neišsemiamai nesvarbūs. Tyrėjo priverstas analizuoti ir pranešti, ką veikiu (ir kaip trokštu, kad mane paliktų ramybėje su Amžinybe gėlėje, Beribiškumu keturiose kėdės kojose ir Absoliutu flanelinių kelnių klostėse!) aš suvokiau, kad sąmoningai vengiu akių tų, kas buvo su manimi kambaryje, sąmoningai stengiuosi neleisti sau aiškiau suvokti jų buvimo. Vienas jų buvo mano žmona, o kitas – žmogus, kurį gerbiau ir labai vertinau, tačiau abu priklausė pasauliui, iš kurio meskalinas šiam epizodui mane išgelbėjo – mūsų „aš" pasauliui, laiko, moralinių vertinimų ir utilitarinių svarstymų pasauliui, savęs įtvirtinimo (kaip tik šį žmogaus gyvenimo aspektą visų labiausiai troškau pamiršti), perdėto pasikliovimo, pervertintų žodžių ir stabmeldiškai garbinamų sąvokų pasauliui.

Kaip tik tuomet tyrėjas padavė man didelę spalvotą gerai žinomo Cézanne'o autoportreto reprodukciją, kurioje buvo pavaizduota galva ir pečiai vyriškio

su didele šiaudine skrybėle – raudonų skruostų, vešlių juodų žandenų ir tamsių nedraugiškų akių. Tai puikus paveikslas, tačiau dabar jį mačiau ne kaip paveikslą. Nes galva greitai tapo trimate ir atgijo tarsi nykštukas, žvelgiantis į mane pro popieriaus langelį. Aš prajukau. Kai jie manęs paklausė, ko juokiuosi, atsakiau:

– Kokios pretenzijos! – ir vis kartojau: – Kas jis manosi esąs?

Šis klausimais nebuvo skirtas konkrečiai Cézanne'ui, bet visai žmonių padermei. Kas jie visi manosi esą?

– Panašiai kaip Arnoldas Bennettas Dolomitinėse Alpėse, – tariau aš, staiga prisiminęs tą vaizdą, laimė, pagautą fotoaparato, – kaip A. B., prieš kokius ketverius ar penkerius metus ligi mirties trepseno žiemišku keliu Kortine d'Apece. Aplinkui jį plytėjo tyri sniegynai, fone stiebėsi išraiškingesni nei gotika raudonų uolų kyšuliai. Ir štai čia – mielasis, gerasis, nelaimingasis A. B., sąmoningai perdedantis savo mylimiausio literatūrinio veikėjo vaidmenį – pats įsikūnijęs Atvirukas. Štai jis eina, neskubėdamas tapsi ryškioje Alpių saulėje – nykščiai užkišti už geltonos liemenės kraštų, kiek žemiau šioji pūpso grakščiu Braitono regentystės erkerio lango apvalumu, – atkraginęs galvą, lyg iš haubicos taikytųsi paleisti kažkokį užstrigusį pranešimą žydram dangaus kupolui. Pamiršau, ką jis išties pasakė, bet visa jo povyza, nusiteikimas ir laikysena šaukte šaukė: „Aš neprastesnis už tuos sumautus kalnus.“ Kai kuo

jis, žinoma, buvo nepalyginamai pranašesnis, bet tik ne tuo, kuo, kaip pats puikiai žinojo, manėsi esąs jo mylimiausias literatūrinis herojus.

Sėkmingai (kad ir ką tai reikštų) arba nesėkmingai mes visi perdedame savo mylimo literatūrinio herojaus vaidmenį. Ir tas faktas – visiškai neįmanomas faktas, jog esi Cézanne'as, nieko nekeičia. Nes šis brandus menininkas, kurį nedidelis vamzdelis, aplenkęs smegenų sklendę bei *ego* filtrą, siejo su Didžiąja Sąmone, buvo – lygiai taip pat nuoširdžiai – ir šis žandenomis apžėlęs, nedraugiško žvilgsnio kaukas.

Ieškodamas atlėgio, vėl nukreipiau akis į kelnių klostes.

– Štai kaip turėtume matyti, – pakartojau vėl. Ir pridūriau: – Tai štai dalykai, į kuriuos turėtume žiūrėti.

Dalykai be pretenzijų, patenkinti būdami tik savimi, pakankami savo Tokumu, nevaidinantys jokio vaidmens, nebandantys, kaip bepročiai, veikti vieni, atsiskirti nuo Dharmos Kūno liuciferiškai neigdami Dievo malonę.

– Arčiausiai prie to priartintų, – tariau, – koks nors Vermeerio darbas.

Taip, Vermeerio. Nes tas paslaptingas dailininkas turėjo trejopą talentą – jis regėjo Dharmos Kūną kaip gyvatvorę sodo pakrašty, gebėjo perteikti tą regėjimą, kiek tik leido žmogaus išgalių ribos, ir turėjo išminties savo tapyboje apsiriboti lengviau suvaldomais tikro-

vės aspektais – mat nors Vermeeris vaizdavo žmones, jis visuomet buvo natiurmorto tapytojas. Cézanne'as liepdavo savo modeliams pasistengti, kad atrodytų kuo panašesni į obuolius, ir mėgindavo tapyti tos pačios dvasios portretus. Bet jo pepinus primenančios moterys artimesnės Platono idėjoms negu Dharmos Kūnui pasirodžiusiam gyvatvore. Tai Amžinybė ir Begalybė, pamatytos ne smėlyje, ne gėlės žiede, bet itin aukšto lygmens geometrinėse abstrakcijose. Vermeeris niekada neprašydavo, kad jo merginos dėtųsi obuoliais. Priešingai, jis reikalavo, kad jos atrodytų kaip merginos iki pat galo – tik su sąlyga, jog nesielgs mergiškai. Jos galėjo sėdėti arba tyliai sau stovėti, bet nieku gyvu nekikenti, niekad neparodyti jokios savivokos, nesimelsti ir nesiilgėti savo nesamų mylimųjų, neapkalbinėti ir godžiai nesidairyti į kitų moterų kūdikius, neflirtuoti, jos negalėjo nei mylėti, nei nekęsti, nei dirbti. Nes per bet kurį iš šių veiksmų būtų neabejotinai tapusios labiau savimi – ir kaip tik dėl tos priežasties aptemdžiusios savo dievišką esminį Ne-aš. Perfrazuojant Blake'ą, galima sakyti, kad Vermeerio suvokimo durys buvo tik iš dalies nuvalytos. Viena dalis tapo beveik suvis vaiski, kita tebeliko drumzlina. Esminis Ne-aš galėjo būti aiškiai suvoktas daiktuose ir gyviuose šioje gėrio ir blogio pusėje. Žmonėse jis atsiskleidžia tik tuomet, kai jie romūs, jų protų neslegia rūpestis, jų kūnai – be judesio. Tokiomis aplinkybėmis Vermeeris pajėgė matyti Tokumą visu jo dangišku grožiu – pajėgė tai įžvelgti ir šiokius tokius trupinius

perteikti subtiliu bei turtingu natiurmortu. Vermeeris yra neabejotinai didžiausias žmonių natiurmortų tapytojas. Bet buvo ir kitų menininkų, pavyzdžiui, Vermeerio amžininkai prancūzai broliai La Nainai. Jie pradėjo kūrybinį kelią kaip žanrinės tapybos dailininkai, bet tai, ką sukūrė, buvo žmonių natiurmortų ciklas, kuriame jų išgrynintas beribės visų daiktų reikšmės suvokimas perteiktas kitaip negu Vermeerio – šis tai darė subtiliai praturtinta spalva bei faktūra, tačiau tapė užaštrintai aiškiai, siekdamas maniakiško formos tikslumo, jo tapyba atšiauri, beveik monochrominė. Savo laikais turėjome Vuillardą – tai tapytojas, kuris, pasiekęs kūrybos viršūnę, sukūrė puikius Dharmos Kūno apreiškimus buržua miegamajame, pagavo Absoliutą, nušvietusį biržos maklerio šeimą, geriančią arbatą užmiesčio sode.

Ce qui fait l'ancien bandagiste renie
Le comptoir dont le faste alléchait les passants,
C'est son jardin d'Auteuil, où, veufs de tout encens,
Les Zinnias ont l'air d'être en tôle vernie.[a]

Laurent'as Tailhade'as šį vaizdą regėjo tik kaip nepadorų. Bet jeigu nusenęs guminių gaminių pirklys

a *Kas vilioja santvarų meistrą senąjį*
Iš savo dirbtuvės, kurios prabanga pakeleivius traukė,
Jo sode Otoj bekvapės cinijos
Regis lyg iš lakuoto cinko. (Pranc.)

būtų sėdėjęs visai ramiai, Vuillardas jame būtų išvydęs tik Dharmos Kūną ir tarp cinijų nutapęs auksinių žuvelių tvenkinį, vilą su maurišku bokštu ir kinų žibintais, Rojaus kampelį prieš Nuopuolį.

Tačiau kol kas mano klausimas liko neatsakytas. Kaip šį nugrynintą suvokimą suderinti su tinkamu rūpesčiu žmogiškais santykiais, būtinaisiais darbais bei pareigomis, jau nekalbant apie labdarą ir praktinę atjautą? Vėl iškilo šimtmečių senumo ginčas tarp aktyviųjų ir pasyviųjų – bent jau man iškilo su neregėtu aštrumu. Mat iki šio ryto pažinojau kontempliaciją tik jos kuklesnėmis, įprastesnėmis formomis – kaip diskursinį mąstymą, kaip susižavėjusiojo pasinėrimą į poeziją, tapybą, muziką, kaip kantrų laukimą tų įkvėpimų, be kurių net proziškiausias rašytojas negali viltis ko nors pasiekti, kaip retsykiais Gamtoje atsiveriančių Worswortho „kažkokių daug giliau prasismelkusių“ prošvaisčių, kaip metodišką tylą, kartais vedančią prie užuominų apie „slaptingas žinias“. Bet dabar aš pažinau kontempliacijos viršūnę. Viršūnę, bet ne pilnatvę. Nes pilnatvėje Marijos kelias apima Mortos kelią ir kilsteli jį, kaip sakytume, aukštesnės galios link. Meskalinas atveria Marijos kelią, bet užveria duris Mortos pasirinkimui. Jis veda į kontempliaciją, bet tai kontempliacija, nesuderinama su veiksmu ir netgi su valia veikti, net su mintimi apie veiksmą. Tarpuose tarp atsivėrimų meskalino vartotojas jaučia, kad nors, žiūrint vienaip, viskas kuo puikiausiai, kaip ir turėtų būti, bet žvelgiant

kitaip, kažkas negerai. Jo problema iš esmės ta pati, su kuria susiduria kvietistas, *arhatas* ir, kitame lygmenyje, peizažo arba žmonių portretų tapytojas. Meskalinas niekada neišspręs šios problemos; jis gali tik iškelti ją iki apokaliptinio masto tiems, kuriems anksčiau ji niekada nebuvo iškilusi. Baigtinį ir galutinį sprendimą gali rasti tik tie, kurie pasirengę įgyvendinti teisingą *Weltanschauung* teisingu elgesiu ir teisingu, nuolatiniu, neatskiestu budrumu. Kaip kontrastas kvietistui, egzistuoja aktyvusis-kontempliatyvusis, šventasis žmogus, kuris, pasak Eckharto, pasirengęs nužengti iš septintojo dangaus, kad paduotų stiklinę vandens sergančiam broliui. Kaip kontrastas *arhatui*, pasitraukiančiam iš regimybių į visiškai transcendentinę nirvaną, egzistuoja bodhisatva, kuriam Tokumas ir netikėtumų pasaulis yra viena, o kiekvienas šių netikėtumų jo beribei atjautai atveria ne tik perkeičiančios įžvalgos, bet ir praktinio dosnumo galimybę. O meno visatoje, kaip atsvara Vermeeriui ir kitiems žmonių portretų tapytojams, kinų ir japonų peizažo meistrams, Constable'iui ir Turneriui, Sisley, Seurat ir Cézanne'ui egzistuoja visa apimantis Rembrandto menas. Tai galiūnų vardai, tai nepasiekiama didybė. Aš gi tą įsimintiną gegužės rytą tegalėjau jaustis dėkingas už patirtį, kuri man daug aiškiau, negu kada nors anksčiau buvau patyręs, atskleidė tikrąją iššūkio prigimtį ir visiškai išlaisvinantį atsaką.

Leiskite prieš baigiant šią temą pridurti, kad nesama tokios kontempliacijos, netgi labiausiai kvie-

tistinės, kuri neapimtų etinių vertybių. Bent jau pusė moralės pasireiškia neigimu, o jos esmė – nepasiduoti piktam. „Tėve mūsų“ maldoje mažiau negu penkiasdešimt žodžių, šešiais jų prašome Dievo neleisti mūsų gundyti. Vienpusis medituotojas nepadaro daugelio dalykų, kuriuos turėtų padaryti, bet atsiteisdamas už tai, susilaiko nuo gausybės kitų, kurių ir neturėtų daryti. Blogio suma, yra pastebėjęs Pascalis, gerokai sumažėtų, jeigu žmonės išmoktų bent jau ramiai sėdėti savo kambarėliuose. Nuskaidrėjusio suvokimo medituotojas nebeprivalo tūnoti kambaryje. Jis gali užsiimti savo reikalais, ir regėdamas Dieviškąją Tvarką bei būdamas jos dalimi, jausis taip iki galo patenkintas, kad jam nebekils pagunda pasinerti į tai, ką Traherne'as pavadino „purvinomis pasaulio Užmačiomis“. Kai jaučiamės esą vieninteliai visatos paveldėtojai, kai „jūra teka mūsų venomis... o žvaigždės dabina mus kaip brangakmeniai“, kai visi daiktai suvokiami kaip beribiai ir šventi, kas galėtų mus paskatinti geismams arba saviteigai, valdžios aistrai ar dar niūresnėms malonumo formoms? Medituotojams negresia virsti lošikais, sąvadautojais nei girtuokliais, paprastai jie netampa netolerancijos pranašais ir nekariauja, jiems neatrodo būtina plėšikauti, apsukinėti arba spausti iš vargšų devynis prakaitus. Ir prie visų šių dorybių, pelnomų per neigimą, galime pridėti dar vieną, kuri, nors sunkiai apibrėžiama, yra pozityvi ir svarbi. *Arhatas* ir kvietistas gal ir nepraktikuoja kontempliacijos šios pilnatvėje, bet jeigu jie ją

apskritai praktikuoja, tuomet gali pargabenti apšvietos liudijimų apie kitą, transcendentinę sąmonės šalį, – o jeigu praktikuoja aukšto lygio kontempliaciją, tai taps laidininkais, kuriais palaiminga įtaka gali tekėti iš tos kitos šalies į pasaulį aptemusių mūsų „aš“, kurie chroniškai miršta jos stokodami.

Tuo metu tyrėjo paprašytas nukreipiau dėmesį nuo Cézanne'o ir užmerktomis akimis susitelkiau ties tuo, kas vyko mano galvoje. Šįsyk vidinis peizažas buvo keistai skurdus. Regėjimo laukas buvo pripildytas ryškiaspalvių, nuolat besikeičiančių struktūrų, kurios regėjosi pagamintos iš plastiko arba emaliuotos skardos.

– Pigu, – tariau aš. – Banalu. Kaip kelių centų parduotuvėje. – Ir visas tas šlamštas egzistavo uždaroje, ankštoje visatoje. – Tarsi būtum nusileidęs į laivo žemutinį denį, – pasakiau. – Pigaus laivo.

Ir taip man žiūrint, tapo visiškai aišku, kad šis kelių skatikų laivas kažkaip susijęs su visomis žmogiškomis pretenzijomis – su Cézanne'o portretu, su A. B. Dolomitų Alpėse, perdedančiu savo mylimo literatūrinio herojaus vaidmenį. Šis slogus pigios parduotuvės tevertas laivo interjeras buvo mano asmeninis „aš“, šitie nepatvarūs skardos ir plastiko niekniekiai buvo mano asmeninis įnašas į visatą.

Ši pamoka man pasirodė sveikintina, tačiau vis tiek buvo gaila, kad gavau ją šiuo metu ir tokiu pavidalu. Paprastai meskalino veikiamas žmogus atranda vidinį

pasaulį akivaizdžiai kaip duotybę, kaip savaime „beribį ir šventą“ dalyką, kaip tą perkeistą išorinį pasaulį, kurį regėjau atvėręs akis. Nuo pat pradžių mano atvejis buvo kitoks. Meskalinas man laikinai suteikė galių matyti užmerktomis akimis, bet negalėjo atskleisti, arba bent jau tuo metu neatskleidė vidinio peizažo, kuris bent iš tolo prilygtų mano gėlėms, kėdei arba flanelinėms kelnėms „išorėje“. Tai, kas man buvo leista suvokti viduje, buvo ne Dharmos Kūnas, perteiktas vaizdiniais, bet mano paties protas, ne Tokumas, bet simbolių rinkinys, kitaip tariant, namudinis Tokumo pakaitas.

Daugumai lakios vaizduotės žmonių meskalinas suteikia mistinio regėjimo galią. Kai kuriems jų, ir veikiausiai tokių daugiau, negu paprastai manoma, nereikalinga net transformacija, jie yra vizionieriai visą laiką. Psichikos atmaina, kuriai priklausė Blake'as, gana plačiai paplitusi netgi miestietiškoje, industrinėje mūsų laikų visuomenėje. Poeto ir dailininko savitumą lėmė ne tas faktas, kad jis (cituojame iš jo „Aprašomojo katalogo“) išties *matė* „tuos nuostabius originalus, Šventuose Raštuose vadinamus Cherubinais“. Nelėmė nė tai, kad kai kurie „šie nuostabūs mano regėti originalai buvo šimtų pėdų aukščio ir... ir visi turėjo mitologinę ir sunkiai suvokiamą prasmę“. Jo savitumas – tai išimtinis gebėjimas perteikti žodžiais arba (kiek menkiau) linija bei spalva ne visai išskirtinės patirties užuominas. Netalentingas mistikas gali suvokti vidinę realybę kaip ne menkiau pribloškiančią, žavingą bei reikšmingą nei

Blake'o regėtasis pasaulis, tačiau yra bejėgis išreikšti, ką regėjęs, literatūriniais arba plastiniais simboliais.

Iš religinių liudijimų, išlikusių poezijos bei plastinių menų paminklų visiškai aišku, kad daugeliu atvejų daugumoje vietų žmonėms vidiniai peizažai atrodė reikšmingesni negu objektyviai egzistuojantys dalykai, jiems atrodė, jog tai, ką regime užmerktomis akimis, dvasine prasme svarbiau negu tai, ką išvystame atvėrus akis. Kokia to priežastis? Prie ko nors įprantame, palinkstame niekinti, o neatidėliotina išlikimo problema gali tapti ne tik chroniško nuobodžio, bet ir kančių šaltiniu. Išorinis pasaulis, kuriame prabundame kiekvieną savo gyvenimo rytą, tai vieta, kur norom nenorom tenka suktis, kad išgyventum. Vidiniame pasaulyje nėra nei darbo, nei monotonijos. Jį aplankome tik sapnuose bei svajose, ir jis toks keistas, kad dusyk iš eilės ten užklydę randame jį vis kitokį. Tad ko stebėtis, kad dieviškumo paieškos žmones paprastai vertė pažvelgti į save vidun! Paprastai, bet ne visada. Mene, ne menkiau nei religijoje, daoistai ir budistai žvelgia į esančią už regėjimų Tuštumą, o per Tuštumą – į „dešimtis tūkstančių objektyvios realybės dalykų". Dėl mokymo apie Žodį, tapusį kūnu, krikščionys nuo pat pradžios turėjo laikytis panašaus požiūrio į pasaulį. Tačiau mokymas apie Nuopuolį jiems sutrukdė tai padaryti. Dar prieš tris šimtus metų nuoseklaus pasaulio paneigimo ir net pasaulio prakeikimo išraiška atitiko tradiciją ir buvo visiems

suprantama. „Gamtoje mūsų niekas neturėtų stebinti, išskyrus Kristaus Įsikūnijimą.“ Šis Lallemanto teiginys septynioliktame amžiuje atrodė prasmingas. Šiandien tai skamba kaip beprotybė.

Kinijoje peizažinė tapyba įgijo vienos pagrindinių meno formų statusą prieš tūkstantį metų, Japonijoje prieš šešis šimtus, o Europoje – prieš tris šimtus metų. Dharmos Kūną gyvatvorei prilygino tie dzeno mokytojai, kurie susiejo taoizmo natūralizmą su budizmo transcendentalizmu. Taigi tik Tolimuosiuose Rytuose peizažo tapytojai savo meną sąmoningai laikė religiniu. Vakaruose religinė tapyba buvo siejama su šventųjų personažų vaizdavimu, pašvęstųjų tekstų iliustravimu. Peizažistai manėsi esą pasaulietinio meno kūrėjai. Šiandien Seurat pripažįstame esant vienu puikiausių, kaip galėtume tarti, mistinio peizažo tapytojų. Tačiau šis žmogus, kuris gebėjo daug pagauliau nei bet kas kitas perteikti Vienį daugybiškume, pasipiktino, kai jo darbus pagyrė už „poetiškumą“. „Aš viso labo taikau Sistemą“, – protestavo jis. Kitaip tariant, jis, jo manymu, buvo tik *puantilistas* ir daugiau niekas kitas. Panašus pokštas pasakojamas apie Johną Constable'į. Kartą į gyvenimo pabaigą Blake'as susitiko Constable'į Hempstede ir jaunesnysis dailininkas parodė jam vieną savo eskizų. Nors ir niekindamas natūralistinį meną, senasis mistikas puikiai atpažindavo gerą kūrinį – tik jau žinoma, ne Rubenso. „Tai ne piešinys, – sušukęs jis, – tai įkvėpimas!“ „Aš norėjau, kad būtų piešinys“, – kaip

jam buvo įprasta, atsakė Constable'is. Abu buvo teisūs. Tai *buvo* piešinys, tikslus ir teisingas, bet sykiu *buvo* ir įkvėpimas – įkvėpimas bent jau tokio lygmens kaip Blake'o. Pušys kemsyne buvo pamatytos kaip tapačios Dharmos Kūnui. Eskizas perteikė, būtinai netobulai, bet smarkiai sukrėsdamas, tai, ką nuskaidrintas suvokimas atskleidė atviromis akimis žvelgiančiam didžiam dailininkui. Nuo kontempliacijos Dharmos Kūno kaip gyvatvorės Wordswortho ir Whitmano tradicijoje, nuo vidinių „žavingųjų originalų“ regėjimų, tokių kaip Blake'o, šiuolaikiniai poetai pasitraukė tyrinėti asmeninės pasąmonės – kaip priešingos aukštesnei nei asmeninė sričiai – ir vaizduoti, itin abstrakčia kalba, ne duotą, objektyvų faktą, bet tik mokslines bei teologines sąvokas. Kažkas labai panašaus įvyko tapyboje, mes visi matėme bendrą atsimetimą nuo peizažo, dominavusios devynioliktame amžiuje meno formos. Tačiau nuo peizažo buvo atsitraukta ne į kitą, vidinę, dievišką Duotybę, kuria domėjosi dauguma praeities tradicinių mokyklų, ne į Archetipų Pasaulį, kuriame žmonės nuolat rasdavo natūralios mito bei religijos medžiagos. Ne, tai buvo pasitraukimas nuo išorinės Duotybės į asmeninę pasąmonę, psichinį pasaulį, dar skurdesnį ir ankštesnį net už sąmoningos asmenybės pasaulį. Tie skardos ir ryškiaspalvio plastiko prietaisai – kur aš juos esu matęs? Kiekvienoje dailės galerijoje, kurioje eksponuojamas naujausias, nevaizduojamasis menas.

Kažkas ištraukė gramofoną ir uždėjo plokštelę. Klausiausi su malonumu, bet nepatyriau nieko panašaus į regėtas gėlių arba flanelės apokalipses. Ar iš prigimties talentingas muzikantas *girdėtų* apreiškimus, kurie mano atveju buvo išimtiniai regimieji? Būtų įdomu atlikti tokį eksperimentą. Tąsyk, nors ne per keista, išlaikydama savo normalią kokybę bei intensyvumą, muzika padėjo susivokti, kas man nutiko, ir perprasti platesnes problemas, kurias tas nutikimas iškėlė.

Gana keista, bet instrumentinei muzikai likau abejingas. Mozarto Koncertą fortepijonui c-moll nutraukė po pirmos dalies, ir jį pakeitė Gesualdo madrigalai.

– Tie balsai, – tariau aš dėkingas, – tie balsai – tarsi tiltas atgal į žmonių pasaulį.

Ir tiltu jie liko net dainuodami labiausiai stulbinamas chromatines išprotėjusio princo kompozicijas. Nelygiomis madrigalo frazėmis muzika vingiavo tolyn, nė per porą gretimų taktų nelikdama tos pačios tonacijos. Gesualdo, fantastiškojo personažo iš Websterio melodramos, psichologinis pakrikimas peržengė, iki kraštutinumo privedė modalinei – kaip priešingybei tonalinei – muzikai iš prigimties būdingą tendenciją. Iš to gimę kūriniai skambėjo tarsi parašyti vėlyvojo Schoenbergo.

– Ir vis tiek, – jaučiausi priverstas pasakyti, klausydamas šių keistų produktų, gimusių iš kontrreformacijos psichozės paveiktų vėlyvųjų viduramžių meno

formų, – vis tiek tai visai nesvarbu, kad viskas suaižėję gabalais. Visuma padrikusi. Bet kiekvienas atskiras fragmentas tvarkingas, jis atstovauja Aukštesniajai Tvarkai. Aukštesnioji Tvarka triumfuoja net pakrikime. Visybės esama net duženose. Turbūt ji čia dar aiškesnė negu visiškai darniame darbe. Bent jau jūsų neužliūliuoja tik žmogiškos, dirbtinai sukurptos tvarkos teikiamas apgaulingas saugumo jausmas. Jums tenka kliautis savo tiesioginiu viršiausiosio tvarkos suvokimu. Taigi tam tikru atžvilgiu pakrikimas gali teikti pranašumo. Bet, žinoma, tai pavojinga, kraupiai pavojinga. Įsivaizduokite, kad jūs negrįžtate atgal iš chaoso...

Nuo Gesualdo madrigalų peršokome per trejetą šimtmečių prie Albano Bergo „Lyrinės siuitos“.

– Tai, – pranešiau iš anksto, – bus pragaras.

Tačiau paaiškėjo, kad klydau. Tiesą sakant, ši muzika skambėjo gana juokingai. Po vienos išspaustos iš asmeninės pasąmonės agonijos pasigirdo kita dvylikos tonų agonija, tačiau labiausiai man kliuvo esminis neatitikimas, dar gilesnis negu Gesualdo, tarp psichologinio pakrikimo ir gausių talento bei technikos išteklių, panaudotų jo išraiškai.

– Kaip jis savęs gailisi, – pasišaipiau be jokios užuojautos. Ir dar pridūriau: – *Katzenmusik* – mokslinga *Katzenmusic*. Kam rūpi jo jausmai? Kodėl jis negalėtų atkreipti dėmesio į ką nors kita? – paklausiau po kelių baimės akimirkų.

Kaip neabejotinai puikaus kūrinio kritika, šie komentarai buvo neteisingi ir neadekvatūs, bet ir ne iš piršto laužti, todėl pacitavau taip, kaip sakęs, – ir dar todėl, kad būtent taip tyrosios kontempliacijos būsenoje reagavau į „Lyrinę siuitą“.

Kai ją sugrojo, tyrėjas pasiūlė pasivaikščioti sode. Mielai sutikau, ir nors mano kūnas atrodė visiškai atsiskyręs nuo sąmonės arba, tikriau, mano perkeisto pasaulio suvokimas nesisiejo su mano fizinio kūno suvokimu, ir paaiškėjo, kad galiu atsistoti, atverti suveriamas duris ir žengti nėmaž nesvyruodamas. Žinoma, buvo keista jausti, kad „aš“ nėra tas pats, kas tos rankos bei kojos „tenai“ ir visiškai objektyvūs stuomuo, kaklas, ir net galva. Keista, bet greitai įprantama. Be to, kūnas, regis, gebėjo kuo puikiausiai pasirūpinti savimi. Žinoma, juk išties jis visada savimi pasirūpina. Sąmoningas *ego* viso labo formuluoja norus, paskui juos gabena jėgos, kurias jis menkai kontroliuoja ir nieko apie jas nesupranta. Kai jis daro daugiau, antai pernelyg stengiasi, graužiasi, nuogąstauja dėl ateities, tik sumenkina tų jėgų efektyvumą ir gali net susargdinti išsekusį kūną. Dabartinėje mano būklėje budrumo negalėjai sieti su *ego* – jo būta, taip sakant, savaime. Tai reiškia, kad ir kūną valdantis psichologinis intelektas buvo savaime. Akimirkai tas nuolat besikišantis neurotikas, kuris budrumo valandomis griebiasi viskam vadovauti, palaimingai pasitraukė šalin.

Pro suveriamas stiklines duris žengiau į pavėsinę, dalį jos buvo apaugusi vijoklinė rožė, o likusius plotus sudarė pinučiai su tarpais po gerą sprindį. Pro pinučius ant žemės ir šiame pavėsinės gale stovėjusios kėdės sėdynės bei atlošo saulė metė dryžuotus šešėlio piešinius. Toji kėdė – ar aš ją kada nors pamiršiu? Ten, kur šešėliai krito ant brezentinių apmušalų, gilios, bet švytinčios indigo spalvos dryžiai pynėsi su tokiais ryškiais ir spindulingais dryžiais, kad tai galėjo būti ne kas kita, kaip tik mėlyna liepsna. Kaip man atrodė, aš be galo ilgai žvelgiau, nenumanydamas ir nė nenorėdamas žinoti, su kuo turėjau susidurti. Bet kurį kitą kartą būčiau matęs kėdę, išmargintą šviesos ir šešėlio raštu. Šiandien suvokinys užgožė sąvoką. Mane taip paglemžė žiūrėjimas, tarsi perkūnas trenkė tai, ką realiai mačiau, kad nebegalėjau aprėpti nieko daugiau. Sodo baldai, pinučiai, saulės šviesa ir šešėlis tebuvo vardai bei sąvokos, įvardijimas – po įvykio – utilitariniams ar moksliniams tikslams. Įvykis buvo šios lazurito krosnies durelės, už kurių atsivėrė neįsivaizduojamo grožio gencijonų prarajos. Tai buvo neapsakomai gražu, taip gražu, kad beveik grėslu. Ir staiga mane nusmelkė įžvalga, kaip turėtum jaustis išprotėjęs. Šizofrenija atveria ne vieną dangų, bet sykiu tai – pragarų ir skaistyklų žemė. Pamenu, ką pasakojo senas bičiulis, prieš daugelį metų miręs, apie savo išprotėjusią žmoną. Vieną dieną, dar ligos pradžioje, prašviesėjimo valandėlę jis susirengė pašnekėti su ja apie jų vai-

kus. Ji šiek tiek pasiklausė, paskui nutraukė jį. Kaip jis galįs švaistyti laiką porai vaikų, kurių čia nėra, kai išties čia ir dabar svarbu tik tie žavūs raštai, kuriuos jis piešia, kai vilkėdamas rudo tvido švarku mosčioja rankomis. Deja, tas nuskaidrinto suvokimo, grynosios vienpusės kontempliacijos rojus buvo nepakeliamas. Palaimintos properšos retėjo, trumpėjo, kol galiausiai jų nebeliko, apgaubė tik siaubas.

Daugelis žmonių, meskalino veikiami, patiria tik dangiškąją šizofrenijos dalį. Narkotikas atveria pragarą ir skaistyklą tik tiems, kurie neseniai sirgo gelta, kenčia nuo nuolatinės depresijos arba chroniško nerimo. Jeigu būtų žinoma, kad meskalinas, kaip ir kiti bent kiek palyginamo poveikio narkotikai, yra toksiškas, vien to pakaktų nerimui sukelti. Tačiau sąlygiškai sveikas žmogus iš anksto žino, kad jam meskalinas nepavojingas, kad poveikis praeis po aštuonių ar dešimties valandų, nepalikdamas jokių pagirių, taigi nekankins kitos dozės troškulys. Apsiginklavęs šiomis žiniomis, jis imasi eksperimento nebijodamas, kitaip tariant, nenusiteikęs paversti beprecedentiškai keistos ar kitokios žmogiškos patirties kuo nors šiurpiu, išties velnišku.

Tik susidūręs su kėde, kuri regėjosi kaip Paskutinis Teismas – arba, tikriau, išvydęs Paskutinį Teismą, kurį tik gerokai vėliau bei su vargu atpažinau kaip kėdę, išsyk pasijutau stumiamas panikon. Šito, pajutau, jau per daug. Per daug, nors žengiau į pagaulesnį

grožį, gilesnę prasmę. Analizuodamas retrospektyviai, matau, kad tai būta baimės sužlugti, iširpti galingai užlietam daug didesnės realybės, nei pakeltų sąmonė, įpratusi tarpti saugiame simbolių pasaulyje. Religinę patirtį aprašantys kūriniai pasakoja apie skausmus bei šiurpulius, ištinkančius pernelyg netikėtai, akis į akį susidūrus su kokia nors *Mysterium tremendum* manifestacija. Teologiniu atžvilgiu ši baimė kyla dėl žmogaus egotizmo ir dieviško tyrumo nesuderinamumo, tarp paties žmogaus gilinamo atskirumo ir Dievo beribiškumo. Sekdami Boehme ir Williamu Law, galėtume teigti, kad nutviekstos nepritemdytos dieviškos Šviesos užakusios sielos ir tegali suvokti ją vien kaip liepsnojančią skaistyklos ugnį. Beveik identišką mokymą randame „Tibeto mirusiųjų knygoje", ten aprašoma, kaip iškeliavusi siela sielvartaudama šalinasi Vaiskiosios Tuštumos Šviesos, ir net menkesnių, prislopintų Šviesų, kad stačia galva pultų į guodžiančią asmenystės tamsą, atgimdama žmogumi, gyvuliu ar net apgailėtinos pamėklės, pragaro įnamio pavidalu. Bet kas geriau nei deginanti nesušvelnintos Realybės liepsna – bet kas!

Šizofreniko siela yra ne tik nenuskaistinta, bet dar ir beviltiškai pasiligojusi. Jos liga atsiskleidžia per nesugebėjimą pasitraukti iš vidinės ir išorinės realybės (kaip paprastai daro sveikas žmogus) savadarbėje sveiko proto visatoje – griežtame žmogiškame naudingų sąvokų, bendrai suprantamų simbolių, socialiai

priimtinų susitarimų pasaulyje. Šizofrenikas – tartum žmogus, nuolat veikiamas meskalino, dėl to jis negali sustabdyti realybės patirties, su kuria gyventi nėra pakankamai šventas; jos jis negali sušvelninti, nes tai patys atkakliausi kertiniai faktai. Tačiau, neleisdama jam pažvelgti į pasaulį žmogaus akimis, ši realybė jį baugina ir verčia interpretuoti savo neatlėgstantį keistumą, plikantį prasmės intensyvumą kaip žmogaus arba net kosminės piktosios valios apraiškas, reikalaujančias griebtis beviltiškiausių, kraštutinių priemonių nuo žudikiško smurto iki katatonijos arba psichologinės savižudybės. O pradėjęs leistis žemyn į pragarą, žmogus jau niekada nepajėgs sustoti. Dabar tai buvo daugiau nei akivaizdu.

– Jeigu žengsi neteisingu keliu, – atsakiau aš į tyrėjo klausimą, – viskas, kas įvyktų, atrodys kaip sąmokslas prieš tave. Viskas pasitvirtins savaime. Negalėsi net oro įkvėpti, nemanydamas, jog tai – sąmokslo dalis.

– Tai manaisi žinąs, kur beprotybės šaknys?

Atsakiau įsitikinęs ir nuoširdžiai:

– Taip.

– Ir galėtum ją suvaldyti?

– Ne, negalėčiau jos suvaldyti. Jei žmogus pradėtų veikti su baime ir neapykanta kaip išeities nuostata, tektų eiti iki pabaigos.

– Ar galėtum, – paklausė mano žmona, – sutelkti dėmesį į tai, ką „Tibeto mirusiųjų knyga“ vadina Vaiskiąja Šviesa?

Aš svyravau.

– Ar ji atitolintų blogį, jeigu ją įgytum? Ar jos neįmanoma įgyti?

Kurį laiką mąsčiau apie jos klausimą.

– Galbūt, – atsakiau pagaliau, – galbūt galėčiau, bet tik tada, jeigu kas nors ten būtų ir kalbėtų man apie Vaiskiąją Šviesą. Pats to nepajėgčiau. Aš manau, kad tai ir yra tibetiečių ritualo esmė – kitas žmogus nuolat sėdi šalimais ir pasakoja tau, kas yra kas.

Paklausęs šios dalies eksperimento įrašo, aš paėmiau Evanso ir Wentzo „Tibeto mirusiųjų knygos" leidimą ir atsiverčiau kur pakliuvo. „O gimęs kilminguoju, neleisk savo proto blaškyti." Tai ir buvo sunkiausia – nesiblaškyti. Kad tavęs neblaškytų praeities nuodėmių prisiminimai, įsivaizduojamas malonumas, kartus senų nuoskaudų bei pažeminimų prieskonis, visos baimės, neapykantos, troškimai, kurie paprastai užtemdo Šviesą. Kodėl to, ką anie budistų vienuoliai padarydavo dėl mirštančiųjų ir mirusiųjų, šiuolaikiniai psichiatrai negalėtų padaryti dėl pasiligojusiųjų siela? Lai būtų šalimais balsas, tikinantis juos dieną ir net jiems miegant, kad, nepaisant viso siaubo, viso sutrikimo bei sumaišties, aukščiausioji Realybė nepajudinamai lieka savimi ir yra vienos prigimties su net žiauriausiai kankinamos sąmonės vidine šviesa. Įrašai, paleidžiami laikrodinio mechanizmo jungikliais, viešų pranešimų sistemos, pagalvės-garsiakalbiai netgi įstaigose, kur trūksta darbuotojų, galėtų jų pacientams nuo-

lat priminti šį pirmapradį faktą. Galbūt bent kelioms prarastoms sieloms nors menkiausiu būdu būtų padėta suvaldyti visatą, kurioje jos galiausiai pasmerkiamos gyventi, vienu sykiu gražią ir šiurpią, bet visada atskirą nuo žmogaus, visiškai nesuvokiamą.

Per daug neskubindami, mano dėmesį nukreipė nuo nuogąstį kurstančios sodo kėdės puikybės. Žaliomis parabolėmis apsivijusios gyvatvorę, gebenės garbanos tvaskėjo kaip stiklas ar nefritas. Ir štai mano regėjimo lauką nutvieskė sužydėjusios knipofijos fakelų laužas. Aistringos gyvos gėlės tartum balansavo ties susinaikinimo riba, stiebėsi žydrynėn žiedynų žvakėmis. Kaip ir kėdė po pinučiais, jos per daug saugojo. Aš pažvelgiau žemyn į lapus ir atradau iš subtiliausių žalių šviesų bei šešėlių supintas grotas, pulsuojančias neatskleidžiama paslaptimi.

Rožės:
Lengva žiedus tapyti.
Bet sunku nutapyti lapus.

Šiki *haiku* (cituoju R. H. Blytho vertimą) aplinkiniu keliu išreiškia tiksliai tai, ką aš tuomet jaučiau: besaikį, per daug akivaizdų žiedų puikumą, kaip priešybę subtilesniam jų lapijos stebuklui.

Mes išėjome į gatvę. Prie kelkraščio stovėjo didelis blyškiai mėlynos spalvos automobilis. Jį išvydus, mane staiga pagavo nežmoniškas linksmumas. Kokiu

saugumu, pasitenkinimu spinduliavo tie pūpsantys blizgiausio metalo paviršiai! Žmogus sukūrė šį daiktą pagal savo atvaizdą – ar, veikiau, pagal atvaizdą savo mėgstamiausio literatūrinio herojaus. Juokiausi, kol skruostais pabiro ašaros.

Mes vėl įėjome vidun. Buvo paruošta valgyti. Kažkas, kas vis dar buvo netapatus man, puolė tašyti kaip vilkas. Aš stebėjau tai iš geroko nuotolio ir be didesnio domesio.

Suvalgę maistą, sulipome į automobilį ir išvykome pasivažinėti. Meskalino poveikis jau slopo, bet gėlės soduose dar virpėjo ties antgamtiškumo riba, pakelės pipirmedžiai bei pupmedžiai dar akivaizdžiai priklausė kažkokiai šventai giraitei. Edeno sodai pakaičiui su Dodone. Igdrasilas su mistine Rože. Ir staiga atriedėjome į sankryžą, laukėme, kol galėsime kirsti Saulėlydžio bulvarą. Priešais mus nenutrūkstamu srautu plaukė automobiliai, tūkstančiai, visi ryškūs ir blizgantys kaip reklamuotojo svajonė, kiekvienas vis juokingesnis už ką tik pravažiavusįjį. Ir mane vėl surietė juoko konvulsijos.

Pagaliau transporto Raudonoji jūra prasiskyrė ir kirtę gatvę pakliuvome į medžių, vejos bei rožių oazę. Per kelias minutes pakilome į apžvalgos aikštelę ant kalvų, ir štai mums po kojų nusidriekė miestas. Labai nuvildamas, jis atrodė kaip tas pats miestas, kurį buvau regėjęs kitais kartais. Bent jau man perkeitimas buvo proporcingas nuotoliui. Kuo arčiau, tuo dieviškiau

kitoks. Ši plati, ūkanota panorama beveik nesiskyrė nuo įprastinio vaizdo.

Riedėjome toliau ir, kol važinėjome po kalvas, vienas tolimas vaizdas vėrėsi po kito, tačiau nieko nekasdieniškai reikšmingo nepamačiau – vaizdai buvo gerokai žemiau už perkeitimo lygį. Burtai ėmė veikti tik tada, kai pasukome žemyn į naują užmiestį ir nuslydome tarp dviejų namų eilių. Čia, nepaisant ypatingo architektūros šlykštumo, vėl atgimė transcendentinis kitokumas, rytmetinio dangaus užuominos. Plytiniai kaminai ir žali kompoziciniai stogai saulėje švietė kaip Naujosios Jeruzalės fragmentai. Ir staiga išvydau tai, ką Guardi matė ir (su kokiu neprilygstamu įgudimu!) taip dažnai atskleisdavo savo paveiksluose – stiuko sieną su įkypai krintančiu šešėliu, plyną, bet nepamirštamai gražią, baltą, bet sklidiną prasmės ir egzistavimo paslapties. Akimirksniui švystelėjęs apreiškimas vėl išblėso. Automobilis judėjo toliau, laikas skleidė kitą amžinojo Tokumo apraišką. „Kas vienoda, tas ir skiriasi. Bet kad skirtumas skirtųsi nuo vienodumo, to nieku gyvu nesiekia visi Budhos. Jie siekia ir visumiškumo, ir diferenciacijos.“ Šis raudonų ir baltų pelargonijų šlaitas – jis visiškai kitoks negu ta stiuko siena už šimto metrų. Bet jų esmas tas pats, amžinoji jų praeinamumo savybė – ta pati.

Po valandos, kai dar keli kilometrai ir apsilankymas Didžiausioje Pasaulyje Farmacijos Parduotuvėje saugiai liko praeityje, mes grįžome namo, aš – į tą drąsinamą,

bet esmingai nepatenkinamą būseną, žinomą kaip „sveikas protas“.

Mažai tikėtina, kad žmonija kada nors pajėgs verstis be Dirbtinių Rojų. Daugumos žmonių gyvenimai blogiausiu atveju teikia tiek daug skausmo, o geriausiu – yra tokie monotoniški, skurdūs bei riboti, kad postūmis pabėgti, ilgesys išeiti iš savęs bent kelioms akimirkoms visada buvo vienas pagrindinių sielos troškimų. Menas ir religija, karnavalai ir saturnalijos, šokiai ir oratorijų klausymas – visa tai tarnavo, pasak H. G. Wellso, kaip durys sienoje. O privačiam, kasdieniam vartojimui visada egzistavo cheminės svaiginamosios priemonės. Visi augaliniai raminamieji ir narkotikai, visi ant medžių augantys euforiją sukeliantys vaisiai, visi haliucinogenai, slypintys sunokusiose uogose arba išspaudžiami iš šaknų, visi be išimties buvo žinomi žmogui ir nuosekliai vartojami nuo neatmenamų laikų. O prie šių natūralių sąmonės modifikatorių šiuolaikinis mokslas pridėjo savo sintetinių kvotą – pavyzdžiui, chloralį ir benzedriną, bromidus ir barbitūratus.

Daugumos šių sąmonės modifikatorių vartoti negalima – nebent būtų paskyręs gydytojas arba neteisėtai, rizikuojant. Vakarai neuždraudė tik alkoholio ir tabako. Visos kitos cheminės Durys Sienoje pavadintos Kvaišalais, o jų neteisėti vartotojai – Apkvaišėliais.

Šiandien gėrimui ir rūkymui išleidžiame daug daugiau lėšų negu švietimui. Tai, žinoma, nenuostabu.

Spaudimą pabėgti nuo savęs ir nuo aplinkos jaučia kone kiekvienas, beveik nuolat. Kaip nors padėti jauniems žmonėms užsimoja tik tėvai, ir tik tais metais, kol jų vaikai mokosi mokykloje. Lygiai taip pat nestebina ir dabartinis požiūris į gėrimą bei rūkymą. Lai auga beviltiškų alkoholikų armijos, šimtai tūkstančių kasmet sužalojami arba žūva po girtų vairuotojų ratais, populiarūs komikai toliau skaldo juokus apie alkoholį bei alkoholikus. Nors cigarečių ryšys su plaučių vėžiu įrodytas, beveik kiekvienas mano, kad rūkyti tabaką – kone taip pat normalu bei priimtina, kaip ir valgyti. Racionaliam utilitaristui tai galėtų atrodyti keista. Istorikas manytų, kad kaip tik šito ir reikėtų tikėtis. Tvirtas įsitikinimas materialiu Pragaro realumu nesutrukdė viduramžių krikščionims daryti tai, ką pakuždėdavo jų ambicijos, geiduliai ar šykštumas. Plaučių vėžys, eismo nelaimės, milijonai nelaimėlių ir nelaimes sėjančių alkoholikų – tai faktai, dar tikresni, negu Dante'ės laikais buvo *Inferno* faktas. Tačiau šie faktai – tolimi ir nesubstancialūs, palyginti su artimu, išgyvenamu faktu, kad čia ir dabar trokšti atsipalaiduoti arba nusiraminti – išgerti ar užsirūkyti.

Mūsų laikams, be kitų dalykų, būdinga dar ir automobilis bei žaibiškai augantis gyventojų skaičius. Alkoholis nesuderinamas su saugumu keliuose, jo, kaip ir tabako, gamyba pasmerkia beveik visiškam sterilumui hektarų hektarus derlingiausios dirvos. Nereikia nė sakyti, kad alkoholio ir tabako keliamų problemų

neįmanoma išspręsti draudimais. Visuotinio, neslūgstančio savitranscendencijos poreikio neuždrausi, užtrenkdamas šiuo metu populiarias Duris Sienoje. Vienintelė protinga politika yra atverti kitas, geresnes duris, viliantis paskatinti žmones keisti senuosius blogus įpročius naujais, mažiau kenksmingais. Kai kurios tų kitų, geresnių durų būtų savo prigimtimi socialinės ir technologinės, kitos – religinės arba psichologinės, dar kitos – dietologinės, edukacinės, sportinės. Tačiau dažno cheminio nusišalinimo nuo savo „aš" ir atgrasios aplinkos būtinybė, be abejonės, liks. Tam reikia naujo narkotiko, kuris atpalaiduotų ir paguostų mūsų kenčiančią padermę, o jo ilgalaikio poveikio žala nebūtų didesnė už momentinę naudą. Toks narkotikas turi veikti mažytėmis dozėmis ir būti sintetinamas. Jeigu jis neturės šių savybių, jo gamyba, kaip ir vyno, alaus, stipriųjų gėrimų bei tabako, trukdys auginti būtinus maisto produktus ir pluoštą. Jis turi būti mažiau toksiškas nei opiumas ar kokainas, sukelti mažiau nepageidaujamų socialinių padarinių negu alkoholis arba barbitūratai, mažiau kenkti širdžiai ir plaučiams negu cigarečių dervos ir nikotinas. O kalbant apie pozityvius dalykus, jis turi sukelti įdomesnių, vertingesnių sąmonės pokyčių negu paprastas nusiraminimas ar apsnūdimas, visagalybės manija ar slopinimo panaikinimas.

Daugumai žmonių meskalinas – beveik visiškai nekenksmingas. Kitaip nei alkoholis, jis neskatina

veiksmų, lemiančių barnius, smurtinius nusikaltimus ar avarijas. Veikiamas meskalino žmogus rūpinasi tik savo reikalais. Dar daugiau, tie jo reikalai – tai pati apšviesčiausia patirtis, už kurią netenka atsilyginti (o tai išties svarbu) pagiriomis. Apie ilgalaikio nuolatinio meskalino vartojimo padarinius žinoma labai mažai. Indėnai, kurie vartoja jaunus meskalo pumpurus, dėl šio įpročio neatrodo fiziškai ar morališkai degradavę. Tačiau turimi įrodymai dar reti ir padriki[a].

Nors meskalinas akivaizdžiai pranašesnis už kokainą, opijų, alkoholį ir tabaką, jis nėra idealus narkotikas.

---

[a] Monografijoje „Menomini Peyotism", paskelbtoje (1952 m., gruodį) kaip Amerikos filosofijos draugijos darbas, profesorius J. S. Slotkinas rašė, kad „nepanašu, jog nuolatinis meskalo vartojimas suformuotų aukštesnę toleranciją arba priklausomybę. Pažįstu žmonių, kurie vartoja meskalą keturiasdešimt ar penkiasdešimt metų. Vartojamas meskalo kiekis priklauso nuo progos iškilmingumo, paprastai dozė nebūna didesnė negu prieš daugelį metų. Be to, tarp vartojimo ritualų gali būti mėnesio ar ilgesnė pertrauka, ir vartotojai puikiausiai gyvena, nejausdami jokio potraukio. Aš pats po keturis iš eilės savaitgalius vykusio ritualo nepadidinau dozės ir nejaučiau jokios būtinybės jo gauti. Akivaizdu, kad ne be priežasties „meskalas nebuvo teisiniu požiūriu paskelbtas narkotiku, o jo vartojimo nedraudė federalinė vyriausybė". Tačiau „ilgoje indėnų ir baltųjų istorijoje baltieji pareigūnai vis stengėsi užgniaužti meskalo vartojimą, nes atrodė, kad jis laužo jų pačių papročius. Bet šios pastangos visada sužlugdavo". Išnašoje daktaras Slotkinas priduria, jog „nuostabu klausytis tų fantastinių istorijų apie meskalo poveikį bei ritualo pobūdį, pasakojamų baltųjų ir Menominio rezervato indėnų pareigūnų katalikų. Nė vienas jų neturi tiesioginės augalo poveikio nei religijos patirties, bet įsivaizduoja esą autoritetai ir rašo ta tema oficialias ataskaitas".

Daugelis meskaliną bandžiusių žmonių patyrė laimingą perkeitimą, tačiau esama ir mažumos, kuriems narkotikas atveria tik pragarą arba skaistyklą. Be to, kaip narkotikas, kuris galėtų būti bendros paskirties kaip alkoholis, meskalinas veikia nepatogiai ilgai. Tačiau šiais laikais chemija ir fiziologija pajėgi padaryti praktiškai bet ką. Jeigu psichologai ir sociologai apibrėš idealą, galime pasikliauti neurologais bei farmakologais, – jie atras priemones, leisiančias tą idealą realizuoti ar bent jau (nes galbūt tokio idealo tiesiog dėl pačios jo prigimties neįmanoma visiškai įgyvendinti) priartėti prie jo arčiau, nei buvo priartėta vyno maukimo praeityje ar yra prisiartinta dabar – kai maukiame viskį, rūkome marihuaną ir vaišinamės barbitūratais.

Kaip jau esu sakęs, siela labiausiai nekantrauja išsiveržti iš ją varžančios savystės. O kai dėl neaiškių priežasčių žmonėms garbinimas, geri darbai nei dvasinės pratybos nepadeda peržengti savęs, jie linkę griebtis cheminių religijos surogatų – alkoholio ir „kvailybės piliulių“ moderniuose Vakaruose, alkoholio ir opiumo Rytuose, hašišo Mahometo pasaulyje, alkoholio ir marihuanos Centrinėje Amerikoje, alkoholio ir kokos Anduose, alkoholio ir barbitūratų šiuolaikiškesniuose Pietų Amerikos regionuose. Knygoje „Poisons Sacrés, Ivresses Divine“ Phillipe'as de Félice'as plačiai, remdamasis gausybe dokumentų, rašo apie neatmenamais laikais atsiradusį ryšį tarp religijos ir narkotizavimosi. Apibendrinant ir tiesiogiai cituojant galima teigti, kad

jis priėjo prie tokių išvadų: toksiškų medžiagų vartojimas religiniais tikslais yra „nepaprastai plačiai paplitęs... Šioje knygoje nagrinėjami papročiai randami kiekviename pasaulio regione, primityvios raidos tarpsnio žmonėms tai būdinga ne mažiau negu pasiekusiesiems civilizacijos aukštumas. Todėl mes turime reikalo ne su išimtiniais faktais, kurių būtų galima tiesiog nepaisyti, bet su bendru – plačiausia prasme – žmogui būdingu reiškiniu, kurio negali nepaisyti nė vienas, bandąs atrasti, kas yra religija ir kokias gelmines reikmes ji turi patenkinti".

Pagal idealų sumanymą kiekvienas privalėtų pasiekti savitranscendenciją per kokią nors grynąją arba taikomąją religiją. Tačiau praktika rodo, kad mažai tikėtina, jog šis gerbtinas idealas kada nors bus realizuotas. Yra ir neabejotinai visada bus gerų praktikuojančių katalikų bei katalikių, kuriems pamaldumo, deja, maža. Garbaus atminimo G. K. Chestertonas bent jau taip pat lyriškai rašė apie gėrimą ir pamaldumą, taigi gali būti iškalbingas jų atstovas.

Šiuolaikinės bažnyčios, išskyrus kai kurias protestantų denominacijas, toleruoja alkoholį, bet net tolerantiškiausios nebandė nei svaigalo atversti į krikščionybę, nei sakramentalizuoti jo vartojimo. Pamaldus gėrovas priverstas laikyti religiją vienoje lentynėlėje, o savąjį religijos pakaitą – kitoje. Galbūt tai neišvengiama. Gėrimas negali būti sakramentalizuotas, išskyrus tas religijas, kurios neteikia svarbos išoriniam padorumui.

Dionisijus arba keltų alaus dievas garbinti triukšmingai ir siautulingai. Krikščionybės apeigos nesuderinamos net su religiniu apgirtimu. Degtindariams dėl to nė motais, bet krikščionybei – labai blogai. Nesuskaičiuojama gausybė žmonių trokšta savitranscendencijos ir būtų laimingi radę ją bažnyčioje. Deja, „išalkusios avys žvelgia, bet maisto nesulaukia". Jie dalyvauja apeigose, klauso pamokslų, kartoja maldas, bet jų troškulio tai nenumalšina. Nusivylę jie griebiasi butelio. Bent kurį laiką tai savotiškai padeda. Galbūt tikintieji toliau vaikšto į bažnyčią, bet tai ne daugiau nei Butlerio „Rukeino" muzikiniai bankai. Tegu Dievas ir pripažįstamas, bet Jis Dievas vien verbaliniame lygmenyje, tik griežtai pikvikiškąja prasme. Tikrasis šlovinimo objektas yra butelis, o vienintelė religinė patirtis – ta nevaržoma, kovinga euforija kuri apima, susiurbus trečią kokteilį.

Taigi matome, kad krikščionybė ir alkoholis nedera ir derėti negali. Krikščionybė ir meskalinas, regis, sutinka labiau. Tai liudija daugelis indėnų genčių nuo Teksaso iki Viskonsino. Tarp jų esama grupių, susijusių su čiabuvių Amerikos bažnyčia, tai sekta, kurios pagrindinės apeigos primena agapę arba meilės šventę, – joje sakramentinės duonos ir vyno vietą užima kaktuso meskalo griežinėliai. Šie čiabuviai amerikiečiai laiko kaktusą ypatinga Dievo dovana indėnams, o jo veikimą prilygina dieviškai Dvasiai.

Profesorius J. S. Slotkinas, vienas iš vos kelių baltųjų dalyvavęs meskalistų bendruomenės apeigose, apie savo draugus garbintojus rašo, kad jie „tikrai neatrodo apkvaitę arba girti... Jie nepraranda ritmo, jiems nesipina žodžiai, kaip būtų girtam ar apkvaitusiam žmogui... Jie elgiasi ramiai, oriai, tarpusavyje bendrauja paslaugiai. Neturėjau progos būti baltųjų garbinimo namuose, kur būčiau patyręs tiek religinio jausmo bei padorumo". O ką, gal galėtume paklausti, patiria šie dievobaimingi mandagieji kaktusininkai? Ne švelnų dorybės jausmą, kuris palaiko vidutinį sekmadienio mišių dalyvį devyniasdešimt nuobodžio minučių. Net ne maldinguosius gaivinančius aukštuosius jausmus, įkvėptus minčių apie Kūrėją ir Atpirkėją, Teisėją ir Guodėją. Šiems čiabuviams amerikiečiams religinė patirtis – tiesioginė ir įkvepianti, spontaniškesnė, tai kas kita nei savadarbis paviršinio, suvaržyto proto produktas. Kartais (pasak daktaro Slotkino surinktų liudijimų) jie regi vaizdinius, kurie gali būti susiję su Pačiu Kristumi. Kartais girdi Didžiosios Dvasios balsą. Kartais jaučia Dievo buvimą ir tuos asmeninius trūkumus, kurie turi būti ištaisyti, jeigu jie nori išpildyti Jo valią. Durų atvėrimo į Kitą Pasaulį padariniai iš esmės teigiami. Daktaras Slotkinas liudija, kad nuolatiniai meskalo vartotojai paprastai būna darbštesni, ramesni (dauguma jų yra visiški abstinentai), daug taikesni negu tie, kurie jo nevartoja. Medis, duodantis tokių vaisių, negali būti vienu mostu pasmerktas kaip blogis.

Sakramentalizuodama meskalą, Amerikos čiabuvių bažnyčia psichologiniu požiūriu pasielgė protingai, o istoriniu – garbingai. Pirmaisiais krikščionybės metais daugelis pagoniškų apeigų ir švenčių buvo sukrikščionintos ir šitaip ėmė tarnauti bažnyčios reikmėms. Tos linksmybės nebūdavo itin taurios, bet malšino tam tikrą psichologinį alkį, tad pirmiesiems misionieriams pakako nuovokos, užuot bandžius slopinti, priimti jas kaip tai, kas jos ir buvo, – kertinių sielos reikmių išraiška, – ir įausti jas į naujos religijos audinį. Čiabuviai amerikiečiai iš esmės padarė tą patį. Jie paėmė pagonišką paprotį (beje, daug labiau pakylėjantį ir apšviečiantį nei daugelis brutalių Europos pagonių lėbavimų ir persirengėlių vaidinimų) ir suteikė jam krikščioniškos reikšmės.

Nors ir visai neseniai paplitęs Jungtinių Amerikos Valstijų šiaurėje meskalino vartojimas ir tuo grindžiama religija tapo svarbus raudonodžio žmogaus dvasinės nepriklausomybės simbolis. Kai kurie indėnai į baltųjų pranašumą reagavo amerikanizuodamiesi, kiti pasitraukė į tradicinę indėnų kultūrą. Bet buvo ir tokių, kurie bandė paimti tai, kas geriausia iš abiejų pasaulių, tiesą sakant, iš visų pasaulių – tai, kas geriausia tarp indėnų, geriausia tarp krikščionių ir geriausia Kituose Pasauliuose, kuriuos atveria transcendentinė patirtis, juose siela suvokia esanti nesąlygojama, vienos prigimties su dieviškumu. Iš čia ir Amerikos čiabuvių bažnyčia. Čia suliejami du didieji sielos alkiai – nepriklausomybės

ir apsiprendimo troškimas bei savitranscendencijos būtinybė, o suvienyti jie interpretuojami per trečiąjį žmogaus troškimą – garbinti, pateisinti Dievo elgseną su žmogumi, paaiškinti visatą darnios teologijos sistema.

Žiū, indėnas vargšas, jo mokslo neragavusi galva
Kūną iš priekio dengia, bet užpakalis nuogas šviečia.

Tačiau iš tikrųjų tai mes, turčiai ir išsilavinusieji, neprisidengiame užpakalio. Prisidengiame nuogumą iš priekio kokia nors filosofija – krikščioniška, marksistine, froidistine-fizikalistine, tačiau laivagalis lieka nepridengtas, atviras visiems aplinkybių vėjams. O vargšui indėnui pakako išminties apsisaugoti iš užpakalio ir teologijos figos lapelį prisijuosti transcendentinės patirties raiščiu.

Nesu toks paikas, kad tai, kas vyksta veikiant meskalinui ar kokiam kitam narkotikui, sukurtam arba sukursimam ateityje, lyginčiau su žmogaus gyvenimo pabaigos ir aukščiausios paskirties – Apšvietos, Dieviškojo Regėjimo – įvykiu. Aš viso labo teigiu, kad meskalino patirtis yra tai, ką katalikų teologai vadina „dovanojama malone“ – ji nėra būtina išsilaisvinimui, bet potencialiai naudinga ir priimtina su dėkingumu, jei yra duota. Supurtyti sustingusį įprastinį suvokimą, kelias belaikes valandas regėti išorinį ir vidinį pasaulį ne išlikimo spiriamo gyvulio akimis, ne žmogaus, maniakiškai įsikibusio žodžių ir sąvokų, bet taip, kaip juos

suvokia tiesiogiai ir besąlygiškai Didžioji Sąmonė – tai neįkainojamos vertės patirtis kiekvienam, ypač intelektualui. Mat intelektualas jau pagal apibrėžimą yra žmogus, kuriam „žodis iš esmės vaisingas". Tai žmogus, kuris jaučia, kad tai, „ką suvokiame akimis, mums yra svetima ir neturėtų mūsų labai jaudinti". Tačiau, nors intelektualas ir yra aukščiausio lygio žodžio meistras, Goethe ne visuomet pritarė savo paties pateiktam žodžio vertinimui. „Mes kalbame, – rašė jis gyvenimo pusiaukelėje, – per daug. Turėtume mažiau kalbėti ir daugiau piešti. Aš pats norėčiau visiškai atmesti kalbą ir, kaip organinė Gamta, perteikti viską, ką turiu pasakyti, eskizais. Tas figmedis, ta gyvatė, kokonas ant palangės tyliai laukiantis savo ateities – visa tai reikšmingi ženklai. Žmogus, gebantis tinkamai atskleisti jų prasmę, netrukus turėtų pajėgti visiškai atsisakyti ir rašto, ir kalbos. Kuo daugiau apie tai galvoju, tuo geriau suprantu, kad kalboje esama kažko tuščio, lėkšto, netgi (kyla pagunda tai pasakyti) manieringo. Ir priešingai – kaip sukrečia Gamtos orumas ir jos tyla, kai neblaškomas atsiduri akis į akį priešais pliką uolą arba tarp apleistų senųjų kalvų." Mes niekuomet negalėsime atsisakyti kalbos ir kitų simbolių sistemų, nes tik per juos ir tik per juos pakilome iš laukinių į žmogaus lygmenį. Tačiau lygiai taip pat lengvai galime virsti ne tik naudos gavėjais, bet ir šių sistemų aukomis. Mes turime išmokti efektyviai naudotis žodžiais, bet podraug išsaugoti, ir jei būtina, sustiprinti savo gebėjimą žvelgti į pasaulį

tiesiai, ne per pusiau peršviečiamą sąvokų terpę, kuri iškreipia kiekvieną duotą faktą, pridengdama jį pernelyg pažįstamu kokios nors bendros etiketės ar aiškinamosios abstrakcijos pavidalu.

Literatūrinis ar tikslusis, laisvasis ar mokslinis – visas mūsų švietimas daugiausia verbalinis, todėl jis nepadaro to, ką turėtų padaryti. Užuot pavertęs vaikus susiformavusiais suaugusiaisiais, jis suformuoja gamtos mokslų studentus, nė nenumanančius apie Gamtą kaip pirminį patirties faktą, jis paleidžia į pasaulį humanitarinių mokslų studentus, kurie nieko nežino apie žmogiškumą – nei savo, nei kieno nors kito.

Samuelis Renshaw, geštaltinės psichologijos atstovas, sukūrė metodų, skirtų žmogaus pojūčių skalei praplėsti ir pačius pojūčius paaštrinti. Bet ar mūsų švietėjai juos naudoja? Atsakymas – ne.

Mokytojai visose psichofizinių įgūdžių srityse – nuo matymo iki teniso, nuo vaikščiojimo akrobato virve iki maldos – klaidų ir ieškojimų metodu kiekvienas savo srityje atrado optimalaus funkcionavimo sąlygas. Bet ar kuris nors iš didžiųjų fondų finansavo projektą, skirtą koordinuoti šiuos empirinius duomenis, kad būtų sukurta bendroji aukštesnio kūrybingumo teorija bei praktika? Ir vėl, bent jau kiek man žinoma, atsakymas – ne.

Įvairaus plauko kultų praktikai ir keistuoliai siūlo visokiausių technikų sveikatai gerinti, pasitenkinimui, sielos ramybei pasiekti, ir daugeliui jų klausytojų šios

technikos akivaizdžiai veiksmingos. Tačiau ar mes matome garbingus psichologus, filosofus, dvasininkus drąsiai nusileidžiančius į tuos keistus ir kartais nemaloniai tvoskiančius šulinius, kurių dugne dažnai pasmerkiama tūnoti nelaimėlė Tiesa? Dar kartą teks atsakyti – ne.

Dabar pažvelkime į meskalino tyrimų istoriją. Jau prieš septyniasdešimt metų geriausių gabumų vyrai aprašė transcendentines patirtis, aplankanti tuos, kurie, būdami sveiki, reikiamomis sąlygomis ir atitinkamai nusiteikę, išbando narkotiką. Kiek filosofų, teologų, kiek profesionalių švietėjų pajuto smalsumą ir norą atverti šias Duris Sienoje? Atsakymas – nė vienas.

Pasaulyje, kur dominuoja verbalinis švietimas, išsilavinę žmonės jaučia, kad būtų beveik neįmanoma atkreipti rimtą dėmesį į ką nors kita nei žodžiai bei sąvokos. Visada yra pinigų, atsiranda doktoratų, nepatingima griebtis mokslingų tyrimų kvailybės – mokslininkams visų svarbiausia problema „Kas kam turėjo įtakos, kad šis tai pasakytų ir kada?“ Net šiais technologijų laikais verbaliniai humanitariniai dalykai neprarado garbės. Neverbaliniai humanitariniai menai, per kuriuos tiesiogiai suvokiami mūsų egzistencijos faktai, yra beveik visiškai ignoruojami. Katalogas, bibliografija, išsamus trečiarūšio eiliuotojo *ipsissima verba* leidimas, milžiniška rodyklė, užbaigsianti visas kitas rodykles, – bet kuris tikrai aleksandriškas projektas

neabejotinai sulauks patvirtinimo bei finansavimo. Bet jei reikia išsiaiškinti, kaip tu ir aš, mūsų vaikai ir anūkai galėtume tapti juslesni, intensyviau suvokti vidinę ir išorinę realybę, būti atviresni Dvasiai ir atsparesni fizinėms ligoms, kurios ištinka dėl neteisingos psichologinės elgsenos, gebėtume kontroliuoti savo autonominę nervų sistemą, kai iškyla klausimas dėl bet kokio neverbalinio mokymosi, esmingesnio (ir veikiausiai duodančio daugiau praktinės naudos) negu mechaninis kartojimas, joks išties garbingas asmuo jokiame išties garbingame universitete arba bažnyčioje nepajudins nė piršto. Verbalinė stovykla įtariai šnairuoja į neverbalinę mokyklą, racionalistai bijo duoto, neracionalaus fakto, intelektualai jaučia, kad tai, „ką regime akimis (arba tai, kas mus pasiekia kitais būdais), yra mums iš esmės svetima ir neturi mūsų giliai paveikti". Be to, šis neverbalinių humanitarinių mokslų turinys netilps į jokią paruoštą lentynėlę. Tai ne religija, ne neurologija, ne fizinė kultūra, ne moraliniai ar pilietiniai mokslai, net ne eksperimentinė psichologija. Taigi dėl to šis dalykas nei akademiniams, nei bažnytiniams tikslams neegzistuoja, todėl gali būti saugiai visiškai ignoruojamas arba, globėjiškai nusišypsojus, paliekamas tiems, ką verbalinės ortodoksijos fariziejai vadina keistuoliais, šundaktariais, šarlatanais ir savamoksliais amatininkais.

„Aš visad pastebiu, – kartokai rašė Blake'as, – kad Angelai turi tiek tuštybės, kad nuolat kalba apie save

kaip vienintelius išmintinguosius. Tai jie daro su atviru įžūlumu, kylančiu iš sistemiško mąstymo."

Sistemiškas mąstymas yra tai, be ko mes nei kaip rūšis, nei kaip individai negalėtume išlikti. Tačiau jei norime būti sveiki, negalime likti be tiesioginio ir juo mažiau sistemiško, juo geriau, vidinio ir išorinio pasaulio, kuriame esame gimę, suvokimo. Ši duotoji realybė yra begalybė, kuri pranoksta visą supratimą, tačiau leidžiasi būti tiesiogiai ir kažkokiu būdu visa aprėpta suvokimo. Tai transcendencija, priklausanti kitokiai nei žmogaus sąrangai, tačiau mums ji gali egzistuoti kaip juntamas imanentiškumas, kaip patiriamas dalyvavimas. Būti apšviestam reiškia visada suvokti visuotinę realybę jos imanentiniame kitokume, suvokti ją, bet likti būklėje, kai gali išgyventi kaip gyvulys, galvoti ir jausti kaip žmogus, o kai tikslinga, griebtis sistemiško mąstymo. Mūsų tikslas – atrasti, kad mes visada buvome ten, kur privalome būti. Nelaimė, šią užduotį mes sau padarome perdėm sunkia. Ogi esama dovanojamos malonės – dalinių, epizodinių suvokimų pavidalu. Jei egzistuotų tikroviškesnė, mažiau verbalinė švietimo sistema nei mūsų, kiekvienam Angelui (vartojant šį žodį Blake'o prasme) kaip šabo malonumas būtų leidžiama, jis būtų raginamas ir netgi priverstas retsykiais išvykti į cheminę kelionę pro Duris Sienoje – į transcendentinės patirties pasaulį. Jei tai jį išgąsdintų, būtų gaila, bet tikriausiai sveikintina. Jei tai atneštų jam trumpą, bet belaikį nušvitimą, juo geriau. Bet kuriuo atveju Ange-

las veikiausiai prarastų šiek tiek pasitikėjimo ir pasipūtimo, kylančio iš sistemiško mąstymo ir žinojimo, kad perskaitė visas knygas.

Į gyvenimo pabaigą Akvinietis patyrė Įkvėptąją Kontempliaciją. Paskui jis atsisakė rašyti savo nebaigtą knygą. Palyginti su *tuo*, viskas, ką jis skaitė, dėl ko ginčijosi ir rašė – Aristotelis ir Sakiniai, Klausimai, Teiginiai, didingosios Sumos – tebuvo pelai ir šiaudai. Daugeliui intelektualų toks pasyvus streikas būtų nepatartinas, netgi moraliniu požiūriu neteisingas. Bet Angeliškasis Daktaras jau buvo įvykdęs sistemiško mąstymo daugiau už dvylika paprastų Angelų ir jau subrendęs mirčiai. Jis pelnė teisę paskutinius savo mirtingos būties mėnesius nusisukti nuo grynai simbolinių pelų bei šiaudų ir atsisukti į objektyvų, substancialų Faktą. Žemesnėms sąrangos Angelams su didesnėmis ilgaamžiškumo galimybėmis teks grįžti prie šiaudų. Bet žmogus, žengiantis atgal pro Duris Sienoje, niekuomet nebus toks pats, koks išėjo. Jis bus išmintingesnis ir mažiau pasipūtęs, laimingesnis, bet mažiau patenkintas savimi, kuklesnis, kad pripažintų savo tamsumą, bet geriau pasirengęs suprasti žodžių ir daiktų santykį, santykį, kuris sistemišką mąstymą sieja su neįžvelgiama Paslaptimi, kurią jis nuolat tuščiai stengiasi suvokti.

dangus ir pragaras

Gamtos mokslų raidoje pavyzdžių rinkėjas darbavosi pirma zoologo, tačiau jau po natūralisto teologo ir mago. Jis paliovė studijuoti gyvūnus bestiarijų autorių dvasia, kuriems skruzdė buvo darbštumo įsikūnijimas, pantera, visų keisčiausia, – Kristaus, o šeškas – pasibaisėtinas nevaldomo gašlumo pavyzdys. Tačiau šis rinkėjas dar nebuvo fiziologas, ekologas ar gyvūnų elgsenos tyrinėtojas – jo veikloje būta nebent tik viso to užuomazgos. Pagrindinis šio rinkėjo rūpestis buvo surašyti, sugauti, užmušti, iškimšti ir aprašyti tiek žvėrių, kiek suskubs.

Kaip žemė prieš šimtą metų, taip ir mūsų sąmonė vis dar slepia tamsiausias Afrikas, žemėlapyje nepažymėtus Borneo ir Amazonės baseinus. Kalbant apie šių regionų fauną, mes dar net ne zoologai, tik natūralistai ir pavyzdžių rinkėjai. Tai liūdnas faktas, tačiau tenka su juo susitaikius kuo geriau atlikti tai, ką darome. Tačiau žeminantį rinkimo darbą privalu nudirbti, tik paskui galėsime imtis aukštesnės mokslinės klasifikacijos, eksperimento ir teorijos kūrimo užduočių.

Kaip ir žirafa ar ančiasnapis, anose atkampiose sąmonės vietose gyvenantys padarai nepaprastai keisti. Tačiau jie egzistuoja, yra akivaizdžiai matomi, todėl nė vienas, sąžiningai besistengiantis suprasti pasaulį, kuriame gyvena, negalėtų jų nepaisyti.

Apie psichikos įvykius būtų sunku, beveik neįmanoma kalbėti kitaip, kaip tik pasiremiant palyginimais iš pažįstamesnės materialių dalykų visatos. Tad jei aš remiuosi geografinėmis ar zoologinėmis metaforomis, tai darau ne iš tuštybės, ne vien iš prisirišimo prie vaizdingos kalbos. Darau tai dėl to, kad tokios metaforos pagauliai išreiškia esminį tolimųjų sąmonės kontinentų kitoniškumą, visišką jos gyventojų autonomiją bei gebėjimą išgyventi. Žmogų sudaro tai, ką pavadinčiau asmeninės sąmonės Senuoju Pasauliu, jūra nuo jo skiria virtines Naujųjų Pasaulių – ne per daug tolimas individualios pasąmonės ir vegetatyvinės sielos Virdžinijas ir Karolinas, kolektyvinės pasąmonės Tolimuosius Vakarus su savita flora bei simboliais, aborigenų archetipų gentimis; o už dar platesnio vandenyno veriasi kasdienės sąmonės pusrutulio priešybės: Regėjimų Patirties pasaulis.

Nukeliavę į Naująjį Pietų Velsą, išvysite laisvai liuoksinčius sterblinius padarus. O jei patrauksite priešinga sąmoningam protui kryptimi, sutiksite visokių padarų, keistumu nenusileidžiančių bent kengūroms. Tų padarų jūs nepramanote nė kiek ne daugiau, nei sterblinių. Jie gyvena visiškai nepriklausomai nuo mūsų. Žmogus negali jų kontroliuoti. Jis tegali nukeliauti į savo psichikos Australiją ir ten apsižvalgyti.

Kai kurie žmonės niekada sąmoningai neatranda savo antipodų. Kiti į jų žemę užklysta retsykiais. Visgi esama ir tokių (tačiau nedaug), kuriems visai paprasta

ten nukeliauti ir grįžti, kada tik panorės. Psichikos natūralistui, psichologinių egzempliorių kolekcininkui, pirmiausia reikia kokio nors saugaus, paprasto ir patikimo būdo persikelti pačiam ir perkelti kitus iš Senojo Pasaulio į Naująjį, iš pažįstamų karvių ir arklių žemyno į mažųjų Australijos kengūrų, ančiasnapių buveines.

Esama poros tokių metodų. Nė vienas nėra tobulas, bet abu ganėtinai patikimi, paprasti ir saugūs, kad pateisintų pasitikėjimą tų, kurie žino, ką daro. Pirmu atveju siela keliauja tolimaisiais maršrutais padedama cheminės medžiagos – meskalino arba lizergo rūgšties. Antruoju atveju naudojamasi psichologinės prigimties transporto priemone, kelionė į kasdienės sąmonės Australijas vyksta per hipnozę. Abi priemonės perkelia sąmonę į tą patį regioną, bet narkotikas veikia tolesniu nuotoliu ir nugabena keleivius toliau į *terra incognita*[a].

Kaip ir kodėl hipnozė sukelia šį patvirtintą poveikį? To mes nežinome. Tačiau dabartiniai mūsų tikslai ir nereikalauja to žinoti. Šiame kontekste tėra būtina užfiksuoti, kad tam tikri užhipnotizuoti subjektai transo būsenoje perkeliami į sąmonės antipodų regionus, kur jie randa sterblinių atitikmenis – keistus psichologinius gyvius, egzistuojančius visai nepriklausomai, pagal savo pačių būties dėsnius.

Apie psichologinį meskalino poveikį šį tą žinome. Veikiausiai (kol kas nesame visai tikri) jis sutrikdo

[a] Žr. I Priedą, p. 125.

enzimų sistemos veiklą, reguliuojančią smegenų funkcijas. Taip sumažėja smegenų, kaip instrumento, kuris protinę veiklą sutelkia gyvenimo šioje planetoje problemoms spręsti, efektyvumas. Panašu, kad toks, kaip galėtume pavadinti, biologinio smegenų efektyvumo sumažinimas leidžia į sąmonę pakliūti tam tikros klasės psichiniams įvykiams, kuriems antraip kelias būtų užkirstas, nes išlikimo tikslui jie beverčiai. Panašios, biologiškai bevertės, bet estetinės ir kartais dvasinės vertės turinčios medžiagos įsiveržimai gali įvykti sergant ar nuvargus, juos gali sukelti badavimas arba buvimas uždaroje patalpoje visiškoje tamsoje ir tyloje[a].

Meskalino ar lizergo rūgšties paveikto asmens regėjimus nutraukia didelės nikotino rūgšties dozės. Tai leidžia paaiškinti, kaip badavimas sukelia regėjimus. Badaujant sumažinamas gaunamas cukraus kiekis ir slopsta biologinis smegenų efektyvumas, taip į sąmonę atveriamas kelias medžiagai, neturinčiai išlikimo vertės. Be to, sukėlus vitaminų stygių, iš kraujo pašalinamas žinomas regėjimų inhibitorius – nikotino rūgštis. Kitas regėjimų potyrių inhibitorius yra paprasti, kasdieniai, jutiminiai potyriai. Eksperimentinės psichologijos atstovai išaiškino, jog įkalinus žmogų „apribotoje aplinkoje“, be šviesos, garsų, kvapų ir paguldžius šiltoje vonioje, kuri lieka vieninteliu, vos atskiriamu

[a] Žr. II Priedą, p. 129.

lytimu daiktu, auka netrukus ims „regėti“ vaizdus bei „girdėti“ balsus, prasidės keisti kūno potyriai.

Milarepa Himalajų grotoje ir Egipto dykumų atsiskyrėliai taikė būtent tokius apribojimus ir gavo lygiai tokį patį rezultatą. Tūkstančiai Šv. Antano gundymus vaizduojančių paveikslų liudija skurdžios mitybos bei apribotos aplinkos poveikį. Akivaizdu, kad asketiškas gyvenimas pasirenkamas dėl dvejopų motyvų. Kankindami savo kūnus, vyrai bei moterys ne tik viliasi atpirkti nuodėmes ir išvengti ateities bausmių, jie tai daro ir iš tolimųjų sąmonės žemių ilgesio, viliasi išeiti regėjimų kelionėn. Empiriškai ir iš kitų asketų liudijimų jie žino, kad pasninkavimas ir apribota aplinka perkels juos ten, kur jie nori nukeliauti. Jų saviplaka gali tapti durimis į rojų. (Tačiau gali, kaip aptarsime toliau, atverti duris ir į pragaro sferas.)

Žvelgiant Senojo Pasaulio gyventojo akimis, sterbliniai – nepaprastai keisti padarai. Bet keistumas nėra tas pat, kas yra atsitiktinumas. Kengūros ir ančiasnapiai mums gali atrodyti neįtikimai, bet tas neįtikimumas pasikartoja ir paklūsta apibrėžtiems dėsniams. Tas pats pasakytina apie psichologines būtybes, gyvenančias tolesniuose mūsų sąmonės pakraščiuose. Meskalino arba gilios hipnozės sukeliami potyriai labai keisti, tačiau tam keistumui būdingas tam tikras pasikartojimas, tai keistumas, kuris reiškiasi dėsningai.

Kokių pagrindinių bruožų mūsų regėjimų patirčiai suteikia šie dėsniai? Pirmiausia ir svarbiausia – šviesos potyris. Viskas, ką regi besilankantieji sąmonės antipoduose, iškyla ryškioje šviesoje, sakytum, spinduliuoja iš vidaus. Spalvos suintensyvėja, toli pralenkdamos tą skaistumo lygį, kokį suvokiame būdami normalios būsenos, tuo pačiu smarkiai sustiprėja sąmonės galia atskirti subtilius tono bei atspalvio niuansus.

Šiuo požiūriu esama reikšmingo skirtumo tarp šių regėjimų potyrių bei paprastų sapnų. Dauguma sapnų būna nespalvoti, spalvoti iš dalies arba neryškių spalvų. O regėjimai, aplankantys dėl meskalino arba hipnozės poveikio, visada labai ryškūs, sakytum, antgamtiškai spindinčių spalvų. Profesorius Calvinas Hallas, surinkęs duomenis apie tūkstančius sapnų, teigia, kad du trečdaliai mūsų sapnų – nespalvoti. „Tik vienas iš trejeto sapnų yra spalvotas, arba bent šiek tiek paspalvintas.“ Tik nedaugelis žmonių sapnuoja spalvotus sapnus, kai kurie sapnuose spalvų apskritai nemato, dauguma kartais sapnuoja spalvotai, bet dažniausiai ne.

„Mes padarėme išvadą, – rašo Dr. Hallas, – kad spalva sapnuose neperteikia jokios informacijos apie sapnuojančiojo asmenį.“ Aš sutinku su šia išvada. Spalva sapnuose ir regėjimuose apie regėtojo asmenį pasako ne daugiau, negu spalva išoriniame pasaulyje. Sodą liepos mėnesį regime ryškiomis spalvomis. Pojūčiai perteikia mums informacijos apie saulės šviesą, žiedus ir drugelius, bet menkai tepasako ar beveik nieko nepasako

apie mus pačius. Lygiai taip pat faktas, jog regėjimuose bei kai kuriuose sapnuose matome švytinčias spalvas, šį bei tą pasako apie tolimųjų sąmonės kraštų fauną, bet nieko apie asmenybę, kuri gyvena, kaip aš pavadinau, sąmonės Senajame Pasaulyje.

Dauguma sapnų susiję su sapnuojančiojo asmeniniais troškimais ir instinktyviomis reikmėmis, su konfliktais, kylančiais, kai šiuos troškimus bei reikmes sužlugdo nepritarianti sąžinė ir viešosios nuomonės baimė. Apie šiuos troškimus ir konfliktus pasakojama dramatiškais simboliais, o daugelyje sapnų tie simboliai būna bespalviai. Kodėl taip turėtų būti? Manyčiau, kad atsakymas tas, jog simboliai ir be spalvų atlieka savo darbą. Raidės, kuriomis aprašome rožes, neturi būti raudonos, o ir vaivorykštę galime apibūdinti rašalo pėdsaku ant popieriaus. Vadovėliai iliustruojami grafikos atspaudais, kur naudojama tik linija ar pusšešėliai, bet šie bespalviai vaizdai ir diagramos puikiai perteikia informaciją.

Tai, kas tinka budriai sąmonei, akivaizdu, tinka ir asmeninei pasąmonei, kuri geba savo prasmes perteikti bespalviais simboliais. Spalva pasirodo esanti realybės praba. Tai, kas duota, – spalvota, o mūsų simbolius kuriančio intelekto ir vaizduotės gaminiai – bespalviai. Taigi išorinis pasaulis suvokiamas kaip spalvotas. Sapnai, kurie nėra duotybė, bet mūsų asmeninės pasąmonės konstruktai, paprastai būna nespalvoti. (Verta pastebėti, kad daugelio žmonių sapnuoti ryškiausių

spalvų sapnai yra peizažai, kuriuose nėra nei dramos, nei simbolinių nuorodų į konfliktą, juose žmogiškai sąmonei atsiveria duotas, ne-žmogiškas faktas.)

Archetipinio pasaulio vaizdiniai – simboliniai, bet kadangi mes kaip individai jų nekonstruojame, tik atrandame juos „ten", kolektyvinėje pasąmonėje, jiems būdingos bent kai kurios duotos realybės savybės, todėl jie spalvoti. Nesimboliniai sąmonės antipodų gyventojai egzistuoja savaime, todėl, kaip ir duoti išorinio pasaulio faktai, yra spalvoti. Tiesą sakant, jų spalvos daug intensyvesnės negu išorinio pasaulio. Tai nors iš dalies galima paaiškinti faktu, kad mūsų išorinio pasaulio suvokimą paprastai apgaubia žodinės sąvokos, kuriomis mąstome. Mes nuolatos stengiamės daiktus paversti ženklais, kurie reikalingi suprantamesnėms, mūsų pačių pramanytoms abstrakcijoms. Tačiau taip darydami, atimame iš tų daiktų didumą prigimtinio jų daiktiškumo.

Pasiekę sąmonės antipodų žemę, daugiau ar mažiau išsilaisviname iš kalbos, esame anapus mąstymo sąvokomis ribų. Todėl regėjimo objektai suvokiami visiškai šviežiai, su pliku intensyvumu, nes tai patirtys, kurios nebuvo nei verbalizuotos, nei susietos su negyvomis abstrakcijomis. Jų spalva (tas duotybei atpažinti skirtas ženklas) skaisčiai šviečia iš vidaus, tačiau šis skaistumas mums tik regisi antgamtiškas, nes išties jis visiškai gamtiškas – gamtiškas tuo atžvil-

giu, kad nėra gudriai perdirbtas kalbos, mokslinių, filosofinių ar utilitarinių sampratų, kurias paprastai pasitelkiame, perkurdami duotą pasaulį į nykų žmogišką jo vaizdinį.

„Regėjimų žvakėje“ airių poetas George'as Russellas nuostabiai aiškiai analizuoja regėjimų patirtį. „Kai medituoju, – rašo jis, – aplink mane besipinančiose mintyse ir vaizdiniuose jaučiu asmenybės atspindžius; bet sykiu sieloje atsiveria langai, pro kuriuos matyti reginiai, sukurti ne žmogiškos, bet dieviškos vaizduotės.“

Mus klaidina mūsų lingvistiniai įpročiai. Tarkime, esame linkę sakyti „aš įsivaizduoju“, nors turėtume sakyti, „užuolaida pakilo, kad galėčiau pamatyti“. Spontaniški ar kieno nors sukelti regėjimai niekuomet nėra mūsų asmeninė nuosavybė. Juose nėra įprastiniam „aš“ priklausančių prisiminimų. Regimi dalykai visiškai nepažįstami. Pasak sero Williamo Herschelio: „Nėra nei nuorodų, nei panašumo į jokius neseniai matytus ar apmąstytus daiktus.“ Jei pasirodo veidai, tai nebūna nei draugų, nei pažįstamų veidai. Mes palikome Senąjį Pasaulį ir tyrinėjame jo priešybes.

Daugumai mūsų kasdienių potyrių pasaulis dažniausiai regisi gana blausus ir pilkas. Tačiau nedaugeliui žmonių dažnai – ir gana nemenkam skaičiui retsykiais – regėjimuose nušvitusi šviesa tarytum išsilieja į įprastinį žvilgsnį, perkeisdama kasdienę visatą. Nors

vis dar atpažįstamas, Senasis Pasaulis įgyja sąmonės antipodų savybių. Štai charakteringas perkeisto kasdienio pasaulio aprašymas:

„Sėdėjau prie jūros, puse ausies klausydamas bičiulio, įnirtingai dėl kažko besiginčijančio, bet man tai kėlė vien nuobodį. Nė pats nesuvokdamas, žvilgtelėjau į delnan pasemto smėlio žiupsnį ir staiga išvydau tobulą kiekvienos smėlio smiltelės grožį. Jos nebuvo nuobodžios – mačiau, kad kiekvieną smiltelę sudaro tobulas geometrinis brėžinys su smailiais kampais, nuo kiekvieno kampo atsispindi šviesos spindulys, o kiekvienas kristalėlis šviečia kaip vaivorykštė... Spinduliai kryžiavosi ir kirtosi, sudarydami tokio grožio tobulus piešinius, kad man užėmė žadą... Netikėtai sąmonė nušvito iš vidaus, ir aš ryškiai išvydau, kaip visą visatą sudaro medžiagos dalelės, kurios, nors ir kokios nuobodžios ir negyvos mums atrodytų, yra sklidinos pagaulaus ir gyvybingo grožio. Kelias akimirkas visas pasaulis švytėjo šlovės liepsnose. Joms išblėsus, liko kažkoks jausmas, kurio niekada nepamiršau, jis man nuolat primena apie grožį, slypintį kiekvienoje mažiausioje mus supančios medžiagos dalelėje."

Panašiai George'as Russellas rašo regėjęs pasaulį, apšviestą „nepakeliamos šviesos spindesio"; jis žvelgęs į peizažus „prarastojo Edeno grožio", stebėjęs „ryškesnių ir grynesnių, bet subtiliau derančių spalvų" pasaulį. Ir dar „vėjai pūtė žiburiuodami, deimantinio skaidrumo, bet sykiu sodrios tarsi opalas spalvos, ir kai jie spindėdami

nardė po slėnį, aš žinojau, kad aplinkui mane – Aukso Amžius, nes tai mes jam tapome akli, bet jis pasaulyje niekuomet nesibaigė.“

Daugybę panašių aprašymų rasime poetų ir religinių mistikų tekstuose. Į galvą ateina Wordswortho „Odė vaikystės nemirtingumo įžvalgoms“, kai kurie George'o Herberto ir Henry Vaughano eilėraščiai, Traherne'o „Meditacijos amžiai“ – tas epizodas jo autobiografijoje, kai tėvas Surinas pasakoja apie stebuklingą uždaro vienuolyno sodo perkeitimą į dangaus kampelį.

Antgamtiška šviesa ir spalva būdingos visoms regėjimų patirtims. O su šviesa ir spalva – ir sustiprėjusios prasmės suvokimas. Iš vidaus šviečiantys daiktai, kuriuos mes regime sąmonės antipoduose, turi prasmę, ir toji prasmė tam tikru atžvilgiu tokia pati intensyvi, kaip ir jų spalva. Prasmė čia tapati buvimui, nes sąmonės antipodų objektai nežymi nieko kito, kaip tik save. Vaizdiniai, kurie iškyla artimose kolektyvinės pasąmonės prieigose, turi prasmę, susietą su pamatiniais žmogaus patirties faktais; bet čia, pasiekę regėjimo pasaulio ribas, mes susiduriame su faktais, kurie, kaip ir išorinio gamtos pasaulio faktai, nepriklauso nuo žmogaus – nei individo, nei žmonijos, – bet egzistuoja savo teisėm. Jų prasmė kaip tik ta, kad jie intensyviai yra savimi ir intensyviai būdami savimi, egzistuoja kaip esminė duotybė, ne-žmogiškas visatos kitoniškumas.

Šviesa, spalva ir prasmė neegzistuoja skyrium. Jos apibūdina objektus arba pasireiškia per juos. Tad

ar esama kokių nors objektų klasių, būdingų visoms regėjimo patirtims? Atsakymas – taip, yra. Veikiant meskalinui arba hipnozei, kaip ir per spontaniškus regėjimus, nuolat sutinkamos tam tikros jutiminės patirties klasės.

Tipiniai meskalino ar lizergo rūgšties sukelti potyriai prasideda nuo spalvotų, judančių, gyvų geometrinių formų suvokimo. Bėgant laikui, grynoji geometrija sukonkretėja, ir regėtojas mato ne raštus ar piešinius, bet daiktus, išrašytus tais piešiniais, antai kilimus, raižinius, mozaikas. Juos pakeičia didžiuliai, sudėtingi statiniai, apsupti nuolat besikeičiančių peizažų, pereinančių nuo turtingų prie dar turtingesnių spalvų, nuo didybės prie vis augančios didybės. Po vieną ar būriais gali pasirodyti herojiškos figūros, tokias Blake'as pavadino „Serafimais“. Vienur kitur pasirodo pasakiški gyvūnai. Viskas nauja ir nuostabu. Beveik niekada regėjimuose nepasirodo dalykai, primenantys ką nors iš reginčiojo žmogaus praeities. Matomus vaizdus, asmenis ar objektus jis nei prisimena, nei sukuria – tik žvelgia į naują kūriniją.

Šiai kūrybai Medžiagos teikia regimoji kasdienio gyvenimo patirtis, bet formą jai suteikia kažkas, kas išties nėra „aš“, kuris anksčiau būtų ką nors patyręs, o paskui tai prisiminęs arba apmąstęs. Tai yra (cituojant naujame daktaro J. R. Smythieso darbe, paskelbtame „American Journal of Psychiatry“ pasakytą mintį) „darbas, susijęs su visai kitokiu mentaliniu padaliniu,

kuris neturi jokio pastebimo, emocinio ar valios, ryšio su asmens tikslais, interesais bei jausmais“.

Toliau cituojant arba glaustai performuluojant aprašomas Weiro Mitchello regėjimų pasaulis, į kurį jį perkėlė pejotas – natūralus meskalino šaltinis.

Vos įžengęs į tą pasaulį, jis išvydo daugybę „žvaigždučių smaigalių“, kurie atrodė kaip „vitražo fragmentai“. Paskui atplaukė „subtilios plūduriuojančios spalvos miglelės“. Jas išblaškė „staigus nesuskaičiuojamų baltų švieselių šuoras“, praskriejęs per visą regėjimo lauką. Tuomet pasirodė itin ryškių spalvų zigzagai, kurie kažin kaip virto išsipūtusiais dar spindulingesnių spalvų debesimis. Vėliau iškilo statiniai, atsivėrė peizažai. Stūksojo sudėtingos struktūros gotikinis bokštas su sunykusiomis statulomis portaluose, akmeninėse konsolėse. „Man žiūrint, kiekvienas kampas, atbraila ir net akmenų paviršiai, jų sandūros buvo vietomis tankiau ar rečiau padengtos arba nukabinėtos, kaip man atrodė, didžiuliais brangakmeniais, tačiau neskaldytais, tad kai kurie jų buvo panašesni į persišviečiančių vaisių kekes... viskas tarsi tviskėjo vidine šviesa.“ Gotikinį bokštą pakeitė kalnas, neaprėpiamo aukščio skardis, viršum tarpeklio kyšojo iš akmens iškaltas milžiniškas paukščio nagas, vėjas draikė spalvotas draperijas, kristalizavosi dar brangesni akmenys. Galiausiai jis išvydęs žalias ir purpurines bangas, dūžtančias į krantą, „žybsinčias miriadais bangų spalvos šviesų“.

Kiekviena meskalino atveriama patirtis, kiekviena hipnozės sukelta vizija yra nepakartojama, bet akivaizdu ir tai, kad jos visos priklauso tai pačiai rūšiai. Peizažai, architektūra, brangakmenių kekės, švytintys sudėtingi ornamentai, – tai jie, šviečiantys antgamtiška šviesa, antgamtiškomis spalvomis ir antgamtiška prasme, yra toji medžiaga, iš kurios sukurta sąmonės priešybių sfera. Neturime jokio supratimo, kodėl taip turėtų būti. Tai rupus patirties faktas, kurį norom nenorom tenka priimti, kaip priimame ir kengūrų egzistavimo faktą.

Nuo šių regėjimo potyrių faktų pereikime prie visose kultūrinėse tradicijose išsaugotų pasakojimų apie Kitus Pasaulius: pasaulius, kurie apgyventi dievų, mirusiųjų sielų, žmogaus, esančio pradinėje nekaltumo būsenoje.

Skaitydami šiuos aprašymus, iškart pastebime ypatingą sukeltų arba spontaniškų regėjimų piešiamų vaizdinių bei folkloro ir religijos dangaus, stebuklų šalių panašumą. Antgamtiška šviesa, antgamtiškas spalvos intensyvumas, antgamtiška prasmė – tai būdinga visiems Kitiems Pasauliams ir Aukso Amžiams. Ir beveik visada ši antgamtiškos prasmės šviesa nutvieskia arba bet kokius lūkesčius pranokstantį, žodžiais neapsakomą peizažą arba atsklinda iš jo.

Graikų ir romėnų tradicijoje randame gražųjį Hesperidžių sodą, Eliziejaus laukus bei gražiąją Leukės salą, kur buvo perkelta Achilo dvasia. Memnonas keliavo į kitą šviesos salą, kažkur Rytuose. Odisėjas

ir Penelopė patraukė priešinga kryptimi ir džiaugėsi nemirtingumu su Kirke Italijoje. Dar vakariau būta Blesto salų, kurias pirmas mini Hesiodas, taip tvirtai jomis tikėdamas, kad net I a. pr. Kr. Sertorijus planavo siųsti iš Ispanijos vyrų rinktinę jų ieškoti.

Kerinčio grožio salos pasirodo ir keltų folklore bei kitame pasaulio gale – japonų pasakojimuose. O tarp Avalono tolimiausiuose Vakaruose ir Horajimos Tolimuosiuose Rytuose dar esama Utarakuro žemių, induistų Kito Pasaulio. „Šį kraštą, – skaitome „Ramajanoje“, – drėkina ežerai, vešantys aukso lotosais. Upių teka tūkstančiai, prižėlę safyro ir lazurito spalvos lapijos, o ežeruose, vaiskiuose it ryto saulė, driekiasi auksiniai raudonojo lotoso tinklai. Kur akis užmato, tviska briliantai ir brangakmeniai, tyvuliuoja ryškios mėlynojo lotoso aukso žiedlapiais salos. Ne iš smėlio, o iš brangakmenių, perlų ir aukso supiltos upių pakrantės, svyra ugnimi liepsnojantys aukso medžiai. Medžiai amžinai žydi ir vaisius mezga, saldžius aromatus skleidžia ir nuo paukščių kruta.“

Kaip matome, Utarakurus brangakmenių gausa primena meskalino atveriamus peizažus. Tai būdinga beveik visų religinių tradicijų Kitiems Pasauliams. Kiekvienas rojus tvaska brangakmeniais, ar bent jau brangius akmenis menančiais dalykais, panašiais, pasak Weiro Mitchello, į „vaiskius vaisius“. Štai kaip pranašas Ezekielis aprašo Edeno sodą: „Tu buvai Edene, Dievo sode, tave puošė visokiausi brangakmeniai, – sardis,

chrizolitas ir deimantas, berilis, oniksas ir jaspis, safyras, rubinas ir smaragdas, iš aukso tavo karuliai ir puošmenys... Tą dieną, kai buvai sukurtas, jie buvo padirbti. Sukūriau tave kaip kerubą... vaikščiojai tarp ugningų akmenų." Budistų rojai irgi papuošti panašiais „ugningais akmenimis". Taigi, Tyrosios Žemės sektos vakarietiško rojaus sienos dengtos sidabru, auksu ir beriliu, ežerų pakrantės nusagstytos brangakmeniais, o patys sklidini spindinčių lotosų, tarp kurių sostuose sėdi bodhisatvos.

Aprašydami savo Kitus Pasaulius, keltai ir teutonai menkai temini brangakmenius, bet daug pasakoja apie kitą, tokią pat nuostabią medžiagą, – stiklą. Valai turėjo palaimintą šalį, vadinamą Ynisvitrin – Stiklo Sala, o vienas germanų mirusiųjų karalystės pavadinimų buvo Glasbergas. Kaip neprisiminsi Apokalipsės Stiklo jūros.

Daugumą rojų puošia statiniai; lygiai kaip medžiai, vandenys, kalvos ir laukai, jie švyti brangakmeniais. Mes jau žinome apie Naująją Jeruzalę. „Jo mūras sukrautas iš jaspio, o pats miestas iš gryno aukso, panašaus į vaiskų stiklą... Miesto mūrų pamatai papuošti visokiais brangakmeniais."

Panašių aprašymų rasime eschatologinėje induizmo, budizmo ir islamo literatūroje. Danguje visada rasi brangakmenius. Kodėl taip yra? Tie, kurie mąsto apie žmogaus veiklą, tesiremdami socialiniu ir ekonominiu pagrindu, atsakys kad ir tai, kad brangakmeniai

itin reti žemėje. Jų nedaug kas turi. Kad kompensuotų jiems šį stygių, kalbantieji skurdžios daugumos vardu pripildė įsivaizduojamąjį dangų brangių akmenų. Šioje „dangaus pyragų“ hipotezėje esama tiesos, tačiau ji nepaaiškina, kodėl brangieji akmenys apskritai turėtų būti tokie brangūs.

Žmonės švaisto marias laiko, energijos ir pinigų ieškodami, kasdami, graviruodami spalvotus akmenis. Kodėl? Praktinio mąstymo žmogus niekaip nepaaiškins tokio fantastiško elgesio. Viskas išsyk paaiškėja, kai atsižvelgiame į regėjimų patirtį. Vizijos atveria žmonėms tai, ką Ezekielis vadina „ugningais akmenimis“, o Weiras Mitchellas apibūdina kaip „vaiskius vaisius“. Jie šviečia iš vidaus, yra antgamtiškai ryškios spalvos ir antgamtiškos prasmės. Brangieji akmenys – tie materialūs daiktai, kurie visų labiausiai primena anuos regėjimo šviesos šaltinius. Įgiję tokį akmenį, gauname kažką, ko brangumą laiduoja faktas, jog tai egzistuoja Kitame Pasaulyje.

Štai toji kitaip nepaaiškinama žmogaus aistros brangakmeniams paslaptis, dėl jos šiems brangiems akmenims priskiriami ir terapiniai ar maginiai nuopelnai. Esu įsitikinęs, kad priežastinės grandinės pradžia – psichologiniame regėjimų Kitame Pasaulyje, ji nusileidžia žemėn, paskui vėl pakyla į teologinio dangaus Kitą Pasaulį. Šiame kontekste Sokrato žodžiai, pasakyti „Faidone“, įgauna naujos prasmės. Jis kalba, kad viršum ir už materialiojo pasaulio ribų egzistuoja

idealus pasaulis. „Šioje kitoje žemėje spalvos daug grynesnės ir skaistesnės negu čia... Patys kalnai, akmenys blizgesni, vaiskesni, sodresnės spalvos. Šio žemesnio pasaulio brangakmeniai, mūsų itin branginami karneoliai, jaspiai, smaragdai ir visi kiti tėra mažytės tų aukščiau stūksančių akmenų dalelės. Toje kitoje žemėje nėra kitokių akmenų, tik brangieji, ir savo grožiu jie pralenkia kiekvieną mūsų puošmenį."

Kitaip tariant, brangieji akmenys brangūs todėl, kad bent blankiai primena spindulingus stebuklus, regimus vidine regėtojo akimi. „To pasaulio vaizdas, – sako Platonas, – tai palaimintųjų regėtojų vizija", nes matymas daiktų tokių, „kokie jie yra", esanti nesuterštoji ir neišreiškiamoji palaima.

Tautose, kurios nieko nežino apie brangius akmenis arba stiklą, dangų puošia ne mineralai, bet gėlės. Antgamtiškai ryškios gėlės žydi daugelyje Kitų Pasaulių, aprašomų primityviųjų eschatologų, ir netgi brangakmeniais nusagstytuose ir stiklu tviskančiuose sudėtingesnių religijų rojuose joms skirta vieta. Tik prisiminkime induizmo ir budizmo tradicijos lotosą, Vakarų rožes ir lelijas.

„Dievas pirmiausia pasodino sodą." Šiuo teiginiu išreikšta gili psichologinė tiesa. Sodininkystės pradžia – arba bent viena jos pradžių – sąmonės antipodų Kitame Pasaulyje. Kai tikintieji atnašauja gėles ant altoriaus, jie grąžina dievams tai, kas, kaip jie žino arba (jei nėra regėtojai) nujaučia, kilę iš dangaus. Toks jų grąžinimas

šaltiniui nėra vien simbolinis, tai podraug ir tiesioginis potyris. Nes judėjimas tarp mūsų Senojo Pasaulio ir jo antipodų, tarp Čia ir Kitapus, vyksta dviem kryptimis. Antai brangakmeniai, kilę iš sielos regėjimų dangaus, vėl kreipia sielą į dangų. Medituojantys brangakmenius žmonės (kaip sakoma) *persikelia* į tą Kitą Žemę, apie kurią kalbama Platono dialoguose, į tą magišką vietą, kur kiekvienas akmenėlis yra brangakmenis. Tokį patį efektą gali sukelti stiklo ar metalo dirbiniai, tamsoje virpantys liepsnelių liežuvėliai, ryškiaspalviai vaizdiniai ar ornamentai; gėlės, kriauklės ir plunksnos, peizažai, regimi, kaip Shelley nuo Euganijaus kalvų pasirodžiusi Venecija, permainančioje aušros ar sutemų šviesoje.

Tiesą sakant, galėtumėte bandyti apibendrinti, tardami, kad jei kas gamtoje ar meno kūrinyje primena žmogui tuos nepaprastai reikšmingus, iš vidaus spindinčius objektus, sutinkamus sąmonės antipoduose, tai gali sukelti, bent iš dalies arba silpnesne forma, regėjimo patirtį. Čia hipnotizuotojas mums primintų, kad jeigu pacientą galima paskatinti išlaikyti įsmeigtą žvilgsnį į blizgantį objektą, jis pasieks transo būseną, o transo arba regėjimo būsenos jis gali matyti vidinius reginius ir išorinį perkeistą pasaulį.

Tačiau kaip konkrečiai ir kodėl blizgaus objekto vaizdas sukelia transo būseną arba regėjimus? Gal, kaip buvo tvirtinama karalienės Viktorijos laikais, akis paprasčiausiai pavargsta ir sukelia bendrą nervinį išsekimą? O gal paaiškintume šį reiškinį grynai

psichologiškai – kaip susikaupimą, pasiekusį monoideizmo ir disociacijos lygį?

Esama ir trečios galimybės. Blizgūs daiktai gali priminti mūsų pasąmonei apie tai, kuo ji gėrisi sąmonės antipoduose, ir tos miglotos gyvenimo Kituose Pasauliuose užuominos tokios žavios, kad mes imame skirti mažiau dėmesio šiam pasauliui, taip įgaudami gebėjimą sąmoningai suvokti bent dalį to, kas pasąmonėje visuomet su mumis.

Mes matome, kad gamtoje esama tam tikrų vaizdų, tam tikrų klasių daiktų, tam tikrų medžiagų, kurios turi galios perkelti stebinčiojo sąmonę savo antipodų pusėn, šalin iš kasdienio Čia, arčiau Kito, Regėjimų Pasaulio. Lygiai taip pat ir meno srityje randame tam tikrų kūrinių, netgi kūrinių klasių, kuriose pasireiškia ta pati perkėlimo galia. Šie regėjimus sukeliantys kūriniai gali būti sukurti iš regėjimus sukeliančios medžiagos, tokios kaip stiklas, metalas, brangakmeniai arba brangakmenius primenantys pigmentai. Kitais atvejais jie įgyja minėtos galios, nes tam tikru, ypač raiškiu būdu, perteikia kokį nors perkeliantį vaizdą ar objektą.

Stipriausią regėjimus sukeliantį meną sukuria patys regėjimus patyrę žmonės; tačiau ir tiesiog geras menininkas, laikydamasis patvirtinto recepto, gali sukurti darbų, kurie turės bent menkos perkėlimo galios.

Iš visų regėjimus sukeliančių menų labiausiai nuo žaliavos priklauso, žinoma, auksakalio ir juvelyro

menas. Nugludinti metalai ir brangūs akmenys turi tokių prigimtinių perkėlimo galių, kad net Viktorijos laikų, net *art nouveau* brangakmenis – galingas daiktas. O kai prie šios natūralios blizgančio metalo ir iš vidaus šviečiančio akmens šviesos pridedama kita, taurių formų ir meistriškai suderintų spalvų magija, mes jaučiamės turį reikalo su tikru talismanu.

Religinis menas visur ir visada naudojosi šiomis regėjimus sukeliančiomis medžiagomis. Aukso šventykla, aukso ir dramblio kaulo statula, brangakmeniais nusagstytas simbolis ar atvaizdas, blizgantis altorius – visa tai randame šiuolaikinėje Europoje ir senovės Egipte, Indijoje ir Kinijoje, pas graikus, inkus ar actekus.

Auksakalio dirbiniai iš prigimties priklauso dieviškumo sričiai. Be jų neapsieina jokia Paslaptis, jie dedami šventybių šventybės širdyje. Šie šventieji juvelyriniai dirbiniai mums visada siejasi su lempų ir žvakių šviesa. Ezekieliui brangakmenis – ugnies akmuo. Ir priešingai, liepsna – tai atgijęs brangakmenis, kuriam suteikta visa perkėlimo galia, priklausanti brangakmeniui ir – mažesniu mastu – gludintam metalui. Ši perkelianti liepsnos galia stiprėja proporcingai pagal supančios tamsos gylį. Įspūdingiausias mistinis laukas tvyro šventyklose, įsikūrusiose uolų prieblandoje, kurioje keli žvakės liepsnos liežuvėliai suteikia gyvybę ant altoriaus esantiems perkeliantiems kito pasaulio turtams.

Stiklas veikiausiai ne menkesnis regėjimų sukėlėjas nei natūralūs brangakmeniai. Kai kuriais požiūriais, tiesą sakant, jis dar paveikesnis, vien dėl paprastos priežasties, kad jo yra daugiau. Stiklas magiška, perkelianČia vieta pavertė ištisus statinius – Šventąją Koplyčią, Šartro ir Senso katedras. Iš stiklo Paolo Uccello sugebėjo sukurti beveik keturių metrų skersmens brangakmenį: jo didysis Prisikėlimą vaizduojantis vitražas tikriausiai yra pats nuostabiausias atskiras regėjimus sukeliančio meno pavyzdys.

Akivaizdu, kad viduramžių žmonėms regėjimų patirtis buvo aukščiausios vertės. Išties tokia vertinga, kad jie buvo pasirengę mokėti už ją sunkiai uždirbtais pinigais. Dvyliktame amžiuje bažnyčiose buvo įrengtos aukų dėžutės, skirtos rinkti lėšas vitražiniams langams sukurti ir prižiūrėti. Sen Deni abatas Sugeris mums liudija, kad jos visada buvusios pilnos aukų.

Bet negali tikėtis, kad save gerbiantys menininkai darys tą patį, ką tobulai sugebėjo jų tėvai. Keturioliktame amžiuje spalva užleido vietą grizailei, ir langai neteko savo galios skatinti regėjimus. Kai antroje penkiolikto amžiaus pusėje spalva vėl grįžo į madą, stiklo dailininkai panoro ir pasijuto techniškai pasiruošę imituoti skaidrią renesanso tapytojų manierą. Rezultatai dažnai būdavo įdomūs, bet tokie vitražai niekur neperkeldavo.

Tuomet atėjo reformacija. Protestantai nepritarė regėjimams ir maginę vertę skyrė spausdintam žodžiui.

Bažnyčioje skaidriais langais maldininkai galėjo skaityti biblijas ir maldaknyges, ir jų niekas negundė pasprukti nuo pamokslo į Kitą Pasaulį. Katalikų pusė, kontrreformacijos šalininkai, negalėjo apsispręsti. Jie manė, kad regėjimai gerai, bet irgi tikėjo aukščiausia spausdinto žodžio verte.

Spalvoti vitražai retai papuošdavo naujas bažnyčias, daugelyje senesnių buvo visiškai arba iš dalies pakeisti skaidriu stiklu. Nepritemdyta šviesa leisdavo tikintiesiems maldaknygėse sekti pamaldų eigą ir matyti regėjimus sukeliančius kūrinius, sukurtus naujos baroko skulptorių bei architektų kartos. Šie perkeliantys kūriniai buvo kuriami iš metalo ir nugludinto akmens. Kur tik tikintysis pasisukdavo, visur regėjo bronzos blizgesį, turtingą spalvoto marmuro raibuliavimą, nežemišką statulų baltumą.

Tais retais atvejais, kai kontrreformacijos bažnyčioje naudojo stiklą, iš jo kūrė dirbtinius deimantus, bet rubinų ar safyrų neimituodavo. Profiliuotos prizmės atsirado religiniame mene septynioliktame amžiuje ir ligi šių laikų skambaliuoja daugybėje katalikų bažnyčių sietynų. (Šie žavūs ir šiek tiek juokingi puošmenys yra tarp nedaugelio islame leidžiamų regėjimus sukeliančių priemonių. Mečetėse nėra nei paveikslų, nei relikvijorių, tačiau bent jau Artimuosiuose Rytuose jų atšiaurumą kartais sušvelnina perkeliantysis rokoko krištolo mirgėjimas.)

Nuo stiklo – spalvoto ar pjaustyto, pereiname prie marmuro ir kitokio akmens, kurį galima itin švelniai nugludinti ir naudoti dideliais masyvais. Susižavėjimo tokiais akmenimis mastą galėtume išmatuoti tuo laiku ir vargu, kurio žmonės nepagailėdavo jiems įgyti. Antai Baalbeke ir apie penkis šimtus kilometrų toliau į žemyną, Palmyroje, griuvėsiuose rastos rausvo granito kolonos, granitas turėjo būti atgabentas iš Asvano. Šie didžiuliai monolitai buvo iškirsti Aukštutiniame Egipte, atplukdyti baržomis Nilu, baržomis perplukdyti per Viduržemio jūrą į Biblą arba Tripolį, o iš ten velkami jaučių, mulų ir vyrų aukštyn iki Homso, paskui pietų pusėn iki Baalbeko arba per dykumą iki Palmyros.

Koks milžinų darbas! O praktiniu požiūriu koks nuostabiai beprasmiškas! Nors, žinoma, prasmės būta, prasmės, kuri egzistavo už taikomumo ribų. Nugludintos iki vizijos blizgesio, šios rožinės kolonos skelbė savo akivaizdžią bendrystę su Kitu Pasauliu. Nežmoniškomis pastangomis žmonės atgabeno šiuos akmenis iš kasyklų į Vėžio atogrąžą – atsilygindami akmenys gabeno jų gabentojus pusę kelio iki regėjimų antipodų.

Naudingumo klausimas ir už naudingumo ribų glūdintys motyvai kyla ir kalbant apie keramiką. Nedaug tėra tokių parankių dalykų, reikmenų, be kurių neišsiverstume, kaip puodynės, lėkštės, ąsočiai. Bet sykiu nedaug esama žmonių, kuriuos šie praktiniai aspektai domintų mažiau, negu porceliano ir glazūruotos keramikos kolekcininkus. Tardami, jog šie žmonės trokšta

grožio, visko dar nepaaiškintume. Bjauri prasčiokiška aplinka, kurioje taip dažnai matome gražią keramiką, liudija, kad šių dirbinių savininkai trokšta ne grožio visais jo pavidalais, bet tik ypatingo grožio – raibuliuojančių atspindžių, švelnių, spindinčių glazūrų, glotnių, lygių paviršių. Trumpai tariant, grožio, kuris žvelgiantįjį perkelia, primindamas, pro miglas ar atvirai, antgamtiškas Kito Pasaulio šviesas bei spalvas. Keramika daugiausia pasaulietinis menas, tačiau tai toks pasaulietinis menas, kurį jo nesuskaičiuojami garbintojai garbina beveik su stabmeldišku pagarbumu. Tačiau kartais šiam pasaulietiškam menui tenka tarnauti religijai. Glazūruotos keraminės plytelės papuošė mečetes, kai kur ir krikščionių bažnyčias. Iš Kinijos atkeliauja žibantys dievų ir šventųjų atvaizdai. Italijoje Luca della Robbia sukūrė mėlynos glazūros dangų, skirtą jo švytinčioms madonoms ir kūdikėliams Kristums. Degtas molis pigiau nei marmuras, bet, tinkamai apdorotas, lygiai taip pat perkelia.

Platonas, o vėliau, suklestėjus religiniam menui, ir šv. Tomas Akvinietis teigė, kad grynos, ryškios spalvos esančios pati meno grožio esmė. Tuomet Matisse esmingai pranašesnis už Goya'ą ar Rembrandtą. Reikia išversti filosofų abstrakcijas į konkrečius pavyzdžius, kad pamatytume, jog šis grožio prilyginimas ryškioms, grynoms spalvoms – absurdas. Tačiau nors šitaip šios garbingos doktrinos nepavyks pagrįsti, tiesos joje esama.

Ryškios, grynos spalvos – Kito Pasaulio savybė. Tad ir meno kūriniai, nutapyti ryškiomis, grynomis spalvomis gali tinkamomis aplinkybėmis perkelti žvelgiančiojo sąmonę arčiau prie jos antipodų. Ryškios, grynos spalvos esmingos, bet ne grožiui apskritai, o tik ypatingam regėjimo grožiui. Gotikinės bažnyčios ir graikų šventyklos, statulos, praėjus trylikai amžių po Kristaus ir prieš penkis amžius iki Kristaus, buvo ryškiai spalvotos.

Graikams ir viduramžių žmonėms šis karnavalo menas ir vaško figūrų pasirodymas akivaizdžiai turėjo perkeliančios galios. Mums jis atrodo apgailėtinas. Mums Praksiteliai labiau patinka paprasti, iš marmuro ir kalkakmenio – *au naturel*. Kodėl šiuo aspektu šiuolaikinis skonis turėtų taip skirtis nuo mūsų protėvių? To priežastis, manyčiau, ta, kad mes per daug įpratome prie ryškių, grynų pigmentų, kad jie mus sukrėstų. Žinoma, grožimės, kai matome juos panaudotus didingoje ar subtilioje kompozicijoje, tačiau patys savaime jie mūsų niekur neperkelia.

Sentimentalūs praeities mylėtojai skundžiasi nūdienos pilkumu ir nepalankiai priešpriešina jį linksmam praeities ryškumui. Nors faktiškai naujųjų laikų pasaulis daug spalvingesnis nei antikinis. Lazuritas ir Tyro purpuras buvo brangios retenybės, prabangūs kilmingųjų spintų aksomai ir brokatai, austi ar tapyti viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų kilimai namams puošti buvo skirti tik privilegijuotai mažumai.

Netgi žemės didiesiems priklausė labai nedaug šių regėjimus sukeliančių turtų. Dar septynioliktame amžiuje monarchai turėjo tiek mažai baldų, kad keliaujant iš vienos vietos į kitą, jiems tekdavo gabentis vežimus lėkščių ir antklodžių, kilimų ir gobelenų. Diduma žmonių turėjo tik tai, ką susiverpdavo namuose ir nusidažydavo augaliniais dažais; namų vidaus puošybai geriausiu atveju naudojo žemės pigmentus, o blogiausiu (dažniausiai) „plūktą aslą ir mėšlo sienas“.

Kiekvienos sąmonės antipoduose esama Kito Pasaulio su antgamtiška šviesa ir antgamtiška spalva, su idealiais brangakmeniais ir regėjimų auksu. Bet kiekvienos akys regėjo tik tamsią šeimos pašiūrę, kaimo gatvelės dulkes arba purvynę, sunešiotų drapanų purviną baltą, pilkšvai rusvą, žąsies mėšlo žalią spalvas. Tai ir pagimdė aistringą, žūtbūtinį troškulį ryškių, grynų spalvų, dėl to tos spalvos turėjo tokį kerintį poveikį, kai pasirodydavo bažnyčioje arba dvare. Šiandien chemijos pramonė gamina neaprėpiamą įvairovę ir neišsemiamus kiekius dažų, tušų, dažiklių. Šiuolaikiniame pasaulyje pakanka ryškių dažų pagaminti milijardams vėliavų ir komiksų, milijonams „Stop“ ženklų ir galinių žibintų, šimtams tūkstančių gaisrinių automobilių ir kokakolos butelių, kvadratinėms mylioms kilimų, tapetų ir nevaizduojamojo meno kūrinių.

Įpratęs atbunki. Per daug prisižiūrėjome grynos, ryškios spalvos „Woolworth“ parduotuvėse, kad ji esmingai mus veiktų. Ir čia galime pastebėti, kad

savo stebuklingais pajėgumais duoti mums per daug geriausių dalykų šiuolaikinė technologija linksta nuvertinti tradicines regėjimus sukeliančias medžiagas. Pavyzdžiui, miesto apšvietimas kadaise buvo retenybė, skirta pergalėms arba nacionalinėms šventėms, šventųjų kanonizavimui, karalių karūnavimui. Dabar tai vyksta kasnakt ir skiriama tokių vertybių kaip džinas, cigaretės ir dantų pasta garbinimui.

Prieš penkiasdešimt metų Londone šviečiančios reklamos danguje buvo tokia retenybė, kad ūkanotoje tamsoje spindėjo kaip „išdidūs diademos brangakmeniai". Kitoje Temzės pusėje, ant senojo šovinių bokšto magiškai mielai švietė užrašas – *une féerie*. Šiandien pasakų nebeliko. Neonas jau visur, o būdamas visur, nebedaro mums jokio poveikio, gal tik verčia mus gailauti, ilgintis pirmykštės nakties.

Tik galingi prožektoriai dar leidžia mums pajusti tą nežemišką prasmę, kuri alyvos ir vaško amžiais, netgi dujų ir anglies plaušelio amžiuje švietė iš kiekvienos šviesos salelės beribėje tamsoje. Paryžiaus Dievo Motinos katedros, Romos forumo prožektoriai išgriebia regėjimo objektus, turinčius jėgos perkelti žvelgiančiojo sąmonę arčiau Kito Pasaulio[a].

Šiuolaikinės technologijos turi tą patį menkinamąjį poveikį stiklui ir nugludintam metalui, kaip paveikė pasakiškas lempas ir grynas, ryškias spalvas.

[a] Žr. III Priedą, p. 135.

Jonas iš Patmos ir jo amžininkai stiklo sienas galėjo įsivaizduoti tik Naujojoje Jeruzalėje. Šiandien jas matome kiekvienoje šiuolaikinėje įstaigoje, pastate, verandoje. Kaip persisotinta stiklu, taip ir chromu bei nikeliu, nerūdijančiu plienu, begalybe senų ir naujų lydinių. Metaliniai paviršiai mirksi mums vonioje, šviečia iš virtuvės praustuvo, žybčioja skersai išilgai šalies automobiliuose, traukiniuose.

Šie išgaubti atspindžiai, taip žavėję Rembrandtą, kad jis nepailsdavo vaizdavęs juos tapyboje, dabar įprastas dalykas namuose, gatvėje, gamykloje. Reto malonumo teikiamas subtilumas išsivadėjo. Tai, kas ankčiau buvo regėjimo malonumo adatėlė, tapo niekam neįdomaus linoleumo gabalu.

Kol kas kalbėjau tik apie regėjimus sukeliančias medžiagas ir kaip šiuolaikinės technologijos psichologiškai jas sumenkino. Dabar metas aptarti grynai menines priemones, kurias pasitelkus buvo sukurti regėjimus sukeliantys meno kūriniai.

Antgamtinis šviesos ir spalvos matmuo atsiveria gilioje tamsoje. Fra Angelico „Nukryžiavimas“, esantis Luvre, nutapytas juodame fone. Taip pat ir freskos, vaizduojančios Kristaus kančią, kurias nutapė Andrea del Castagno Šventosios Apolonijos vienuolėms Florencijoje. Tai ir suteikia šiems ypatingiems kūriniams regėjimo paveikumo, perkėlimo jėgos. Visiškai kitokiame meniniame ir psichologiniame kontekste tą pačią priemonę savo raižiniuose dažnai naudojo Goya. Tie skraidantys

vyrai, arklys, balansuojantis ties bedugne, didžiulis ir kraupus Baimės įsikūnijimas – visi jie išryškėja lyg prožektoriaus spindulių ištraukti aklinos nakties fone.

Sulig šviesotamsos raida šešioliktame ir septynioliktame amžiuje naktis išėjo iš fono ir įsikūrė paveikslo formose – jis tapo tarsi kokios manichėjiškos kovos tarp Šviesos ir Tamsos scena. Sukūrimo metu anie darbai tikrai turėjo perkėlimo galią. Mums, kurie viso to matėme per daug, dauguma jų atrodo tiesiog teatrališki. Tačiau kai kurie paveikslai neprarado savo magijos. Tarkime, egzistuoja Caravaggio „Guldymas į karstą", bent tuzinas magiškų Georges'o de Latouro[a] paveikslų arba Rembrandto drobės – regėjimai, kurių šviesa savo intensyvumu ir prasmingumu prilygsta sąmonės antipodų šviesai, kur tamsios spalvos slepia gausias potencines galimybes, laukiančias savo eilės aktualizuotis ir nušvisti mūsų sąmonei.

Daugeliu atveju Rembrandto paveikslų turinys tariamai paimtas iš realaus gyvenimo arba Biblijos – berniukas, ruošiantis pamokas, arba besimaudanti Batšeba, moteris, brendanti į vandenį, arba Kristus priešais teisėjus. Tačiau kartais šie Kito Pasaulio pranešimai perteikiami ne per realaus ar istorinio gyvenimo epizodus, bet žengiant į archetipinių simbolių sritį. Luvre kabo „Filosofo susimąstymas", kurio simbolinė tema tiesiog – žmogaus protas, neįžvelgiama jo

a Žr. IV Priedą, p. 149.

tamsa, intelektinės ir regėjimo apšvietos properšos, paslaptingi laiptai, vedantys aukštyn ir žemyn – į nežinomybę. Susimąstęs filosofas sėdi savo vidinės apšvietos saloje, o kitame simbolinio kambario gale dar vienoje, rausvesnėje salelėje pasilenkusi prie židinio krapštosi moteris. Židinio šviesa nušviečia ir perkeičia jos veidą, ir mes matome konkrečiai iliustruotą neįmanomą paradoksą bei aukščiausią tiesą, kad potyris prilygsta (arba bent pajėgia prilygti) Apreiškimui, kad Tikrovė šviečia iš kiekvieno pavidalo, kad Vienio visuotinai, amžinai esama kiekvienoje konkretybėje.

Be antgamtiškų šviesų ir spalvų, brangakmenių ir nuolat besikeičiančių raštų, besilankantieji sąmonės antipoduose atranda tauriai gražių peizažų, gyvos architektūros ir herojinių figūrų pasaulį. Perkelianti daugelio meno kūrinių galia kyla iš to fakto, kad jų kūrėjai nutapė vaizdus, asmenis bei daiktus, kurie primena žvelgiančiajam tai, ką sąmonės gilumoje jis sąmoningai arba pasąmoningai žino apie Kitą Pasaulį.

Pradėkime nuo žmogiškų ar, veikiau, daugiau negu žmogiškų tolimųjų buveinių gyventojų. Blake'as pavadino juos Cherubinais. Kaip tik jie ir yra psichologiniai būtybių originalai, kurie kiekvienos religijos teologijoje tarnauja kaip tarpininkai tarp žmogaus ir Vaiskiosios Šviesos. Šie daugiau nei žmogiški regėjimo patirties personažai visuomet „nieko neveikia". (Panašiai kaip palaimintieji „nieko neveikia" danguje.) Jie patenkinti vien egzistuodami.

Šios herojinės žmogaus regėjimo patirties figūros pasirodo kiekvienos kultūros religiniame mene įvairiausiais vardais ir beribe gausybe apdarų. Kartais jie vaizduojami besiilsintys, kartais istoriniame ar mitologiniame vyksme. Tačiau, kaip matėme, natūraliai veiksmas nėra būdingas sąmonės antipodų gyventojams. Būti užsiėmus – tai *mūsų* būties dėsnis. *Jų* dėsnis – nieko neveikti. Versdami šias romias, svetimas žemei būtybes dalyvauti savo pernelyg žmogiškose dramose, klastojame regėjimo tiesą. Todėl geriausiai perkelia tie „cherubinų“ atvaizdai (nors nebūtinai jie gražiausi), kuriuose jie parodomi taip, kaip jiems būdinga jų gimtojoje buveinėje – nieko ypatingo neveikdami.

Tai paaiškina tą pribloškiantį, daug stipresnį nei vien estetinį poveikį, kurį žiūrovui daro didieji statiško religinio meno šedevrai. Tašytos Egipto dievų ir dievų-karalių figūros, Bizantijos mozaikose vaizduojamos Madonos ir Pantokratoriai, kinų bodhisatvos ir lohanai, chmerų sėdintys Budos, Kopano stelos ir statulos, mediniai tropinės Afrikos stabai turi vieną bendrą savybę – gelminės rimties. Kaip tik iš jos kyla jų dieviškumas, jų galia perkelti žvelgiantįjį iš kasdienės patirties pasaulio tolyn, arčiau žmogaus psichikos antipodų ir jų regėjimų.

Žinoma, vien dėl savo prigimties statiškas menas dar nėra puikus. Nesvarbu statiškas ar dinamiškas, prastas kūrinys visada bus prastas. Tenoriu pasakyti tai, kad jei kalbame apie lygiaverčius kūrinius, didesnės perkėlimo galios turi statiška, o ne judanti herojinė figūra.

Cherubinai gyvena Rojuje ir Naujojoje Jeruzalėje, kitaip tariant, tarp didingų statinių, stūksančių klestinčiuose, mirgančiuose nuo spalvų soduose su tolumoje besidriekiančiais slėniais, dunksinčiais kalnais, upėmis ir jūra. Tai psichologinės patirties sritis, psichologinis faktas, užfiksuotas folklore ir visų amžių bei kraštų religinėje literatūroje. Tačiau jis nebuvo perteiktas vaizduojamojo meno priemonėmis.

Nagrinėdami žmonių kultūrų raidą, pastebime, kad peizažinė tapyba jose arba neegzistuoja, arba esama tik jos užuomazgų, ji tik pradėjusi formuotis. Europoje visavertis peizažo menas gyvavo tik keturis ar penkis amžius, Kinijoje ne ilgiau nei tūkstantį metų, Indijoje, kad ir kaip žiūrėtum, niekada.

Tai keistas faktas, kurį reikia paaiškinti. Kodėl peizažai atsirado tam tikros epochos ir kultūros regėjimų įkvėptoje literatūroje, o tapyboje – ne? Taip keliamas, pats klausimas pasiūlo geriausią atsakymą. Veikiausiai žmones patenkina vien žodinė šios jų regėjimų patirties išraiška, ir jie nejaučia poreikio perteikti ją vaizduojamojo meno priemonėmis.

Tikrai žinome, kad šitaip jaučiasi pavieniai žmonės. Antai, Blake'as regėdavęs „išpuoselėtus įmantriau nei kada nors sukurtų mirtinga ir nykstanti gamta" peizažus, „tobulesnius ir vingresnius nei mirtinga akis būtų kada nors regėjusi". Štai kaip Blake'as viename ponios Aders vakarinių pobūvių aprašė savo vizijose regėtą gamtovaizdį: „Sykį vakare vaikštinėdamas pri-

ėjau pievą, tolimesniame jos pakrašty išvydau lomelę su besiganančiais avinėliais. Man priėjus arčiau, žemė suvarsavo žiedais, o pinučių aptvaras ir jo švelniavilniai gyventojai stojo man prieš akis kaip tobulas kaimo paveikslas. Bet kai pakėliau akis darsyk, vietoj gyvų avinėlių buvo likusi tik daili skulptūra.“

Įsivaizduoju, kad perteikta dažais ši vizija atrodytų kaip nepaprasto grožio junginys, susiejantis vieną gyviausių Constable'io aliejinių eskizų su kokia nors animalistine kompozicija, tarkime, magiškojo realizmo stiliumi nutapytu Zurbaráno nimbo gaubiamu avinėliu, – jis dabar saugomas San Diego muziejuje. Tačiau Blake'as nėra sukūręs jokio nė iš tolo panašaus į šį paveikslo. Jis pasitenkindavo tuo, jog kalbėdavo ir rašydavo apie savo peizažų regėjimus, o tapyboje susitelkdavo į „Cherubiną“.

Jei kas būdinga vienam menininkui, tai gali vienyti ištisą mokyklą. Esama daugybės žmonių patiriamų dalykų, kurių jie neišreiškia arba bando išreikšti tik viena kuria meno forma. Kitais kartais toji išraiška neturi išsyk pastebimo panašumo su pradine patirtimi. Kaip tik šiame kontekste daktaras A. K. Coomaraswamy įdomiai samprotauja apie mistinį Tolimųjų Rytų meną, kuriame „denotacija ir konotacija nedalomos“, ir „nesama skirtumo tarp to, kas daiktas *yra*, ir to, ką jis *reiškia*“.

Puikiausias tokio mistinio meno pavyzdys yra dzenbudizmo įkvėptas peizažas, kuris radosi Kinijoje

Sung laikotarpiu ir atgimė Japonijoje po keturių amžių. Indija ir Artimieji Rytai neturi mistinio peizažo žanro, bet turi jo atitikmenų – „vaišnavų tapyba, poezija ir muzika Indijoje, šio meno tema – kūniška meilė; sufijų poezija ir muzika Persijoje, garbinanti apgirtusiųjų svaigulio palaimą“[a].

„Lova – tai skurdžiaus opera“, – trumpai drūtai teigia italų patarlė. Lygiai taip pat seksas – tai induistų Sung, o vynas – persų impresionizmas. Šiuo atveju priežastis, žinoma, ta, kad seksualinė sueitis bei apgirtusiojo svaigulys turi ano esminio kitokumo savybių, būdingų visiems regėjimams, tarp jų ir peizažo.

Jei tam tikru metu žmonėms pasitenkinimo teikia kokia nors veikla, reikia manyti, kad tais tarpsniais, kai šios patenkinančiosios veiklos nestebime, ją turėtų pakeisti koks nors jos atitikmuo. Antai, viduramžiais žmonės buvo kone maniakiškai įnikę į žodžius ir simbolius. Viskas gamtoje buvo išsyk atpažįstama kaip konkreti kokioje nors, anuomet laikytoje šventa, knygoje ar legendoje suformuluotos sąvokos iliustracija.

Tačiau kitais tarpsniais žmonėms ypatingo pasitenkinimo teikė savarankiško gamtos, kaip ir daugelio žmogaus prigimties aspektų, kitokumo pripažinimas. Šio kitokumo patirtis buvo išreiškiama mene, religijoje arba moksle. Kas viduramžiais atitiko Constable'io tapybą ir ekologiją, paukščių stebėjimus ir Eleusino

---

[a] A. K. Coomraswamy, *The Transformations of Nature in Art*, p. 40.

kultą, mikroskopiją, Dioniso apeigas ir japonų haiku? Įtariu, jog tai atitinka vienas kraštutinumas – Saturanalijų puotos, ir kitas – mistinė patirtis. Užgavėnės, Gegužės pirmosios šventė, karnavalai leisdavo tiesiogiai patirti gyvuliškąjį kitokumą, glūdintį po asmens ir socialinės būtybės tapatybe. Sukelta kontempliacija atskleisdavo dar kitokį dieviškojo ne-aš kitokumą. O tarp šių kraštutinumų tilpo patirtys regėtojų ir regėjimus sukeliančių menų – juvelyro, vitražo meistro, gobelenų audėjo, tapytojo, poeto ir muzikanto, – kuriais buvo tikimasi pagauti ir atkurti anapusines patirtis.

Nepaisant natūralistinės istorijos, kuri tebuvo nykių moralizuojančių simbolių rinkinys, priešinantis teologijai, kuri, užuot laikiusi žodžius daiktų simboliais, daiktus ir įvykius traktavo kaip Biblijos ar Aristotelio žodžių ženklus, mūsų protėviai išliko sąlyginai sveiko proto. O šį žygdarbį jie atliko periodiškai pabėgdami iš dusinančio pasipūtėliškos racionalistinės filosofijos kalėjimo, antropomorfinio, autoritariško ir neeksperimentinio mokslo, iš savo pernelyg artikuliuotos religijos į neverbalinius, kitokius nei žmogaus pasaulius, instinktų teritorijas, apgyvendintas jų sąmonės antipodų regėjimų faunos, ir anapus visa ko bei visame kame plevenančios Dvasios.

Po šio plataus, bet būtino nukrypimo grįžkime prie konkretaus atvejo, nuo kurio pradėjome. Kaip matėme, peizažai yra įprasta regėjimų patirtis. Tokio mistinio

peizažo aprašymus randame senojoje folkloro ir religinėje literatūroje, bet tapyboje peizažai pasirodė palyginti neseniai. Prie to, ką išsakiau aiškindamas apie psichologinius ekvivalentus, pridėsiu kelias trumpas pastabas apie peizažinę tapybą kaip regėjimus sukeliantį meną.

Pradėkime nuo klausimo. Kokie peizažai ar, dar bendriau, kokie natūralių objektų atvaizdai turi daugiausia perkėlimo galios ir iš prigimties sukelia regėjimus? Pabandysiu atsakyti remdamasis savo patirtimi ir tuo, ką esu girdėjęs žmones kalbant apie savo reakcijas į meno kūrinius. Jei visa kita lygiai stipru (nes niekas negali kompensuoti talento stygiaus), didžiausia perkėlimo galią turi pirmiausia peizažai, vaizduojantys objektus labai toli, ir tie, kurie vaizduoja juos esančius visiškai arti.

Nuotolis atsiveriančiam vaizdui suteikia žavesio, tokį patį poveikį sukelia ir artumas. Sung laikotarpio tolumoje dunksinčius kalnus, debesis ir veržlias sroves vaizduojantis peizažas turi perkėlimo galios, bet lygiai taip veikia ir arti pritraukti atogrąžų augalų lapai Douanier Rousseau nutapytose džiunglėse. Žvelgdamas į Sung peizažą, prisimenu (arba vienas iš mano ne-aš prisimena) sąmonės antipodų uolų tarpeklius, neaprėpiamus lygumų tolius, švytintį dangų ir jūras. O kai rūkas bei debesys paslepia vaizdą, kai ūmai išnyra koks nors keistas, kruopščiai apibrėžtas pavidalas,

sutrūnijusi uola ar sena kovų su vėjais susukta pušis – tokie vaizdai perkelia į Kitus Pasaulius ir primena, sąmonės ar pasąmonės lygmenyje, jų nuošalumą ir keistą neįžvelgiamumą.

Tas pats nutinka ir su stambiaisiais planais. Aš žiūriu į lapus, jų gyslelių architektūrą, jų dryželius ir dėmeles, skverbiuosi į susipynusios žalumos gelmes, ir kažkas manyje prisimena tuos gyvuosius regėjimų pasaulio ornamentus, tuos daugybinius geometrinių formų gimimus ir pasidauginimus, jų virtimą objektais, nepaliaujamą daiktų virsmą kitais daiktais.

Šis nutapytas džiunglių stambus planas atspindi vieną Kito Pasaulio aspektą, taigi jis mane perkelia, suteikia man akis, kurios perkeičia meno kūrinį į kažką kitą, kas yra anapus meno.

Pokalbį su Rogeriu Fry, nors kalbėjomės prieš daugelį metų, pamenu labai aiškiai. Aptarėme Monet „Vandens lelijas". Jos neturi teisės, tvirtino Rogeris, būti tokios stulbinamai pakrikusios, be jokio kompozicinio stuburo. Kalbant meno kalba, nutapyta visiškai neteisingai. Tačiau, jis turėjo pripažinti, tačiau... Tačiau, kaip turėčiau dabar pasakyti, jos turėjo perkėlimo galios. Persmelkiančio virtuoziškumo dailininkas nusprendė iš arti nutapyti daiktus, regimus jų pačių kontekste, nesusiedamas tų daiktų su vien žmogišku supratimu, kas yra kas ir kas kuo turi būti. Mėgstame tarti, jog žmogus esąs visko matas. Šiuo atveju Monet vandens lelijų matas yra vandens lelijos; taip jis jas ir nutapė.

Tokį pat ne-žmogaus požiūrio tašką gauna rinktis dailininkas, sumanęs perteikti vaizdą tolumoje. Kokie mažyčiai kinų tapyboje atrodo keliauninininkai, kertantys slėnį! Kokia trapi bambuko trobelė kiek pakilus šlaitu! O likusi peizažo platybė – tuštuma ir tyla. Šis laukinių tyrų, tvyrančių savo būtyje, apsireiškimas pagal savo dėsnius nukelia sąmonę į jos antipodus, nes pirmykštė Gamta keistai panaši į tą vidinį pasaulį, kuriame nepaisoma mūsų asmeninių troškimų ir net ilgalaikių žmonių rūpesčių apskritai.

Tik vidutinis nuotolis arba, kaip pasakytume, tolimesnis pirmas planas yra griežtai žmogiško mastelio. Kai prisikišę žiūrime iš arti arba nukreipiame žvilgsnį labai toli, žmogus arba visiškai pradingsta, arba netenka savo pirmenybės. Astronomo žvilgsnis siekia dar giliau nei Sung tapytojo ir mato dar mažiau žmonių gyvenimo. Kitame skalės gale fizikas, chemikas, fiziologas nagrinėja stambius planus – ląstelinį, molekulinį, atominį ir sudalyto atomo planą. To, kas dvidešimties žingsnių atstumu, net per rankos siekį atrodė ir kalbėjo kaip žmogus, nelieka nė pėdsako.

Kažkas panašaus nutinka trumparegiui dailininkui arba laimingam įsimylėjėliui. Vedybų glėbyje asmenybė ištirpsta, individas (tai nuolatinė Lawrence'o eilių ir romanų tema) paliauja buvęs savimi ir tampa beribės beasmenės visatos dalimi.

Tas pat nutinka dailininkui, kuris nusprendžia sutelkti žvilgsnį į artimą tašką. Jo darbe žmonija netenka

svarbos, netgi visai pranyksta. Nebematome vyrų ir moterų, užsiėmusių savo žaidimėliais po aukštu dangumi, – mus pakviečia pažvelgti į lelijas, medituoti nežemišką grožį „tiesiog daiktų", skyrium nuo jų panaudos ir pavaizduotų taip, kokie jie yra – savyje ir sau. Kitaip (o ankstyvaisiais meno raidos tarpsniais – tik taip) nežmogiškas arti pritrauktas pasaulis perteiktas raštais ar ornamentais. Šie raštai dažniausiai būna abstrahuoti lapų bei žiedų piešiniai – rožės, lotoso, akanto, palmės, papiruso, vėliau jie kartojant ir varijuojant išauginami į raštus, kurie įgyja perkėlimo galios, nes primena gyvąją Kito Pasaulio geometriją.

Laisvesnė ir tikroviškesnė gamtos interpretacija iš priartinto regėjimo taško pasirodo palyginti neseniai, tačiau daug anksčiau nei anie tolimųjų scenų vaizdavimai, kuriuos mes išskiriame (klaidingai) vadindami peizažine tapyba. Antai, Romoje būta stambiojo plano peizažų. Sodą vaizduojanti freska, puošusi kambarį Livijos viloje, yra didingas šios dailės formos pavyzdys.

Dėl teologinių priežasčių islamui daugiausia teko tenkintis arabeskomis – prašmatniais ir (kaip regėjimuose) nuolat kintančiais ornamentais, kilusiais iš natūralių objektų, kurie regimi iš arti. Tačiau net islamas turėjo tikrąjį priartinto regėjimo taško peizažą. Niekas nei grožiu, nei regėjimus sukeliančia galia nepralenks mozaikų, puošiančių didžiosios Omejadų mečetės sodus ir statinius Damaske.

Viduramžių Europoje, nepaisant dominuojančios manijos paversti kiekvieną duotybę sąvoka, kiekvieną gyvą patirtį – tik kieno nors simboliu knygoje, realistiniai stambaus plano lapų ir žiedų atvaizdai buvo gana dažni. Tokius motyvus randame išraižytus gotikinių katedrų pilioriuose, antai, Sautvelo katedros kapitulos salėje. Esama jų ir medžioklę su šunimis – nuolatinį viduramžių gyvenimo faktą – vaizduojančiuose paveiksluose: tai miškas, nuo kurio vingrus smulkaus lapų piešinio medžiotojui ar nuklydusiam keliautojui raibsta akys.

Freskos popiežių rūmuose Avinjone – beveik vieninteliai likę net Chaucerio laikais plačiai praktikuoto pasaulietiško meno pavyzdžiai. Praėjo amžius, ir šis stambaus miško plano vaizdavimo menas buvo sąmoningai ištobulintas tokiuose didinguose ir magiškuose kūriniuose, kaip Pisanello „Šv. Hubertas“ ir Paolo Uccello „Medžioklė miške“ (dabar saugomi Ašmolio muziejuje Oksforde). Stambaus plano miško vaizdavimas sienų tapyboje tampriai susijęs su gobelenais, kuriais turtingieji Šiaurės Europoje puošė savo namus. Geriausi šių darbų sukelia aukščio lygio regėjimus. Savaip jie lygiai tokie pat dangiški, lygiai taip pat paveikiai primena viską, kas vyksta sąmonės antipoduose, kaip ir didieji jų tolimiausios priešybės šedevrai – Sung kalnai savo nepakeliamoje vienatvėje, be galo mielos Ming upės, mėlynas už Alpių plytintis pasaulis Ticiano tolimuo-

siuose planuose, Constable'io Anglija, Turnerio ir Corot Italija, Cézzane'o ir Van Gogho Provansas, Sisley Il de Fransas ir Vuillard'o Il de Fransas.

Beje, Vuillard'as buvo puikus meistras – ir perkeliančių stambių planų, ir tolimųjų vaizdų. Buržuaziniai jų interjerai – regėjimus sukeliančio meno šedevrai; palyginti su Vuillard'u, tokių sąmoningų ir, sakytume, profesionalių regėtojų kaip Blake'as ir Odilionas Redonas, darbai atrodo skysti. Vuillardo interjeruose kiekviena banaliausia, net bjauriausia detalė – vėlyvojo Viktorijos laikotarpio tapetų raštas, *art nouveau* niekutis, Briuselio kilimai pamatyti ir perteikti kaip gyvas brangakmenis. Ir visi šie brangakmeniai sujungti į visumą, kuri tampa dar aukštesnio lygmens brangakmeniu, žėrinčiu nuo regėjimo intensyvumo. O kai vidurinės klasės grietinėlė, gyvenanti Vuillard'o Naujojoje Jeruzalėje, išeina pasivaikščioti, jie atsiranda ne Senos ir Uazos departamente, kur iš tikrųjų turėtų būti, bet Edeno soduose, Kitame Pasaulyje, kuris iš esmės tebėra toks pats, kaip šis pasaulis, bet perkeistas, todėl ir gebantis perkelti[a].

Kol kas aš kalbėjau tik apie palaimingą regėjimų patirtį bei jos interpretaciją teologijos terminais ir vertimą į meno kalbą. Tačiau regėjimų patirtis ne visuomet palaiminga. Kartais ji šiurpi. Tai ne tik dangus, bet ir pragaras.

[a] Žr. V Priedą, p. 151.

Kaip dangus, taip ir regėjimų pragaras turi savo antgamtišką šviesą ir antgamtišką prasmę. Tačiau jo prasmė iš esmės kraupi, o šviesa – tai „Tibeto mirusiųjų knygos“ rūkai, Miltono „regima tamsa“. Leidinyje „Journal d'une Schizophrène“[a] pateiktame autobiografiniame vienos jaunos merginos beprotybės kelionės aprašyme šizofreniko pasaulis vadinamas *le Pays de d'Éclairement* – „nušviesėjimo šalimi“. Šiuo žodžiu mistikas apibūdintų savo dangų. Bet vargšelei Renė, šizofrenikei, nušvinta pragaro šviesa – nepermaldaujamas, visur siekiantis elektrinis blizgesys be šešėlio. Viskas, kas sveikiems regėtojams yra palaimos šaltinis, Renė kelia tik baimę ir košmaro jausmą. Vasaros saulės šviesa – pikta linkinti, nublizgintų paviršių blizgesys primena ne brangakmenius, bet įrenginius ir emaliuotą skardą, kiekvienam objektui gyvybės suteikiantis egzistavimo intensyvumas, atsirandantis žiūrint iš arti, ir be praktinio konteksto patiriamas kaip grėsmė.

Ir dar beribiškumo siaubas. Sveikam regėtojui beribiškumo suvokimas baigtinėje detalėje yra dieviškosios imanencijos atskleida, O Renė tai buvo, kaip ji pavadino, „Sistemos“ apsireiškimas – didžiulio kosminio mechanizmo, kuris egzistuoja tik tam, kad nuolat bertų nusikaltimus ir bausmę, vienatvės ir nerealumo jausmą[h].

[a] *Journal d'une Schizophrène*, M. A. Sechehaye, Paryžius, 1950.
[h] Žr. VI Priedą, p. 164.

Sveikumas – laipsnio klausimas, ir esama daugybės regėtojų, kurie mato pasaulį taip, kaip jį matė Renė, bet sugeba gyventi ne ligoninėje. Jiems, kaip ir pozityviesiems regėtojams, visata perkeista, bet į blogąją pusę. Viskas joje nuo žvaigždžių danguje iki dulkių po kojomis – nepasakomai grėslu ir pasibjaurėtina; kiekvienas įvykis įkrautas nepakenčiamos prasmės, kiekvienas daiktas šaukia apie Vidinį Siaubą, beribį, visagalį, amžiną.

Šis neigiamai perkeistas pasaulis sykiais pasirodo literatūroje ir dailėje. Tai konvulsijų tampomi baugūs vėlyvieji Van Gogho peizažai, tai visų Kafka'os apsakymų veiksmo vieta ir tema, tai Géricault dvasiniai namai[a], tokiame pasaulyje ilgus kurtumo ir vienatvės metus gyveno Goya; tai jį regėjo Browningas, kai rašė „Riterį Rolandą", tai jis pasirodė kaip teofanijų kontrastas Charleso Williamso romanuose.

Negatyviąją regėjimų patirtį dažnai lydi savotiški ir charakteringi kūno pojūčiai. Palaimingos vizijos paprastai susijusios su atsiskyrimo nuo kūno potyriu, *ego* praradimo jausmu. (Be abejonės, kaip tik šis individualumo netekimo jausmas leidžia indėnams, praktikuojantiems meskalo kultą, panaudoti narkotiką ne tik kaip sutrumpintą kelią į regėjimų pasaulį, bet ir kaip priemonę sukurti meilų solidarumo jausmą dalyvių grupėje.) Kai regėjimo patirtis kraupi, kai pasaulis

[a] Žr. VII Priedą, p. 155.

perkeistas į blogį, individualizacija sustiprėja, negatyvusis regėtojas nepatiria atskyrimo nuo kūno, – šis vis tankėja ir yra vis labiau slegiamas, kol žmogui lieka tik kankinantis suvokimas, kad jis tapo suspaustu materijos gabalėliu, ne didesniu nei akmenukas, kurį gali paimti į rankas.

Verta pasakyti, kad daugelis bausmių, pateiktų įvairiuose pragaro aprašymuose, susijusios su spaudimu, suveržimu. Dante'ės nusidėjėliai užkasami purve, užsklendžiami medžių kamienuose, įšaldomi ledo luituose, sutraiškomi akmenų. „Pragaras" psichologiniu požiūriu tikroviškas. Daugelį šių skausmų patiria šizofrenikai ir tie, kurie pavartoja meskalino arba lizergo rūgšties nepalankiomis sąlygomis[h].

Kokios gali būti šios nepalankios sąlygos? Kaip ir kodėl dangus paverčiamas pragaru? Kai kuriais atvejais negatyvią regėjimo patirtį lemia fizinės priežastys. Nurijus meskalino, jis linkęs kauptis kepenyse. Ir jeigu kepenys nesveikos, sąmonė gali atsidurti pragare. Tačiau dabartiniams mūsų tikslams svarbesnis yra faktas, kad negatyvią regėjimų patirtį gali sukelti grynai psichologinės priemonės. Baimė ir pyktis užtveria kelią į dangišką Kitą Pasaulį ir nugramzdina meskalino vartotoją į pragarą.

Tai, kas pasakytina apie meskalino vartotoją, tinka ir spontaniškai arba per hipnozę vizijas reginčiam

h Žr. VIII Priedą, p. 157.

asmeniui. Šiuo psichologiniu pagrindu remiasi teologijos doktrina apie gelbstintį tikėjimą – doktrina, kurią rasime visose didžiosiose pasaulio religinėse tradicijose. Eschatologams visada sunkiai sekėsi suderinti racionalumą bei moralę su rupiais psichologinės patirties faktais. Kaip racionalistai ir moralistai, jie jaučia, kad už gerą elgesį turėtų būti atlyginta ir kad dorybingieji nusipelno keliauti į dangų. Bet kaip psichologai, jie žino, kad dorybė nėra pakankama palaimingos regėjimų patirties sąlyga. Jie žino, kad vien darbai – bejėgiai ir kad būtent tikėjimas arba meilės kupinas pasitikėjimas laiduoja palaimingą regėjimo patirtį.

Neigiamos emocijos – baimė, kuri yra pasitikėjimo stygius, neapykanta, pyktis ir tūžmastis, – tai, kas išstumia meilę, – garantuoja, kad regėjimo patirtis, kai ji ateis, kels siaubą. Fariziejus yra dorybingas, tačiau jo dorybė tokia, kuri suderinama su negatyviais jausmais. Taigi jo regėjimų patirtys veikiau atskleis jam pragarą nei palaimą.

Žmogaus sąmonės prigimtis tokia, kad veikiau nusidėjėlis, kuris atgailauja ir atlieka tikėjimo aukštesne galia veiksmą, patirs palaimingus regėjimus, o ne savimyla visuomenės ramstis, slegiamas teisuoliško pasipiktinimo, baimės dėl nuosavybės ir pretenzijų, įsirėžusio įpročio kaltinti, niekinti ir smerkti. Štai kodėl visose religijose tokia ypatinga svarba teikiama sąmonės būsenai mirties akimirką.

Regėjimų patirtis nėra tas pats kas mistinė patirtis. Mistinė patirtis siekia giliau nei priešybių plotmė. Regėjimų patirtis iš šios plotmės dar neišeina. Dangus reiškia, kad yra ir pragaras, ir „ėjimas į dangų" nėra nė kiek labiau išlaisvinantis negu leidimasis į siaubą. Dangus tėra regėjimo taškas, iš kurio dieviškoji Žemė gali būti matoma aiškiau, negu iš paprastos individualizuotos egzistencijos lygmens.

Jeigu sąmonė išlieka kūnui mirus, ji, reikia manyti, išlieka kiekviename mentaliniame lygmenyje – mistinės patirties lygmenyje, palaimingos regėjimų patirties lygmenyje, pragariškos regėjimų patirties lygmenyje ir kasdienės individualios egzistencijos lygmenyje. Gyvenime, kaip žinome iš patirties ir stebėjimų, net palaiminga regėjimų patirtis linkusi keisti savo ypatybes, jeigu tai trunka per daug ilgai.

Daugelis šizofrenikų sulaukia savo dangiškos laimės valandos, tačiau dėl to, kad (kitaip negu pavartoję meskalino asmenys), jie nežino, kada jiems bus leista, jei apskritai tokia galimybė bus suteikta, grįžti į padrąsinančią kasdienės aplinkos banalybę, net dangus jiems atrodo baugus. Tačiau tiems, kurie dėl kokios nors priežasties išsigąsta, dangus virsta pragaru, palaima – siaubu, Vaiskioji Šviesa – nekenčiamu nušviestos žemės spiginimu.

Panašus dalykas gali įvykti ir pomirtinėje būklėje. Žvilgtelėję į nepakeliamą aukščiausiosios Realybės didy-

bę, pasiblaškę pirmyn ir atgal tarp dangaus ir pragaro, daugelis sielų pamato, kad gali pasitraukti į jaukesnę sąmonės sferą, kur jos galės pasinaudoti savo ir kitų žmonių troškimais, prisiminimais bei svajonėmis ir susikurti pasaulį, labai panašų į tą, kuriame gyveno žemėje.

Tik mažuma mirštančiųjų sugeba išsyk susijungti su dieviškąja Žeme, nedaugelis pajėgia pakelti regėjimų dangaus palaimą, nedaugelis patiria regėjimų pragaro siaubą; diduma sielų atsiranda pasaulyje, aprašytame Swedenborgo ir mediumų. Iš šio pasaulio neabejotinai galima persikelti, kai patenkinamos reikiamos sąlygos, į regėjimų palaimos arba galutinio nušvitimo pasaulius.

Aš pats manyčiau, kad ir šiuolaikinis spiritualizmas, ir senoji tradicija neklysta. Tikrai esama tokios pomirtinės būklės, kokią aprašė seras Oliveris Lodge'as knygoje „Raimondas", bet yra ir palaimingos regėjimų patirties dangus, egzistuoja ir tokios pat baisios regėjimų patirties pragaras, kokiame čia kenčia šizofrenikai ir kai kurie meskalino paragavę asmenys, taip pat esama ir sąjungos su dieviškąja Žeme patirties anapus laiko.

priedai

I

Verta pakalbėti dar apie porą kiek mažiau efektyvių regėjimų patirties priemonių – anglies dioksidą ir stroboskopą. Visiškai netoksiškas septynių dalių deguonies mišinys su trimis anglies dioksido dalimis jo įkvėpusiems asmenims sukelia fizinių ir psichologinių pokyčių, kuriuos išsamiai aprašė Meduna. Tarp šių pokyčių dabartiniame mūsų kontekste pats svarbiausias – gerokai sustiprėjęs gebėjimas „matyti“ užmerktomis akimis. Kai kuriais atvejais matomos tik spalvos raštų sūkuriai. Kitais sykiais gali ryškiai iškilti praeities patirtys. (Tai lemia CO_2, kaip terapinės medžiagos, poveikis.) CO_2 perkelia paveiktąjį ir į Kitą Pasaulį, ir į jo kasdienės sąmonės antipodus – ten šis pasigėri labai trumpais regėjimų potyriais, visai nesusijusiais su to žmogaus asmenine istorija ar žmonių giminės bėdomis apskritai.

Šie faktai padeda suprasti, kuo pagrįsti jogos kvėpavimo pratimai. Sistemiškai atliekami, šie pratimai po kurio laiko leidžia vis ilgesniam laikui sulaikyti kvėpavimą. Tokie kvėpavimo sulaikymai sukelia didelę anglies dioksido plaučiuose ir kraujyje koncentraciją, o padidėjusi CO_2 koncentracija sumažina smegenų, kaip ribojančio vožtuvo, veiklą ir leidžia į sąmonę pakliūti regėjimų ar mistinėms patirtims iš „tenai“.

Ilgalaikis ir nenutrūkstamas šaukimas arba dainavimas gali sukelti panašių, tik menkiau išreikštų

rezultatų. Jei dainininkai nėra gerai išmokę kvėpuoti, jie paprastai daugiau oro iškvepia negu įkvepia. Dėl to anglies dioksido koncentracija alveolėse ir kraujyje padidėja, smegenų vožtuvo efektyvumas mažėja, atverdamas regėjimų galimybę. Iš čia kilę ir nepaliaujami „tušti kartojimai", su kuriais susiduriame magijoje ir religijoje. Monotoniška *curandero*, daktaro, šamano, giesmė, monotoniškas krikščionių ir budistų vienuolių psalmių giedojimas ar sutrų rečitavimas, atgimimo bažnyčių šauksmai ir stūgsmai ištisomis valandomis, – kad ir kokia būtų teologinių tikėjimų ir estetinių papročių įvairovė, psichocheminės ir psichologinės intencijos lieka tos pačios. Padidinti CO^2 koncentraciją kraujyje ir sumažinti ribojančiojo smegenų vožtuvo veiklą, kol jis įleis biologiškai bevertės medžiagos iš Didžiosios Sąmonės – būtent tai, nors šaukiantieji, dainuojantieji ir marmaliuojantieji šito nežino, visais laikais buvo tikrasis magiškų kerų, mantrų, litanijų bei sutrų tikslas. „Širdis turi savo priežasčių", – pasakė Paskalis. Dar įtikinamesnės ir sunkiau išpainiojamos yra plaučių, kraujo, enzimų, neuronų, sinapsių priežastys. Kelias į viršsąmonę veda per pasąmonę, o kelias – ar bent vienas iš kelių – į pasąmonę – per atskirų ląstelių chemiją.

Su stroboskopu iš chemijos nusileidžiame į dar žemesnį – fizikos – lygmenį. Jo ritmiškai blykčiojanti šviesa, atrodo, per regos nervus tiesiogiai veikia elektrines smegenų veiklos apraiškas. (Dėl šios priežasties stroboskopas visada kelia šiokį tokį pavojų. Kai kurie

žmonės turi nedidelių negalavimų, tačiau to nesuvokia, nes jokių aiškių simptomų nėra. Stroboskopas tokiems žmonėms gali sukelti tikrą epilepsijos priepuolį. Pavojus nėra labai didelis, tačiau tokią galimybę reikia turėti omenyje. Vienas atvejis iš aštuoniasdešimties gali pasibaigti bloguoju.)

Sėdėti užmerktomis akimis priešais stroboskopą – labai keistas ir žavingas potyris. Vos uždegus lempą, akyse pasirodo ryškiausių spalvų piešiniai. Šie piešiniai nėra statiški, jie nepaliaujamai kinta. Dominuojančią spalvą lemia stroboskopo iškrovos dažnio funkcija. Lempai blyksint nuo dešimties iki keturiolikos ar penkiolikos kartų per sekundę greičiu, dominuoja oranžiniai ir raudoni piešiniai. Žali ir mėlyni pasirodo tuomet, kai dažnis viršija penkiolika mirktelėjimų per sekundę. Viršijus aštuoniolikos ir devyniolikos mirktelėjimų dažnį, piešiniai tampa balti ir pilki. Tiksli priežastis, kodėl stroboskopas sukelia tokių piešinių regėjimą, nėra žinoma. Akivaizdžiausias paaiškinimas būtų dviejų ar daugiau – t. y. lempos ir įvairių smegenų elektrinės veiklos – ritmų persipynimas. Regėjimo centras ir regos nervai tokias intervencijas gali paversti kažkuo, ką sąmonė suvokia kaip spalvotą judantį piešinį. Daug sunkiau paaiškint kitą faktą, nepriklausomai pastebėtą kelių atskirų tyrėjų, – kad stroboskopas praturtina ir sustiprina regėjimus, sukeltus meskalino arba lizergo rūgšties. Antai mano bičiulis medikas papasakojo man tokį atvejį. Paveiktas lizergo rūgšties,

užmerktomis akimis jis matė tik spalvotus, judrius piešinius. Tada atsisėdo priešais stroboskopą. Įjungus lempą, abstraktūs geometriniai piešiniai pavirto vaizdiniais, kuriuos mano bičiulis aprašė kaip neapsakomo grožio „japoniškus sodus“. Tačiau kaipgi dviejų ritmų persipynimas gali sukelti tokį elektros impulsų derinį, kuris interpretuojamas kaip gyvas, savaime susimodeliuojantis japoniškas peizažas, visai nepanašus į kokius nors subjekto regėtus vaizdus, persmelktas antgamtiškos šviesos bei spalvos ir įkrautas antgamtiškos prasmės?

Ši paslaptis – tik konkretus pavyzdys didesnės, talpesnės paslapties, gaubiančios regėjimų patirtį ir ląstelių, cheminiame bei elektriniame lygmenyse vykstančius reiškinius. Liesdamas kai kurias smegenų zonas subtiliu elektrodu, Penfieldas sugebėjo sukelti ištisą praeities potyrių prisiminimų grandinę. Buvo tiksliai atkurta ne tik kiekviena percepcijos detalė, bet ir visos emocijos, kurias sukėlė anuomet vykę įvykiai. Pacientas, veikiamas vietinio anestetiko, vienu metu randasi dvejuose laikuose ir dviejose vietose – operacinėje dabar ir savo vaikystės namuose už tūkstančių mylių ir tūkstančių dienų praeityje. Taigi kyla klausimas, ar smegenyse esama tam tikros zonos, kurią palietus elektrodu iškiltų Blake'o Cherubinas arba Weiro Mitchello besimainantis gotikinis bokštas, inkrustuotas brangakmeniais, arba mano bičiulio neapsakomo grožio japoniškas peizažas? Ir jeigu regėjimų patirtis pakliūva

į mūsų sąmonę iš kažkur „tenai“, iš beribės Didžiosios Sąmonės, kokį *ad hoc* neurologinį modelį tam sukuria priimančios ir perteikiančios smegenys? Ir kas nutinka šiam *ad hoc* modeliui, kai regėjimas baigiasi? Kodėl visi regėtojai tvirtina, jog neįmanoma prisiminti nieko, kas bent blankiai savo pavidalu ar intensyvumu panėšėtų į perkeičiančią patirtį? Kiek daug klausimų ir kiek mažai lig šiol atsakymų!

II

Vakarų pasaulyje regėtojų ir mistikų esama gerokai mažiau, negu buvo anksčiau. Tokia padėtis susiklostė dėl dviejų pagrindinių priežasčių: cheminės ir filosofinės. Madingame šiandienos visatos paveiksle nėra vietos galiojančiai transcendentinei patirčiai. Taigi į tuos, kurie įgyja, žvelgiant jų akimis, tikros transcendentinės patirties, žiūrima įtariai kaip į lunatikus arba sukčius. Būti mistiku ar regėtoju šiais laikais nebedaro garbės.

Tačiau regėtojams ir mistikams nepalankus ne tik mūsų mentalinis klimatas, bet ir cheminė aplinka – aplinka iš esmės besiskirianti nuo tos, kurioje gyveno mūsų protėviai.

Smegenis kontroliuoja cheminiai procesai, ir patirtis parodė, kad smegenys gali tapti pralaidžios (kalbant biologiškai) pertekliniams Didžiosios Sąmonės aspektams,

pakeitus (kalbant biologiškai) normalią kūno cheminę būklę.

Beveik pusmetį kasmet mūsų protėviai nevalgydavo vaisių, žalių daržovių ir (mat žiemos mėnesiais pajėgdavo išmaitinti vos kelis galvijus, karves, kiaules ar naminius paukščius) vartodavo labai mažai sviesto, šviežios mėsos ir kiaušinių. Kiekvieno pavasario pradžioje dauguma dėl vitamino C stygiaus kentė nuo švelnesnės ar aštresnės skorbuto bei pelagros formos – šias ligas sukelia B vitaminų trūkumas racione. Kankinantys jų fiziniai simptomai neatsiejami nuo ne mažiau varginančių psichologinių simptomų[a]. Nervų sistema pažeidžiama greičiau, negu kiti kūno audiniai, todėl vitaminų stygius psichinę būklę paveikia pirma, negu – bent jau akivaizdžiai – pakerta odą, kaulus, gleivines, raumenis ir žarnyną. Pirmasis nevisaverčio raciono padarinys yra smegenų kaip biologinio išlikimo instrumento efektyvumo sumažėjimas. Pusbadžiu laikomą žmogų paprastai apima nerimas, depresija, hipochondrija. Jis veikiausiai matys regėjimus; nes kai redukuojantis smegenų vožtuvas atlaisvintas, į sąmonę iš „ten“, iš Didžiosios Sąmonės, gausiai plūsteli nenaudingos medžiagos.

[a] Žr. *The Biology of Human Starvation*, A. Keys (Minesotos universiteto leidykla, 1950); taip pat naujus (1955) pranešimus apie darbus, tyrinėjančius vitaminų stygių sergant psichinėmis ligomis, atliktus daktaro George'o Watsono ir jo kolegų Pietų Kalifornijoje.

Diduma ankstyvųjų regėtojų potyrių būdavo šiurpūs. Kalbant krikščionių teologijos kalba, Velnias jų regėjimuose ir ekstazėse pasirodydavo daug dažniau negu Dievas. Visuotinio vitaminų stygiaus ir tikėjimo Šėtonu laikais tai visiškai nestebino. Psichinį sukrėtimą, sukeliamą net švelnių skorbuto ir pelagros atvejų, pagilindavo prakeikimo baimė ir įsitikinimas, kad aplink tyko blogio jėgos. Šis sukrėtimas veikiausiai tamsiomis spalvomis nuspalvindavo regėjimų medžiagą, pakliūvančią pro smegenų vožtuvą, atsilaisvinusį nuo badavimo. Tačiau, nors ir apnikti amžinosios bausmės baimių, pakirsti stygiaus ligų, dvasingi asketai dažnai regėdavo dangų ir kartais gal net nujausdavo tą dieviškai nešališką Vienį, kuriame sutaikomos visiškos priešybės. Už palaimos blyksnį, už žinios apie vienybę nuojautą jokia kaina neatrodė per didelė. Kūno marinimas gali sukelti įvairiausių nepageidaujamų psichinių simptomų, bet sykiu gali atverti duris į transcendentinį Būties, Žinojimo ir Palaimos pasaulį. Kaip tik dėl to, nepaisydami akivaizdžių trūkumų, praeityje beveik visi pasukusieji dvasinio gyvenimo keliu neapseidavo be reguliaraus kūno marinimo.

Jei kalbame apie vitaminus, tai kiekviena viduramžių žiema buvo ilgas prievartinis pasninkas, o gavėnios laiku jį pratęsdavo keturiasdešimt dienų savanoriško susilaikymo. Tad tikintieji tiesiog nuostabiai parengdavo kūnus, turint omenyje jų cheminę būklę, Didžiajai Savaitei, jos galingiems sielvarto ir džiaugsmo

pliūpsniams, sąžinės atgailai bei transcendentiniam susitapatinimui su prisikėlusiu Kristumi. Šiuo didžiausio religinio susijaudinimo ir mažiausio vitaminų vartojimo laikotarpiu ekstazės ir regėjimai buvo kone įprastas dalykas.

Kontempliuojantieji uždarai gyvenantys vienuoliai per metus gavėdavo kelissyk. Net tarp pasninkų jų maistas būdavo itin skurdus. Tai ir sukeldavo tas slogias agonijas, kurias taip kruopščiai aprašė daugybė dvasinių rašytojų, iš čia kildavo jų baugios pagundos nusivilti, nusižudyti. Bet sykiu tai teikė „dovanai duodamų malonių" dangiškų regėjimų ir girdėjimų, pranašiškų įžvalgų, telepatinių „dvasių pajautų". Iš čia galiausiai jų „įkvėptoji kontempliacija" ir Vienio visame „neaiški nuojauta".

Pasninkavimas nebuvo vienintelė fizinio marinimosi forma, kurią praktikuodavo ankstyvieji dvasingumo siekėjai. Daugelis jų dažniausiai reguliariai plakdavosi sumazgytos odos arba net geležinės vielos botagu. Šis plakimas atitiko gana plačiai paplitusią chirurgiją be anestetikų ir gerokai veikė atgailaujančiojo kūno chemiją. Plakimasis išlaisvindavo didelį kiekį histamino ir adrenalino, o kai žaizdos supūliuodavo (iki muilo laikų jos pūliuodavo beveik visada), įvairios toksinės medžiagos, gaminamos yrant baltymams, patekdavo į kraują. Bet histaminas sukelia šoką, o šokas paveikia psichiką ne mažiau giliai nei kūną. Be to, didesni adrenalino kiekiai gali sukelti haliucinacijas, yra žinoma, kad kai

kurie jo irimo produktai sukelia simptomus, primenančius šizofreniją. Žaizdų toksinai išbalansuoja enzimų sistemą, reguliuojančią smegenis, ir sumažina jų efektyvumą kaip instrumento, kuris būtinas pasaulyje, kuriame išgyvena tik biologiškai geriausiai prisitaikiusieji. Dėl to aiškėja, kodėl Orso klebonas sakydavo, kad tais laikais, kai jis galėdavo negailestingai plaktis, Dievas jam nieko nepagailėdavo. Kitaip tariant, kai sąžinės graužimas, neapykanta sau ir pragaro baimė atpalaiduoja adrenaliną, kai savichirurgija išlaisvina adrenaliną ir histaminą, o iš užkrėstų žaizdų į kraują plūsteli suirę baltymai, smegenų vožtuvo veiksmingumas sumažėja ir nepažįstami Didžiosios Sąmonės aspektai plūsta į asketo sąmonę (tarp jų ir parapsichiniai reiškiai, regėjimai ir, jei asmuo filosofiškai ir etiškai tam pasirengęs, mistinės patirtys).

Kaip matėme, gavėnia prasidėdavo po ilgo prievartinio pasninko. Taip pat saviplakos poveikį anksčiau sustiprindavo nevalingas iširusių baltymų absorbavimas. Odontologija neegzistavo, chirurgai praktikavo egzekucijas, nebuvo saugių antiseptikų. Todėl dauguma žmonių turėjo nugyventi gyvenimą su infekcijų židiniais, o infekcijų židiniai, nors dabar ir nemadinga infekcijas pateikti kaip visų ligų, kankinančių kūną, priežastį, be abejonės, gali sumažinti smegenis ribojančio vožtuvo efektyvumą.

Ir koks moralas? „Daugiau Nieko, Tik Filosofija" požiūrio atstovai sakys, kad cheminiai kūno pokyčiai

sudaro regėjimams ir mistinei patirčiai palankias sąlygas, todėl regėjimų ir mistinė patirtis negali būti tai, kuo ją patyrusieji akivaizdžiai laiko. Tačiau, tai žinoma, yra *non sequitur.*

Panašią išvadą prieis ir besivadovaujantieji neleistinai „dvasine" filosofija. Dievas, tvirtins jie, yra dvasia, kuri turi būti garbinama dvasioje. Todėl chemiškai sąlygoti potyriai negali būti dieviškumo patirtis. Tačiau vienaip ar kitaip visi mūsų potyriai yra chemiškai sąlygoti, ir jei mes įsivaizduojame, kad tam tikros patirtys – grynai „dvasinės", grynai „intelektualios", grynai „estetinės", tai tik todėl, kad nepasivarginome patyrinėti vidinės cheminės aplinkos jų patyrimo akimirką. Be to, istoriškai užfiksuota, kad dauguma kontempliatyviojo gyvenimo atstovų sistemingai dirbo, keisdami savo kūno chemiją, kad sukurtų dvasinėms įžvalgoms palankias vidines sąlygas. Kai nebadaudavo, mažindami cukraus kiekį kraujyje ir sukeldami vitaminų stygių, nepliekdavo savęs, kad sukeltų histamino, adrenalino ir suirusių baltymų intoksikaciją, jie atsisakydavo miego ir ilgai melsdavosi nepatogioje padėtyje, kad sukeltų psichofizinio streso simptomus. Taip pat giedodavo nesibaigiančias psalmes, taip padidindami anglies dioksido kiekį plaučiuose ir kraujyje, o rytiečiai darydavo kvėpavimo pratimus, kad pasiektų tą patį tikslą. Šiandien žinome, kaip sumažinti redukuojančiojo smegenų vožtuvo efektyvumą per tiesioginį cheminį poveikį, be rizikos sukelti rimtą pavojų psichofiziniam

organizmui. Esant dabartiniam žinių lygiui, siekiančiajam mistinės patirties grįžimas prie ilgo badavimo ir smurtinės saviplakos būtų toks pats beprasmis, kaip beprasmiška būtų, jei geras virėjas elgtųsi kaip Charleso Lambo kinas, kuris sudegino namus, kad iškeptų paršelį. Žinodamas – o jis žino (arba bent gali sužinoti, jei to nori), kokios yra transcendentinės patirties sąlygos, mistinės patirties trokštantis asmuo turėtų kreiptis pagalbos į farmakologijos, biochemijos, fiziologijos, psichiatrijos ir parapsichologijos specialistus. Žinoma, savo ruožtu specialistai (jei jie siekia būti tikri mokslininkai ir visaverčiai žmonės) turėtų kreiptis, kiekvienas pagal savo sferą, į menininką, sibilę, regėtoją, mistiką, kitaip tariant, visus tuos, kas patyrė Kitą Pasaulį ir kiekvienas savaip žino, ką su ta patirtimi daryti.

III

Regėjimus primenantys efektai ir regėjimus sukeliančios priemonės didesnį vaidmenį suvaidino liaudies pramogų srityje nei grynuosiuose menuose. Fejerverkai, teatralizuotos ceremonijos ir inscenizuoti reginiai – tai iš esmės yra regėjimų menai. Deja, tai ir efemeriški menai, kurių ankstyvieji šedevrai mums žinomi tik iš aprašymų. Nieko neliko iš visos romėnų didybės, viduramžių turnyrų, karaliaus Jokūbo laikų maskų, daugybės valstybinių ceremonijų ir karūnavimų, karališkųjų

vestuvių ir iškilmingų nukirsdinimų, popiežių kanonizavimo ir laidotuvių. Daugiausia, ko iš tokių prašmatnybių gali tikėtis – to, kad jos „dar vieną dieną išgyvens per Settlo vaidinimus“[a].

Įdomi šių populiarių regėjimo menų renginių savybė – jų ypatinga priklausomybė nuo to meto technologijų. Antai, fejerverkai kažkada buvo tik dideli laužai. Galiu tik pridurti, kad lig šių dienų geras laužas tamsią naktį primena vieną magiškiausių ir didžiausią galią perkelti turinčių reginių. Žvelgdami į laužą, galime suprasti meksikiečio valstiečio mentalitetą, kai jis sudegina akrą miško, kad pasodintų savo kukurūzus, bet džiaugiasi, jei dėl laimingo atsitiktinumo ryškios, apokaliptinės liepsnos įsiplieskia didesniame plote. Tikrasis pirotechnikos amžius prasidėjo (bent jau Europoje, jei ne Kinijoje), kai apgulčiai ir jūrų mūšiams buvo pradėtos naudoti sprogstamosios medžiagos. Iš karo srities ilgainiui tai perėjo į pramogų sritį. Imperinėje Romoje vykdavo fejerverkų vaidinimai, net imperijos nuosmukiui prasidėjus kai kurie jų būdavo itin įmantrūs. Štai kaip Klaudianas aprašo vaidinimą, kurį 399 m. surengė Manlius Teodoras:

[a] Elkanah Settle – įtakingas XVII a. pabaigos Karolio II sluoksnių karnavalinių vaidinimų ir eilių autorius. 1708 m. įrašai apie tokius renginius nustoti daryti. (*Vert. past.*)

Mobile ponderibus descendat pegma reductis
inque chori speciem spargentes ardua flammas
scaena rotet varios, et fingat Mulciber orbis
per tabulas impune vagos pictaeque citato
ludent igne trabes, et non permissa morari
fida per innocuas errent incendia turres.

„Atleiskime atsvarus, – p. Platnaueris verčia pažodiškai, nė nemėgindamas atskleisti sintaksinės originalo ekstravagancijos, – ir lai judantis kranas nuleidžia ant didingos scenos žmones, kurie vieningai ritina ir žarsto liepsnas. Lai Vulkanas mėto ugninius sviedinius, nepavojingai riedančius lentomis. Tegul liepsnos šoka aplink dirbtinius scenos strypus ir prijaukinta ugnis blaškosi tarp neliečiamų bokštų."

Žlugus Romos imperijai, pirotechnika vėl tapo išimtinai kariniu menu. Didžiausias jos triumfas buvo Kaliniko apie 650 m. išrasta garsioji „graikiška ugnis", slaptas ginklas, kuris leido nykstančiai Bizantijos imperijai taip ilgai atremti priešus.

Renesanso laikais fejerverkai vėl grįžo į viešų pramogų sritį. Su kiekvienu chemijos pažangos žingsniu jie darėsi vis ryškesni. Devynioliktо amžiaus viduryje pirotechnika pasiekė techninio tobulumo viršūnę ir didžiausias žiūrovų minias galėjo perkelti į sąmonės regėjimų sritį – sąmoningus metodistus, pusejitus, utilitaristus, Millo, Marxo, Newmano, Bradlaugh ar Samuelio Smileso

mokinius. Kiekvieną liepos 4-ąją ir 14-ąją Romos Liaudies aikštėje, Renile ir Krištolo rūmuose Londone raudonas stroncio blizgesys, vario mėlynų, bario žalių ir natrio geltonų atšvaitų švitesys liaudies pasąmonei primindavo apie Kitus Pasaulius, esančius ten giliai, psichikos Australijoje.

Teatralizuotos iškilmės – tai regėjimų menas, kuris nuo neatmenamų laikų buvo naudojamas kaip politinis instrumentas. Prašmatnūs, vaizduotę žadinantys drabužiai, kuriuos vilkėdavo karaliai, popiežiai ir atitinkama jų palyda, karinė bei bažnytinė, turėjo labai praktišką užduotį – padaryti žemesnėms klasėms jų valdovų antžmogiškos didybės įspūdį. Prabangūs apdarai ir iškilmingos ceremonijos labai aiškiai *de facto* dominavimą transformavo į ne tik *de jure*, bet ir *de jure divino*. Karūnos ir tiaros, rinktiniai brangakmeniai, atlasai, šilkai ir aksomai, akinamos uniformos ir apdarai, kryžiai ir medaliai, kardų rankenos, vyskupų lazdos, plunksnos ant trikampių skrybėlių ir jų dvasinio luomo atitikmenys, didžiulės plunksnų vėduoklės, kurios kiekvieną popiežišką renginį paversdavo paveikslu iš „Aidos“, – visa tai buvo regėjimus sukeliančios priemonės, kurios turėjo pernelyg žmogiškai atrodantiems džentelmenams ir damoms suteikti herojų, pusdievių ir serafimų išvaizdą, o visiems dalyvaujantiesiems, aktoriams ir žiūrovams, – duoti daug nekalto malonumo.

Per pastaruosius du šimtus metų dirbtinio apšvietimo technologijos labai patobulėjo, ir šis procesas smarkiai prisidėjo prie iškilmių bei tampriai su jomis susijusio teatrinio vaizdinio meno efektyvumo. Pirmoji pastebima pažanga padaryta aštuonioliktame amžiuje, kai senoviškas lajines bei iš vaško nulietas žvakes pakeitė forminės sparmaceto žvakės. Vėliau buvo išrasta Argando lempa su žiediniu dagčiu, per kurį oras pasiekdavo liepsną iš vidaus ir iš išorės. Netrukus atsirado ir lempų stiklai, ir pirmą kartą istorijoje buvo galima deginti alyvą šviesia, visiškai bedūme liepsna. Anglies dujos iliuminaciniais tikslais pirmą kartą panaudotos devyniolikto amžiaus pradžioje, o 1825 m. Thomasas Drummondas atrado praktišką būdą deguonies ir vandenilio dujų liepsna įkaitinti kalcio oksidą iki švytėjimo. Tuo metu atsirado ir paraboliniai reflektoriai, koncentruojantys šviesą į siaurą spindulį[a]. (Pirmas švyturys Anglijoje su tokiais reflektoriais pastatytas 1790 m.)

Šių išradimų įtaka iškilmių ir glaudžiai su jomis susijusiam teatralizuotų reginių menui buvo esminė. Senesniais laikais pasaulietinės ir religinės ceremonijos

[a] Lietuvių kalboje neturime žodžio apibūdinti šiam scenos apšvietimo įtaisui, kuriame naudojamas švytintis kalcio oksidas (kalkės). Jis vadinamas „rampos šviesa", mat šie įrenginiai scenai apšviesti būdavo įtaisomi už rampos; tad rampos šviesa apibūdina ir istorinius, ir dabartinius scenos apšvietimo įrenginius. (*Vert. past.*)

galėdavo vykti tik dieną (o debesuotų dienų būdavo ne mažiau nei gražių) arba, saulei nusileidus, – prie dūmais rūkstančių lempų ir deglų arba silpnai blykčiojant žvakėms. Argandas ir Drummondas, dujos, rampos šviesa, o po keturiasdešimties metų ir elektra, leido iš beribio nakties chaoso iššaukti turtingas salų visatas, kuriose metalo ir brangakmenių blizgesys, ryškus aksomų ir brokatų spindėjimas sustiprėdavo iki iš vidaus sklindančios prasmės. Naujesnis senovės iškilmių pavyzdys, dėl dvidešimto amžiaus apšvietimo įgavęs dar aukštesnės maginės galios, buvo karalienės Elžbietos II karūnavimas. Šio įvykio filmas išgelbėjo perkeliančios didybės renginį nuo užmaršties – įprastinės anų laikų iškilmių lemties, ir užlietą antgamtiškos prožektorių šviesos išsaugojo plačių dabarties ir ateities auditorių pasigėrėjimui.

Teatre praktikuojami du visai skirtingi ir atskiri menai – žmogiškosios dramos menas ir regėjimo – kito pasaulio reginio – menas. Abiejų menų elementai gali būti sujungti į vieno vakaro pasirodymą, kai drama nutraukiama (taip dažnai nutinka per sudėtingas Shakespeare'o inscenizacijas), kad žiūrovai galėtų pasimėgauti *tableau vivant*, kuriame aktoriai sustingsta – o jei juda, tai ne vaidina dramą, bet tarsi atlieka kokią ceremoniją, žengia procesijoje ar šoka šokio žingsniu. Mus šiuo atveju domina ne drama, bet teatralizuota ceremonija, iškilmė be jos politinių ar religinių obertonų.

Mūsų protėviai buvo pasiekę brandžios meistrystės smulkesniuose – kostiumininko ir scenos brangakmenių dizainerio – menuose. Be to, jų scenos mechanizmai ir „specialiųjų efektų“ įrenginiai, nors priklausė tik nuo niekuo nepastiprinamos raumenų jėgos, nebuvo niekuo nei prastesni, nei menkiau panaudojami. Elžbietos ir Stiuartų epochos pradžios maskose dievų nusileidimai ir demonų įsiveržimas iš požemių buvo įprastas dalykas, kaip ir apokalipsės bei stulbinančios metamorfozės. Anglijos teisininkų asociacija „Inns of Court“ surengė Karoliui I pasirodymą, kuris kainavo daugiau nei dvidešimt tūkstančių svarų – tuo metu, kai svaro vertė buvo šešis ar septynis kartus didesnė už šiandieninę.

„Dailidės amatas, – sarkastiškai pastebėjo Benas Jonsonas, – yra maskos siela.“ Jo panieka pagrįsta įsižeidimu. Inigo Jonesas gavo tiek pat pinigų už scenovaizdį, kiek Benas už libretą. Pasipiktinęs laureatas tikriausiai nesuvokė, kad maska yra regėjimų menas ir kad regėjimas patiriamas anapus žodžių (kad ir kaip būtų, bent jau anapus visų, išskyrus daugumą Shakespeare'o žodžių), taigi turi būti sukeliamas tiesioginio suvokimo dalykų, kurie primena žvelgiančiajam apie tai, kas vyksta neištyrinėtose jo paties sąmonės antipoduose. Dėl pačios savo prigimties maskos siela niekuomet negalėtų būti Jonsono libretas, tai *privalėjo* būti dailidės amatas. Bet net jis negalėjo perteikti visos maskos sielos. Kai regėjimai atsiveria mums iš

vidaus, jie visada antgamtiškai ryškūs. Tačiau pirmieji scenografai scenoje negalėjo panaudoti jokio ryškesnio už žvakę apšvietimo šaltinio. Iš arti žvakė gali sukurti magiškiausius šviesos efektus ir kontrastingus šešėlius. Rembrandto ir Georges'o de Latouro drobės atveria žvakės šviesos nušviestus žmonių ir daiktų regėjimus. Deja, šviesa paklūsta atvirkštinio kvadrato dėsniui. Uždegus žvakes saugiu atstumu nuo aktoriaus, vilkinčio degų kostiumą, jų apšvietimas būdavo toli gražu nepakankamas. Antai, kad gautume apšvietimą, už dešimties žingsnių prilygstantį per vieną žingsnį esančios vienos žvakės šviesai, reikėdavo šimto tokių žvakių. Su tokiu menku apšvietimu pavykdavo aktualizuoti tik menką dalelę šių renginių, kaip regėjimų patirties, galimybių. Tiesą sakant, maskų regėjimų potencialo nepavyko visiškai realizuoti dar ilgai po to, kai šie renginiai savo pradiniu pavidalu liovėsi egzistavę. Tik devynioliktame amžiuje, kai technologijų pažanga suteikė teatrui rampų šviesą su paraboliniais reflektoriais, atsiskleidė visos maskos galimybės. Viktorijos valdymo laikotarpis buvo herojiškas amžius, vadinamosios krikščioniškosios pantomimos ir fantastinio reginio epocha. „Ali Baba“, „Povų karalius“, „Auksinė šakelė“, „Brangakmenių sala“ – jau vien jų pavadinimai buvo magiški. Teatro magijos siela buvo dailidės ir kostiumininkų darbai, o jos vidinė dvasia – jos *scintilla animae* – dujos ir švytinčios kalkės (septintajame dešimtmetyje – ir elektra). Pirmą kartą scenos istorijoje ryškiausiai švytintys spinduliai

perkeitė nutapytas dekoracijas, kostiumus, stiklinius, pigius briliantus, suteikdami jiems galių perkelti žiūrovus į Kitą Pasaulį, glūdintį kiekvieno mūsų psichinėse gelmėse, kad ir kaip tobulai jis būtų prisitaikęs prie socialinio gyvenimo poreikių, – net Anglijoje, pačiame Viktorijos epochos viduryje. Mums pasisekė, kad šiandien galime iššvaistyti pusę milijono arklio jėgų, norėdami nakčiai apšviesti metropolį. Tačiau, nors dirbtinė šviesa nuvertėjo, teatrinis reginys išlaikė savo senąją, įtaigiąją magiją. Įkūnyta baletuose, reviu, muzikinėse komedijose, maskos dvasia toliau gyvena. Tūkstančio vatų lempos ir paraboliniai reflektoriai nukreipia antgamtiškos šviesos spindulius, o tai, ant ko tik ši antgamtiška šviesa krinta, pažadina jų antgamtines spalvas bei prasmę. Net kvailiausias reginys gali atrodyti nuostabus. Šitaip reginiais Naujasis Pasaulis pakviečiamas pakeisti Senojo pusiausvyrą – regėjimų menas papildo pernelyg žmogiškos dramos trūkumus.

Athanasiuso Kircherio išradimas, jei jis tikrai priklausė jam, nuo pat pradžių pavadintas „Lanterna Magica". Pavadinimas buvo priimtas visur, kaip idealiai tinkamas mechanizmui, kurio žaliava buvo šviesa, o galutinis produktas – iš tamsos išnyrantis spalvotas paveikslas. O kad pradinis magiškas žibintas parodytų dar daugiau stebuklų, Kircherio pasekėjai sukūrė visokiausių būdų, kaip suteikti gyvybės suprojektuotam paveikslui ir priversti jį judėti. Buvo sukurtos „chrometropinės" skaidrės, kuriose du ištapyti stiklo diskai

sukosi priešingomis kryptimis, sukurdami rupią, bet vis tiek efektingą imitaciją tų nuolatos besikeičiančių trimačių piešinių, kuriuos matė praktiškai kiekvienas žmogus, patyręs viziją, spontanišką ar sukeltą narkotikų, badavimo arba stroboskopo. Paskui sumanyti „tirpstantys vaizdai“ priminė žiūrovui metamorfozes, nepaliaujamai vykstančias jo kasdienės sąmonės antipoduose. Kad viena scena nepastebimai virstų kita, būdavo naudojami du magiškieji žibintai, projektuojantys sutampančius paveikslus ant ekrano. Kiekvienas žibintas turėdavo užraktą, įtaisytą taip, kad vieno žibinto šviesa galėdavo būti pamažu užtemdoma, o kito tuo metu ryškėdavo. Šitaip pirmojo žibinto projektuojamą vaizdą nejučia pakeisdavo antrojo vaizdas, sukeldamas tai matančių žiūrovų nuostabą bei susižavėjimą. Kita priemonė buvo mobilus magiškasis žibintas, projektuojantis vaizdą ant pusiau skaidraus ekrano, kurio tolimajame gale sėdėdavo žiūrovai. Kai žibintą ratukais priveždavo prie ekrano, projektuojamas paveikslas būdavo labai mažas. Žibintą atitraukiant, paveikslas didėdavo. Automatinis fokusavimo įrenginys laidavo, kad iš visų nuotolių žvelgiant vaizdas likdavo toks pats ryškus ir sufokusuotas. Žodį „fantasmagorija“ 1802 m. nukaldino šios naujos kinetoskopo atmainos išradėjai.

Šie magiškojo žibinto technologiniai patobulinimai įvyko romantizmo poezijos ir tapybos atgimimo laikais ir galėjo vienaip ar kitaip turėti įtakos jų objekto

pasirinkimui bei interpretacijos būdams. Pavyzdžiui, „Karalienėje Mab" bei „Islamo sukilime" buvo gausybė tirpstančių vaizdų ir fantasmagorijų. Keatso scenų ir asmenų, interjerų ir baldų aprašymams, šviesos efektams būdingas švytinčių spalvotų vaizdų ant balto lapo pritemdytame kambaryje intensyvumas. Johno Martino Šėtono ir Baltazaro, Pragaro ir Babilono, Tvano pavaizdavimas akivaizdžiai įkvėptas magiškojo žibinto skaidrių ir *tableaux vivant*, įspūdingai apšviesto rampos šviesų.

Dvidešimto amžiaus magiškojo žibinto atitikmuo – spalvotas kino filmas. Didžiuliuose, brangiuose filmuose – reginiuose – maskos siela toliau gyvuoja, kartais prasiveržia per daug sodriai, bet sykiais skoningai, su tikra regėjimams sukelti būtina vaizduote. Be to, dėl techninės pažangos spalvotas dokumentinis filmas meistrų rankose pasirodė esantis reikšminga nauja populiaraus regėjimų meno forma. Labai išdidinti kaktuso žiedai, – tokiuose Disney „Gyvosios dykumos" pabaigoje skęsta žiūrovas, – atkeliavo tiesiai iš Kito Pasaulio. O kokie perkeliantys vaizdai geriausiuose filmuose apie gamtą – lapija, šnaranti vėjyje, uolų ir smėlio faktūros, šešėliai ir smaragdinės šviesos žolėje arba tarp nendrių, paukščiai ir vabzdžiai, keturkojai, gyvenantys sau pomiškyje arba tarp miško medžių šakų! Tai tie magiški stambaus plano peizažai, kurie žavėjo *mille-feuille* gobelenų audėjus, viduramžių sodų ir medžioklės scenų tapytojus.

Tai išdidintos ir išskirtos gyvosios gamtos detalės, kurios pasitarnavo kai kuriems gražiausiems Tolimųjų Rytų dailininkų tapybos darbams.

Esama ir dar kai ko, ką būtų galima pavadinti Iškreiptu Dokumentiniu Filmu – tai nauja regėjimų meno forma, kurios nuostabiai iliustruoja p. Franciso Thompsono filmas „NY, NY“. Šiame labai keistame, bet gražiame filme regime Niujorko miestą, nufilmuotą per didinančias prizmes arba jo atspindžius ant šaukštų apvalumų, nublizgintų rankenų bumbulų, sferinių ir parabolinių veidrodžių. Mes vis tiek atpažįstame namus, žmones, parduotuves, taksi automobilius, bet kaip daleles anų gyvųjų geometrinių vaizdinių, būdingų regėjimų potyriams. Šio kinematografinio meno išradimas, regis, pranašauja (ačiū Dievui!) nevaizduojamojo meno išstūmimą bei ankstyvą baigtį. Nevaizduojamojo meno atstovai sakydavo, kad spalvota fotografija senamadišką portretą ir senamadišką peizažą pavertė niekam nereikalingu absurdu. Tai, suprantama, visiška netiesa. Spalvota fotografija tik užfiksuoja ir lengvai reprodukuojamu pavidalu išsaugo žaliavą, su kuria dirba portretistai ir peizažistai. Naudojama taip, kaip ją panaudojo p. Thompsonas, spalvota kinematografija atlieka daugiau, nei vien fiksuoja ir išsaugo nevaizduojamo meno žaliavą, faktiškai ji pateikia baigtą produktą. Žiūrėdamas „NY, NY“ buvau sužavėtas, kaip beveik kiekviena tapybinė priemonė, išrasta senųjų nevaizduojamojo meno meistrų ir pastaruosius keturiasdešimtį

metų reprodukuota *ad nauseam* šios mokyklos akademikų bei manieristų, vėl atgijo p. Thompsono filmo epizoduose, švytinti ir nepaprastai reikšminga.

Gebėjimas projektuoti galingą šviesos spindulį ne tik leido mums sukurti naujas regėjimo meno formas, bet ir vienam seniausių mūsų menų – skulptūrai – suteikė anksčiau jai nebūdingą kokybę, kuri paverčia ją regėjimo menu. Jau kalbėjau apie magiškus efektus, sukuriamus, galingais prožektoriais apšvietus senuosius paminklus ir gamtos objektus. Panašų efektą gauname, sutelktą šviesą nukreipę į skaptuotą akmenį. Fuseli įkvėpimo savo geriausioms ir drąsiausioms meninėms idėjoms pasisėmė studijuodamas saulėlydžio ar, dar geriau, vidurnaktį žaibo blyksnių apšviestas skulptūras ant Monte Kavalo kalno. Šiandien mūsų rankose – dirbtiniai saulėlydžiai ir sintetiniai žaibai. Galime apšviesti skulptūras pasirinktu rakursu ir kokiu tik pageidausime ryškumu. Dėl to per skulptūrą atsiskleidė naujos prasmės ir netikėtas grožis. Apsilankykite sykį Luvre naktį, kai graikų ir Egipto kūriniai bus apšviesti prožektorių. Susitiksite su naujais dievais, nimfomis ir faraonais, o vienam prožektoriui aptemus ir įsižiebus kitam priešingame kampe, susipažinsite su daugybe nepažįstamų Samotrakės pergalių.

Praeitis nėra kas nors fiksuoto ir nepakeičiamo. Jos faktus naujai atranda kiekviena ateinanti karta, persvarsto vertybes, suformuluoja prasmes to meto skonio ir polinkių kontekste. Iš tų pačių dokumentų ir

meno paminklų kiekviena epocha susikuria savo viduramžius, savo Kiniją, savo patentuotą ir autorinių teisių apsaugotą Heladę. Šiandien dėl naujausių apšvietimo technologijų atradimų galime pasiekti dar daugiau, nei pasiekė mūsų pirmtakai. Mes ne tik naujai interpretavome iš praeities paveldėtus didingus skulptūros kūrinius, mums faktiškai pavyko pakeisti šių kūrinių fizinę išvaizdą. Graikų skulptūros, kurias išvystame nušviestas niekada nei žemėje, nei jūroje neregėta šviesa, nufotografuotas stambiais planais, keisčiausiais rakursais, beveik visiškai nebeprimena tų graikų skulptūrų, kurias matydavo meno kritikai ir publika pritemdytose galerijose bei puošniose senovinėse graviūrose. Klasikinio meno atstovo, kad ir kokioje epochoje jis gyventų, tikslas – suteikti patirties chaosui tvarką, pateikti visa apimantį, racionalų tikrovės vaizdą, kurio visos dalys būtų aiškiai matomos ir darniai susietos, taip, kad žvelgiantysis tiksliai žinotų (arba, tikriau, kad jam atrodytų, jog žino), kas yra kas. Mums racionalios tvarkos idėja nebepatinka. Taigi, kai susiduriame su klasikinio meno kūriniais, griebiamės visko, ko tik galime, kad jie atrodytų tokie, kokie išties nėra ir neturėjo būti. Iš viso kūrinio, kurio šerdis – sumanymo vienovė, mes išrenkame vieną bruožą, nukreipiame į jį savo žvalgomąsias šviesas ir, išplėšę iš bendro konteksto, įspaudžiame į stebėtojo sąmonę. Ten, kur kontūras mums atrodo per daug vientisas, per daug akivaizdžiai suvokiamas, mes jį pakeičiame, kaitaliodami neįžvelgiamus

šešėlius su spindinčio ryškumo dėmėmis. Kai fotografuojame skulptūrinę figūrą arba jų grupę, fotoaparatu izoliuojame dalį, o paskui eksponuojame kaip paslaptingai nepriklausomą nuo visumos. Tokiomis priemonėmis galime ir griežčiausią klasikinį kūrinį atriboti nuo jo klasinio statuso. Apdorotas šviesa ir nufotografuotas išmanaus specialisto, Feidijas tampa gotikinio ekspresionizmo kūriniu, Praksitelis virsta žavingu *siurrealistiniu* objektu, išvilktu iš dumbliniausių pasąmonės gelmių. Galbūt tai prasta meno istorija, bet tikrai nepaprastai įdomi.

IV

Nuolatinis pirmiausia gimtosios Lotaringijos kunigaikščio, paskui Prancūzijos karaliaus tapytojas Georges'as de Latouras buvo laikomas didžiu menininku, toks akivaizdžiai jis ir buvo. Bet atėjus į sostą Liudvikui XIV ir iškėlus, paskui sąmoningai kultivuojant naująjį aristokratiškų temų, glotnaus klasikinio stiliaus Versalio meną, kadaise garsaus menininko reputacija taip smuko, kad pasikeitus porai kartų, buvo pamirštas net jo vardas, o dailininko darbus visi ėmė priskirti broliams Le Nainams, Honthorstui, Zurbaránui, Murrillo, net Velázquezui. Latouras buvo pradėtas atrasti 1915 m. ir baigtas 1934 m., kai Luvras organizavo garsiąją parodą „Realybės tapytojai“. Užmirštas beveik tris šimtus metų

vienas garsiausių prancūzų tapytojų grįžo pareikalauti savo teisių.

Georges'as de Latouras buvo vienas iš ekstravertais virtusių regėtojų absoliuto manifestacija – jų menas ištikimai atvaizduoja kai kuriuos išorinio pasaulio aspektus, bet atspindi juos permainymo būvyje taip, kad kiekviena menkiausia detalė tampa prigimtinai prasminga. Daugumoje jo kompozicijų vaizduojamos figūros, regimos vienos žvakės šviesoje. Viena žvakė, kaip parodė Caravaggio ir ispanai, gali sukurti stulbinamus teatrinius efektus. Jo paveiksluose nesama jokio dramatizmo, nėra nieko tragiško, apgailėtino ar groteskiško, nevaizduojamas joks veiksmas, nebudinamos jokios emocijos, dėl kurių žmonės eina į teatrą, kad pirmiausia jas įaudrintų, o paskui numaldytų. Jo personažai iš esmės statiški. Jie nieko nedaro, jie tiesiog yra čia, kaip yra granito faraonai, Khemero bodhisatva arba kuris nors Piero plokščiapėdis angelas. O žvakė kiekviename paveiksle dega pabrėždama tą intensyvų, bet nekamuojamą jaudulio, nuasmenintą „štai“. Parodydama įprastinius daiktus neįprastoje šviesoje, žvakės liepsna atskleidžia tiesiog buvimą kaip gyvąją paslaptį ir nepaaiškinamą stebuklą. Paveiksluose taip maža religingumo, kad daugeliu atveju negalime nuspręsti, ar stovime priešais Biblijos iliustraciją, ar prieš modelių studiją žvakės liepsnoje. Ar „Kūdikio gimimas“ Rene yra būtent *tas* gimimas, ar *tiesiog* gimimas? Ar jaunos merginos, žvelgiančios į miegantį seną žmogų, vaizdas ir

vaizduoja tik tai? Ar gal šv. Petrą kalėjime lanko gelbstintis angelas? Nėra kaip atsakyti. Bet nors Latouro mene visai nėra religingumo, jis lieka giliai religinis tuo atžvilgiu, kad su neprilygstamu intensyvumu atskleidžia dieviškąją visuresybę.

Reikia pridurti, kad kaip žmogus šis didysis Dievo imanentiškumo tapytojas, regis, buvo išdidus, kietas, nepakeliamai valdingas ir šykštus. O tai dar sykį įrodo, kad nesama tiesioginio atitikmens tarp menininko kūrybos ir jo charakterio.

V

Iš artimo regėjimo taško Vuillard'as dažniausiai tapydavo interjerus, bet kartais ir sodus. Jis nutapė kelias kompozicijas, kuriose jam pavyko sujungti artimo ir nutolusio regėjimo taško magiją: jose jis vaizduoja kambario kampą, kuriame stovi arba kabo jo paties arba kieno nors kito nutapytas medžių tolumoje, kalvų ir dangaus vaizdas. Tai kvietimas vienu žvilgsniu pasimėgauti abiem – teleskopiniu ir mikroskopiniu – pasauliu.

Mažai rastume daugiau iš artimo regėjimo taško nutapytų šiuolaikinių Europos dailininkų peizažų. Metropoliteno muziejuje kabo keistas Van Gogho paveikslas „Tankmė". Teito muziejuje esama nuostabaus Constable'io kūrinio „Loma Helmingtono parke".

Esama ir prasto paveikslo „Ofelija“, nutapyto Millais, – jam, nepaisant nieko, magijos suteikia vasaros lapijos tankmė, matoma iš kone vandeninės žiurkės regėjimo taško. Dar pamenu Delacroix, matytą kažkokioje paskolintų darbų parodoje, jis buvo iš nepaprastai arti pavaizdavęs žievę, lapus ir žiedus. Žinoma, turėtų būti ir kitų darbų, bet aš arba pamiršau, arba nesu matęs. Tačiau, kad ir kaip būtų, Vakaruose nėra nieko, kas prilygtų artimo regėjimo taško kinų ir japonų gamtos vaizdams. Sužydusios slyvos šakelė, aštuoniolika sprindžių bambuko stiebo su lapais, zylės ir kikiliai, matomi krūmuose per ištiestos rankos atstumą, įvairiausi žiedai ir lapija, paukščiai, žuvys ir smulkūs žinduoliai. Kiekviena mažiausia gyvybė jos masteliais pavaizduota kaip jos pačios visatos centras, kaip tikslas, dėl kurio buvo sukurtas šis pasaulis ir visa, kas jame yra; kiekviena būtybė paskelbia savo savitą ir individualią nepriklausomybės nuo žmogaus imperializmo deklaraciją, kiekvienas ironiškomis potekstėmis išjuokia mūsų absurdiškas pretenzijas kosminiam žaidimui taikyti tik žmogaus taisykles, kiekviena be žodžių kartoja dieviškąją tautologiją – esu, kad būčiau.

Gamta iš vidutinio nuotolio mums pažįstama, pažįstama taip puikiai, kad imame pasiduoti iliuzijai, jog žinome, kaip viskas yra. Iš labai arti arba išnyranti tolumoje, pastebėta netikėtu rakursu toji gamta tampa baugščiai keista, visiškai nesuvokiamo žavesio. Kinų ir

japonų peizažai, nutapyti iš artimo regėjimo taško, – tai daugybė iliustracijų, kad samsara ir nirvana yra viena ir tas pats, kad Absoliutas akivaizdus kiekviename pavidale. Šias didžiąsias metafizines, bet pragmatiškas tiesas dzenbudizmo įkvėpti Tolimųjų Rytų menininkai perteikė dar kitu būdu. Visi jų artimos apžiūros objektai vaizduojami visiško atsietumo būsenos, švarutėlio šilko ar popieriaus plokštumoje. Taip atskirti šie nykstantys pavidalai įgauna absoliutaus Daikto Savyje kokybę. Vakarų dailininkai naudojo šią priemonę, tapydami šventųjų figūras, portretus, kartais natūros objektus iš toli. Rembrandto „Malūnas" ir Van Gogho „Kiparisai" – tai tolumoje matomo peizažo pavyzdžiai, kai vienas bruožas suabsoliutinamas jį izoliuojant. Magišką daugelio Goya'os raižinių, piešinių ir tapybos darbų galią galima paaiškinti tuo faktu, kad jo kompoziciją visada sudaro keli siluetai, arba net vienas, tuščiame fone. Šie iki silueto redukuoti pavidalai kaip regėjimas turi vidinę prasmę, kurią iki antgamtiško intensyvumo sustiprina izoliacija bei atsietumas. Gamtoje, kaip ir meno kūrinyje, objekto izoliavimas suabsoliutina jį, suteikia daugiau nei vien simbolinės prasmės, kuri sutampa su buvimu.

Bet Medis štai – iš daugel vienas
Vienintelis *ir Laukas, kurį užmačiau,*
Abu man mena tai, ko netekau.

Tas kažkas, ko Wordsworthas jau nebegali pamatyti, buvo „regėjimo spindesys". Pamenu, koks spindesys ir vidinė prasmė gaubė vienišą ąžuolą, kurį matydavau pakeliui iš Rydingo į Oksfordą, jo viršūnė pasirodydavo kaip mažas kauburėlis arimų platybėje, kol medis iškildavo visu siluetu blyškaus šiaurės dangaus fone.

Magišką izoliavimo ir artimumo vienu sykiu sukuriamų efektų keistumą galima panagrinėti ypatingame septyniolikto amžiaus japonų menininko, fechtuotojo ir dzenbudizmo mokinio kūrinyje. Jame vaizduojama ant plikos šakos tupinti medšarkė, „laukianti be jokio tikslo, bet įsitempusi iš visų jėgų". Apačioje, viršuje, aplinkui nieko nėra. Paukštis išnyra iš Tuštumos, iš amžinosios bevardės ir beformės terpės, kuri visgi yra daugialypės, konkrečios ir praeinančios visatos medžiaga. Toji medšarkė ant plikos šakos – tikra Hardy žiemos strazdo pusseserė. Bet jei strazdas žūtbūt stengiasi mus ko nors pamokyti, Tolimųjų Rytų medšarkė pasitenkina tuo, kad yra čia – iš visų jėgų ir absoliučiai.

VI

Daugelis šizofrenikų leidžia dienas daugiausia ne žemėje, ne danguje, net ne pragare, bet pilkame, miglotame fantomų ir fikcijų pasaulyje. Tai, kas būdinga šiems psichikos ligoniams, mažesniu mastu pasireiš-

kia ir kai kuriems neurotikams, kenčiantiems nuo švelnesnių psichinės ligos formų. Neseniai atrasta, kad nedidele adrenalino derivatų doze galima sukelti šios vaiduokliškos egzistencijos būseną. Gyviesiems rojaus, pragaro ir skaistyklos durys atveriamos ne „pora raktų geležinių, masyvių“, bet tam tikrais cheminiais junginiais, kai jie pakliūva į kraują arba iš jo pašalinami. Šešėlių pasaulis, kuriame gyvena kai kurie šizofrenikai ir neurotikai, labai primena mirusiųjų pasaulį, aprašomą senesnių religinių tradicijų. Tarsi šmėklos Šeole ir Homero Hade, šie sutrikusio proto žmonės neteko ryšio su materija, kalba ir kitais žmonėmis. Jie prarado atramą gyvenime ir tapo pasmerkti neveiklumui, vienatvei ir tylai, drumsčiamai tik beprasmių cypavimų ir vaiduoklių veblenimo.

Eschatologinių idėjų istorijoje įvyko tikra pažanga – pažanga, kurią galima aprašyti kaip perėjimą iš Hado į Dangų, kalbant cheminiais terminais, kaip adrenolutino pakeitimą meskalinu ir lizergo rūgštimi, o psichologiniais – perėjimą iš katatonijos ir nerealumo jausmo prie sustiprintos regėjimo realybės bei galiausiai – mistinės patirties.

VII

Géricault buvo neigiamas regėtojas – nors jo menas tiesiog maniakiškai atspindėjo tikrovę, tai buvo

magiškai jo suvokimo ir perteikimo į blogą perkeista tikrovė. „Pradedu tapyti moterį, – tarė jis sykį, – bet ji visuomet virsta liūtu.“ Tiesą sakant, dar dažniau ji virsdavo kuo nors daug nemalonesniu už liūtą, antai, lavonu arba demonu. Jo šedevrą, genialųjį „Medūzos plaustą“ įkvėpė ne gyvenimas, bet irimas ir nykimas, jo medžiaga buvo lavonų gabalai, kuriuos jis gavo iš medicinos studentų, ir dailininko bičiulio, sirgusio kepenų liga, išsekęs torsas bei iškreiptas veidas. Net bangos, ant kurių plūduriuoja plaustas, net dangaus skliautas – lavono spalvos. Tarytum visa visata virto prozektoriumu.

Dar esama jo demoniškų paveikslų. „Derbis“, akivaizdu, vyksta pragare, regimos tamsos fone. „Žaibo pabaidytas arklys“ Nacionalinėje galerijoje – tai akimirkai apsireiškęs grėslus ir netgi pragariškas kitoniškumas, slypintis pažįstamuose daiktuose. Metropoliteno muziejuje yra vaiko portretas. Bet kokio vaiko! Mielas mažas vyrutis grėsmingai švytinčiu švarkeliu primena tai, ką Baudelaire'as vadindavo „Šėtono pumpuru“, *un Satan en herbe*. O nuogo vyro studija, taip pat saugoma Metropolitene, yra ne kas kita, kaip užaugęs anas „Šėtono pumpuras“.

Iš išlikusių Géricault bičiulių pasakojimų apie jį akivaizdu, kad supantį pasaulį dailininkas matydavo kaip apokaliptinių regėjimų seką. Ankstyvojo „Imperatoriškos sargybos karininko“ piestu stovintį arklį jis išvydęs vieną rytą pakeliui į Sent Klodą, dulkiname

vasaros saulės spindesyje, įsirėžusį ant užpakalinių kojų, neriantį tarp omnibuso strėlių. „Medūzos plausto" personažus Géricault nutapė vieną po kito ant naujutėlės drobės su visomis detalėmis. Nebuvo visos kompozicijos piešinio, dailininkas nuosekliai neaugino bendros tonų ir atspalvių harmonijos. Kiekvienas konkretus nykstančio kūno, kraupaus hepatito sergančio žmogaus galudienio apsireiškimas buvo perteiktas lygiai taip, kaip jis jį išvydo ir meniškai įkūnijo. Genialumo stebuklas pranašiškai jungė vieną po kitos besiveriančias apokalipses į harmoningą visumą, egzistavusią, kol ankstesnės pasibaisėtinos vizijos dar nebuvo perkeltos į drobę, – tik dailininko vaizduotėje.

VIII

Knygoje „Sartor Resartus" Carlyle'is paliko tai, ką jo psichosomatinis biografas daktaras Jamesas Halliday (veikale „Ponas Karlailis, mano pacientas") pavadino nuostabiu psichikos sutrikimo – didele dalimi depresinio, bet iš dalies šizofreniško – būklės aprašymu.

„Mane supę vyrai ir moterys, – rašo Carlyle'is, – net kalbėdami su manimi buvo tik Pavidalai, aš beveik užmiršau, kad jie gyvi, kad nėra tik automatai. Draugystė liko ne daugiau nei neįtikima tradicija. Gatvės minioje, susibūrimo vietose vaikščiodavau vienas (išskyrus tik tą faktą, kad nuolat graužiau savo, o ne kitų

širdis), tarsi laukinis tigras po džiungles... Man Visata liko bergždžia, be Gyvybės, be Tikslo, be Valios, net be Priešiškumo; tai buvo vienas didžiulis, miręs, neišmatuojamas Garo Variklis, kuris savo nuožmiai abejingais krumpliais sutraiškys mano rankas ir kojas... Netekęs vilties, palioviau ir konkrečiai ko nors bijojęs – Žmogaus ar Velnio. Tačiau tai labai keista, nes gyvenau slegiamas nuolatinio, neapibrėžto, prikaustančio nerimo, virpėdamas, persimetęs, nuogąstaudamas nežinia dėl ko; man atrodė, kad visi aukštai Danguje ir po Žeme pasirengę mane nuskriausti; tarsi Dangus ir Žemė būtų ne kas kita kaip beribiai ryjančios Pabaisos nasrai, ir aš virpėdamas laukčiau, kol mane praris." Mergina Renė ir herojų garbintojas akivaizdžiai apibūdina tą pačią patirtį. Abu suvokia Amžinybę, bet kaip „Sistemą", kaip „milžinišką Garo Variklį". Abiem viskas prasminga, bet tai negatyvi prasmė, taigi kiekvienas įvykis – visiškai tuščias, kiekvienas objektas – intensyviai nerealus, kiekvienas savito stiliaus žmogus – prisukamas manekenas, groteskiška lėlė, vaidinanti darbo ir poilsio, meilės ir neapykantos veiksmų, iškalbos, heroizmo, šventumo epizodus, – visus, kokių tik pageidausite, mat ko jau ko, bet įvairovės robotams nestinga.

Mažai tikėtina, kad žmonija kada nors pajėgs verstis be Dirbtinių Rojų. Daugumos žmonių gyvenimai blogiausiu atveju teikia tiek daug skausmo, o geriausiu – yra tokie monotoniški, skurdūs bei riboti, kad postūmis pabėgti, ilgesys išeiti iš savęs bent kelioms akimirkoms visada buvo vienas pagrindinių sielos troškimų. Menas ir religija, karnavalai ir saturnalijos, šokiai ir oratorijų klausymas – visa tai tarnavo, pasak H. G. Wellso, kaip durys sienoje. O privačiam, kasdieniam vartojimui visada egzistavo cheminės svaiginamosios priemonės. Visi augaliniai raminamieji ir narkotikai, visi ant medžių augantys euforiją sukeliantys vaisiai, visi haliucinogenai, slypintys sunokusiose uogose arba išspaudžiami iš šaknų, visi be išimties buvo žinomi žmogui ir nuosekliai vartojami nuo neatmenamų laikų. (...)

Daugumos šių sąmonės modifikatorių vartoti negalima – nebent būtų paskyręs gydytojas arba neteisėtai, rizikuojant. Vakarai neuždraudė tik alkoholio ir tabako. Visos kitos cheminės Durys Sienoje pavadintos Kvaišalais, o jų neteisėti vartotojai – Apkvaišėliais.

Šiandien gėrimui ir rūkymui išleidžiame daug daugiau lėšų negu švietimui. Tai, žinoma, nenuostabu. Spaudimą pabėgti nuo savęs ir nuo aplinkos jaučia kone kiekvienas, beveik nuolat. (...)

Tvirtas įsitikinimas materialiu Pragaro realumu nesutrukdė viduramžių krikščionims daryti tai, ką pakuždėdavo jų ambicijos, geiduliai ar šykštumas. Plaučių vėžys, eismo nelaimės, milijonai nelaimėlių ir nelaimes sėjančių alkoholikų – tai faktai, dar tikresni, negu Dante'ės laikais buvo *Inferno* faktas. Tačiau šie faktai – tolimi ir nesubstancialūs, palyginti su artimu, išgyvenamu faktu, kad čia ir dabar trokšti atsipalaiduoti arba nusiraminti – išgerti ar užsirūkyti.

Mūsų laikams, be kitų dalykų, būdinga dar ir automobilis bei žaibiškai augantis gyventojų skaičius. Alkoholis nesuderinamas su saugumu keliuose, jo, kaip ir tabako, gamyba pasmerkia beveik visiškam sterilumui hektarų hektarus derlingiausios dirvos. Nereikia nė sakyti, kad alkoholio ir tabako keliamų problemų neįmanoma išspręsti draudimais. Visuotinio, neslūgstančio savitranscendencijos poreikio neuždrausi, užtrenkdamas šiuo metu populiarias Duris Sienoje. Vienintelė protinga politika yra atverti kitas, geresnes duris...

ISBN 978-9955-640-653

1953 m. gegužės 5 d. vakare trijų juostų gatvės ties Saulėlydžio bulvaru „suvirpėjo ties antgamtiškumo riba", o namai šalia Holivudo esančiose kalvose „suspindo tarsi Naujoji Jeruzalė". Aldousas Huxley prieš aštuonias valandas nurijo 0,4 g meskalino, kurio jam parūpino psichiatras Humphry Osmondas.

Mokslininkas, neseniai pradėjęs tirti haliucinogenų naudojimą šizofrenijai gydyti, ryte nervingai stebėjo, kaip tirpsta sidabriškai balti milteliai. Bijodamas, kad pagarsės kaip žmogus, „išvedęs iš proto Huxley", jis norėjo per pusę sumažinti dozę, bet vėliau persigalvojo. Vienuoliktą valandą ryto davęs meskalino rašytojui, jis stebėjo šio reakciją į muziką, paveikslų reprodukcijas ir supančius jį daiktus. Netrukus psichiatras nusiramino...

Atsitiko tai, ko rašytojas nesitikėjo. Pakito jį supanti tikrovė. Vaza su gėlėmis ėmė švytėti ir kvėpuoti. Knygos skleidė „gyvąją šviesą". Bambuko kėdė, atrodė, tuoj atskleis visų daiktų prigimtį...